

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI SONRASI
TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ İLE NET
HATA VE NOKSAN HESABI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Melek Sermin EFEOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN

KONYA – 2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Melek Sermin EFEOĞLU
	Numarası	164226002003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata Ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Melek Sermin EFEOĞLU
	Numarası	164226002003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN
	Tezin Adı	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye'de cari İşlemler Dengesi ile Net hata ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ile Net hata ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki" başlıklı bu çalışma 27/06./2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	Danışman	
Prof. Dr. Ahmet AY	Üye	
Dr. Öğr. Üyesi Metin YILDIRIM	Üye	

TEŞEKKÜR

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata Ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki” adlı çalışmamızın sonuçlandırılmasında bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım kıymetli hocam Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN’a, tez çalışmamıza katkılarından dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet AY ve Dr. Öğr. Üyesi Metin YILDIRIM’A teşekkür ederim.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimimde öğrendiğim ve aktardığım bilgilerde emeği olan tüm hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Hayatımın her aşamasında sevgisini, desteğini esirgemeyip, bana inanan ve güvenen, her zaman olduğu gibi bu süreçte de yoluma ışık tutarak ufkumu açan, kendisinden çok şey öğrendiğim ve öğreneceğim babam Çetin EFEOĞLU’na, çalışmalarımda beni azimlendiren annem Ayşenur EFEOĞLU’na ve sevgili kız kardeşlerim E. Melike EFEOĞLU ile Gülnur Nermin EFEOĞLU’na; ihtiyaç duyduğum her an yanımda oldukları, sabırlarıyla vermiş oldukları güç ve destekten dolayı minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Bu süreçte beni motive eden tüm dost ve yakınlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Melek Sermin EFEOĞLU

27.06.2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Melek Sermin EFEOĞLU
	Numarası	164226002003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN
	Tezin Adı	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata Ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki

ÖZET

Türkiye ekonomisinde makroekonomik bir sorun haline gelen, bir ekonominin ürettiğinden fazlasını tüketen ve tüketimini de ithalat yolu ile karşılması neticesinde oluşan cari işlemler açığı ekonomilerin dikkate aldığı önemli değişkenlerden birisidir. Yapısal olarak açık veren bu hesabı finanse eden kalemlerin içerisinde son zamanlarda spekülasyon nitelikli sıcak para olarak adlandırılan ve cari açığı azaltmak ile finanse etmek için kullanılan enstrüman olarak net hata ve noksan kalemi dikkatleri üzerine çekmektedir.

Dış ödemeler bilançosu, prensip gereği çift taraflı kayıt altına alınır. Bu sebeple borçlu ve alacaklı işlemlerin dengede olması beklenir. Ancak belirli sebeplerden ötürü denkleme olmadığında net hata ve noksan hesabı devreye girer.

Kaynağı bilinmeyen kayıt dışı döviz girişi ve çıkışlarını ifade eden net hata noksan hesabı; zaman, kapsam ve ölçüm hatalarından kaynaklanmaktadır

Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrasında dikkat çeken cari açık ve finansörü net hata noksan hesabının yıllar itibariyle seyrini irdelemektir.

Bu çalışmada Cari İşlemler Dengesi ile Net Hata ve Noksan Hesabı arasındaki ilişkinin 2003-2018 yılları arasında aylık verileri kullanılarak E-views programında ekonometrik analizleri yapılmıştır. Nedenselliğin yönünü belirleyen Augmented Dickey Fuller testi yardımı ile değişkenlerin 2003-2018 yılları arasında % 10 anlamlılık düzeyinde; Cari İşlemler Hesabının, Net Hata ve Noksan Hesabının bir nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler, Net Hata ve Noksan, Ödemeler Dengesi

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Melek Sermin EFEOĞLU
	Numarası	164226002003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN
	Tezin İngilizce Adı	The Relation Between Current Account Balance And Net Errors And Omission Account in Turkey After The Program For Transition to a Strong Economy

SUMMARY

Current accounts deficit which has become a macroeconomic problem in Turkey's economy, consumes more than it generates and supplies its consumption by means of importation. In addition, it is a crucial parameter which is considered by the economies. Net errors and omissions as an instrument which is named speculative hot money lately in those components which finance this account that has a deficit continually and which is used in order to decrease current deficit and finance it, draws attention.

Balance of international payments are chained reciprocal on principle. Thus, it is expected that debtor and creditor proceedings are balanced. However, because of some reasons, when there is no adjustment, net errors and omissions account gets involved.

Net errors and omissions account which expresses inflow and outflow of foreign currency of which fund is unknown and off the books, originates from mistakes of time, extent and measurement.

The study's object is examining the current deficient's and the financier's, net error and omissions account, which has drawn attention after the changeover from Turkish economy to strong economy, process by years.

In this study, econometric analyses of relation between Current Account Balance and Net Errors and Omission Account has been done by using monthly data in the years of 2003-2018 on E-views program. With the help of Augmented Dickey Fuller test which specifies the progress of casuality, in the years of 2003-2008 on 10% signifinance level, it is concluded that Current Account Balance is a reason of Net Errors and Omissions Account.

Key words: Current Accounts, Net Errors and Omissions, Balance of Payments

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
TEZ KABUL FORMU	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	xi
GRAfİKLER	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI	6
1.1. Dış Ödemeler Bilançosunun Tanımı	6
1.2. Dış Ödemeler Bilançosunun Özellikleri	7
1.3. Cari İşlemler Hesabı.....	8
1.3.1. Dış Ticaret Dengesi.....	10
1.3.1.1. Mal İhracatı	11
1.3.1.2. Mal İthalatı	11
1.3.2. Hizmetler Dengesi.....	12
1.3.2.1. Taşımacılık.....	12
1.3.2.2. Seyahat	13
1.3.2.3. İnşaat Hizmetleri	13
1.3.2.4. Finansal Hizmetler	13
1.3.2.5. Diğer Ticari Hizmetler	14
1.3.2.6. Resmi Hizmetler.....	14

1.3.2.7. Diğer Hizmetler.....	14
1.3.3. Gelir Dengesi	15
1.3.3.1. Ücret Ödemeleri.....	16
1.3.3.2. Yatırım Geliri.....	16
1.3.4. Cari Transferler.....	17
1.3.4.1. İşçi Gelirleri	17
1.3.4.2. Resmi Transferler.....	17
1.3.5. Cari İşlemler Dengesi.....	18
1.4. Sermaye Ve Finans Hesabı	19
1.4.1. Sermaye Hesabı.....	20
1.4.2. Finans Hesapları.....	21
1.4.2.1. Doğrudan Yatırımlar	21
1.4.2.2. Portföy Yatırımları	22
1.4.2.3. Finansal Türevler	22
1.4.2.4. Diğer Yatırımlar	23
1.4.2.5. Rezerv Varlıklar	23
1.5. Net Hata ve Noksan Hesabı	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	26
NET HATA VE NOKSAN HESABI	26
2.1. Net Hata Ve Noksan Hesabı Tanımı	26
2.2. Net Hata Ve Noksan Hesabına Yol Açan Etmenler.....	28
2.2.1. İhracat.....	30
2.2.1.1. Bavul Ticareti (Laleli Sektörü)	36
2.2.2. Komşularla Ticaret.....	40
2.2.3. Seyahat Gelirleri	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51

TÜRKİYE’DE GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI SONRASI CARİ İŞLEMLER HESABI İLE NET HATA VE NOKSAN HESABI İLİŞKİSİ.....	51
3.1. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Öncesi Cari İşlemler Hesabı.....	51
3.2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Cari İşlemler Hesabı İle Net Hata Ve Noksan Hesabı	65
3.2.2. 2003-2008 Periyodu.....	67
3.2.3. 2009-2018 Periyodu.....	76
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	93
CARİ İŞLEMLER HESABI İLE NET HATA VE NOKSAN ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMA	93
4.1. Literatür Araştırması.....	93
4.2. Metodoloji.....	95
4.2.1. Zaman Serileri Analizi	95
4.2.2. Durağanlık Testi.....	98
4.2.2.1. Birim Kök Testleri (Unit Root Test).....	99
4.2.3. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	102
4.2.3.1. Nedensellik Kavramı.....	104
4.2.3.2. Etki-Tepki Analizi (Impulse-Response Analyses) (IR)	105
4.2.3.3. Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition) (VDC).....	106
4.2.3.4. Eşbütünleşme (Cointegration) Testi.....	106
4.3. Veri Seti ve Analizi.....	107
4.3. Bulgular.....	108
4.3.1. Birim Kök Testi (Durağanlık).....	109
4.3.2. VAR Analizi	109
4.3.2.1. Granger Nedensellik Testi.....	112
4.3.2.2. Etki-Tepki Fonksiyonu.....	113
4.3.2.3. Varyans Ayrıştırması	114

4.3.2.4. Koentegrasyon Testi.....	116
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	118
Kaynakça.....	122
ÖZGEÇMİŞ	133

TABLÖLAR

Tablo 1: 2003-2008 Yılları Arasında Ödemeler Bilançosu *	69
Tablo 2: 2009-2018 Yılları Arasında Ödemeler Bilançosu *	78
Tablo 3: ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Testi Sonuçları	109
Tablo 4: VAR Modeline Ait Gecikme Katsayısına İlişkin Sonuçlar	110
Tablo 5: Değişen Varyans (VAR Residual Heteroskedasticity Tests)	111
Tablo 6: Otokorelasyon Sonuçları (VAR Residual Serial Correlation LM Tests)	112
Tablo 7: Granger Nedensellik Testi (Dependent Variable: Net Hata Noksan SA)	112
Tablo 8: Granger Nedensellik Testi (Dependent Variable: CİH – SA)	112
Tablo 9: Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition of Net Hata-SA)	114
Tablo 10: Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition of CİH-SA)	115
Tablo 11: Johansen Eşbütünleşme Testi	116

GRAFİKLER

Grafik 1: 2003-2008 Yılları Arası NHH'nin CİH'ini Karşılama Oranları.....	71
Grafik 2: 2009-2018 Yılları Arasında NHH'nin CİH'ini Karşılama Oranları	81
Grafik 3: CİH ile NHH Arasındaki İlişkiye Ait Grafik (2003: 1 - 2018: 4).....	107
Grafik 4: Mevsimsel Etkiden Arındırılmış Hali İle CİH ve NHH'a Ait İlişki	108
Grafik 5: Birim Kök Değerlendirmesi.....	111
Grafik 6: CİH-SA ile NHH-SA Etki-Tepki Analizleri.....	113

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
AR	: Otoresresyon
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BIS	: Bank of International Settlements (Uluslararası Ödemeler Bankası)
BTC	: Bakü – Tiflis – Ceyhan
C	: Consumption (Tüketim)
CIF	: Cost Insurance and Freight
DÇM	: Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DF	: Dickey – Fuller
FED	: Federal Reserve (Merkez Bankaları Sistemi)
FOB	: Free on Board
G	: Government Spending (Devlet Harcamaları)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
I	: Investment (Yatırım)
IDA	: International Development Association (Kalkınma Birliği)
IFC	: International Finance Corporation (Uluslararası Finans Kurumu)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İR	: Impulse- Response Analyses (Etki-Tepki Analizi)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KG	: Kilogram
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü

M	: Import (İthalat)
MA	: Moving Average (Hareketli Ortalama)
Max	: Maksimum
MB	: Merkez Bankası
NHN	: Net Hata Noksan
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği)
S	: Saving (Tasarruf)
S&P	: Standard and Poor's
SDR	: Special Drawing Rights (Özel Çekme Hakları)
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T	: Tax (Vergi)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.Y.	: Tarih yok
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİC. BAK.	: Ticaret Bakanlığı
TL	: Türk Lirası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ÜDİK	: Üst Düzey İşbirliği Konseyi
VAR	: Vektör Otoregresyon
VB.	: Ve benzeri
VD.	: Ve diğerleri
VDC	: Variance Decomposition (Varyans Ayrıştırması)
VS.	: Vesaire
X	: Export (İhracat)
YY	: Yüzyıl

GİRİŞ

Türkiye ekonomisinde dış ödemeler bilançosu hesaplarının; cari işlemler hesabı, sermaye-finans hesapları, merkez bankası rezervlerinden aktarılan paralardan oluştuğu, ancak özellikle cari işlemler dengesinin sağlanamayarak açıkların oluştuğu, bavlul ticareti ile seyahat (turizm) gelir ve giderlerinin net olarak bilinmemesi ile beyan yanlışlıkları ve ölçüm hataları gibi sebeplerle dış ödemeler bilançosunda olabilecek açığın ancak kaynağı belli olmayan kayıt dışı paralarla yapılan ödemelerin gösterildiği net hata noksan ile denkleştirilebileceğini ortaya koymaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dış ülkelerin içinde buldukları olumsuz ekonomik konjonktür uluslararası finans kuruluşlarının (IMF-Dünya Bankası) ortaya çıkmasına gerekçe olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri 1950'den itibaren bu uluslararası finans kuruluşlarından program ve finansman taleplerinde bulunmuştur. Bu talepler, kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi-ekonomik-ticari şartlarının getirdiği olumsuz atmosfer ve iktisadi krizler nedeniyle 2008 yılına kadar devam etmiş ve IMF'den en fazla kredi kullanan ülkeler arasına girmiştir.

Türkiye'de, ekonomik programların en istikrarlılarından ilk defa 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri kararlarıyla yeni bir döneme girilmiş, dövizde %100 'e yakın devalüasyon olmuş ve 1984'te serbest piyasa ekonomisine geçildiğinde dolar 280 TL'den 442 TL'ye yükseltilmiştir. 1985'te İMKB kurularak 1986'da faaliyete başlamıştır. 1987'de Avrupa Birliğine giriş görüşmelerinin başlatılması için yapılan başvurular ile 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununda 1989-1990 yıllarındaki değişiklikler (liberasyon kararnamesi) ile yurtiçine yabancı sermayenin ve yatırımların gelmesi teşvik edilmiş, yurtiçinde dövizin alımı-satımı-taşınması serbest dolaşımı sağlanmıştır. Bu sayede yastık altındaki ve yurtdışındaki döviz, altın vs. sermaye ile doğrudan yatırım Türkiye ekonomisi sahasına çekilmeye çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisinde, 1989'dan sonra da cari işlemlerde ithalatın artması sebebiyle açıklar oluşmaya başlamıştır. 5 Nisan 1994 kararları sonrası yabancı paralar karşısında Türk parasının değeri düşürülünce ithalatta gerileme olmuş ve bir miktar

cari açık önlenmişse de, 1995 ve sonrasında TL yeniden yabancı para birimleri karşısında değer kazanmaya başlayınca ithalat artarak cari açıkta artış meydana gelmiştir. Seyahat (Turizm) gelirleri gibi 1996 ve sonraki yıllarda özellikle Rusya ile ticari ilişkilerde bavul ticareti öne çıkmış ancak ticaret hacmi net olarak belirlenemediğinden bu durum dış ödemeler bilançosunda net hata ve noksan hesabında değerlendirilmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin yaptığı her stand-by anlaşmasından sonra TL'nin değeri yabancı paralar karşısında büyük oranlarda düşmüştür.

Siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle meydana gelen krizin önlenmesi için 23 Şubat 2001'de ekonomik programda yapılan revizyonda sabit kur politikasından dalgalı kur politikasına geçilmiştir.

Dış ödemeler dengesindeki açık 2001 krizinden sonra uygulanmaya başlanan ekonomik programlarla dövizin Türk parası karşısında değer kazanması ile ithalatın azaldığı ve seyahat (hizmet-turizm) gelirlerinin arttığı görülmüş, 2003 yılından sonra 2006 yılına kadar bu durum devam etmiştir.

2008-2009 yıllarındaki global krizde Türkiye'de ithalat ve ihracat rakamları düşmüş ve 2009'da cari işlemlerdeki açık azalmıştır. 2009'da cari işlemler açığı 11,258 milyar dolardır. 2010'da ülkeye dış sermaye girişi artmış, faizler düşmüş ve TL güçlenmiştir. Bu durum ekonominin büyümesine sebep olmuştur. Kriz sonrasında ihracatın az olması, TL'nin değer kazanması ve ithalatın artması cari işlemler açığını bir önceki yıla göre 4 kat artırmıştır. 2010'da cari işlemler açığı 44,616 milyar dolardır.

2009 ile 2011 yıllarında Varlık Barışı ile Körfez ülkelerinden gelen kayıt dışı sermayenin Türkiye'ye girişinin net hata ve noksan hesabında artışın sebebi olduğu düşünülmektedir.

Küreselleşen dünyada hızla gelişen teknoloji çerçevesinde dış ülkelerdeki rekabet edilemeyen işçilik girdileri mal ve kalite çeşitliliğinin fazlalaşması gibi sebepler ülke ekonomisinde ithalatı artırmıştır.

Rusya-İran-Azerbaycan doğalgaz boru hatları gibi transit geçişlerden ülke ekonomisi ayrıca kazanç elde etmektedir. Petrol boru hattında akışı durdurulmuş olan Irak'tan gelip Türkiye üzerinden satılan ham petrolün tekrar akmaya başlaması Türkiye ekonomisi için de ayrıca bir gelir kaynağıdır.

2010 yılında “Arap baharı” adlandırılmasıyla bazı Arap ülkelerindeki siyasal yönetim değişikliklerinin olması, iç düzenlerinin sağlanamayarak karışıkların devam etmesi ve düzelmemeleri, güven ortamının oluşamaması, önceden var olan ticaret hacminde azalmalara ve durma noktalarına gelmesi sonucunu doğurmuştur.

Her ekonomide olduğu gibi, ülke hazinesinde döviz (ağırlıklı olarak ABD doları) olmadan uluslararası piyasa da işlem yapılamaz. Ülke ekonomisine müdahaleler de, döviz üzerinden genellikle yurtiçi ve yurtdışındaki portföy yöneticileri ya da finans sektörü tarafından yapılmaktadır. Ve ülke hazinesinde dövizin az olması durumunda ülke bu müdahalelere karşı dayanıksız hale gelmektedir.

Türkiye ekonomisini krizlere götüren en önemli etkenlerden biri döviz kurunun yükselmesi ve yüksek faizle para toplayan ve satım yapan bankacılık sektörüdür. Türkiye'ye yatırım yapmak isteyen ülke dışı yatırımcılar istedikleri malı ya da portföyü daha ucuza almak için daha yüksek döviz kuru olmasını arzu ederler.

2015 Yılındaki Uçak krizi, Rusya ile diğer ticaret alanlarında (inşaat sektörü, seyahat sektörü, tarım sektörü, eğitim ve spor vb.) olduğu gibi bavul ticareti hacminin de düşmesine hatta durmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Rusya hükümeti Türkiye'ye karşı bir kısım yaptırım kararları almış ve uygulamıştır. Bu durum ülke ekonomisinde oldukça olumsuz etkiler meydana getirmiştir.

2015 ve 2016 yıllarında cari işlemler dengesi açığının yaklaşık yarısını ve 2018 yılında da cari işlemler dengesi açığının da yaklaşık üçte ikisi net hata noksan hesabında kaynağı bilinmeyen paralarla finanse edilerek karşılandığı görülmüştür. Yaklaşık olarak; 2015 yılının cari işlemler dengesindeki açığın yarısı, 2017 yılında tamamı ve 2018 yılında yaklaşık üçte biri Merkez Bankası rezervlerinden karşılanmıştır. Dövizin TL karşısında değer kazanmasıyla, 2018 yılında cari işlemler dengesi açığı son dört yılın en düşük seviyesine inmiş (27,6 milyar \$). İhracat bir

önceki yıla göre 9 milyar dolar artmış, ithalat ise 8 milyar dolar düşmüştür. Bu yıllarda net hata noksan olarak gözüken paranın yurtdışı bankalarda tutulan ve Türkiye’de kayıtlı olmayan ancak ülkedeki ekonomik ortamdan dolayı borçların ödenmesinde vs. kullanılmak üzere yurtdışından kayıt dışı olarak ya da henüz kayda girmemiş olan paraların Türkiye finans sektörüne getirilmesiyle, kayıt dışı oldukları için yapılan bu ödemelerin NHN hesabını arttırdığı varsayılmaktadır. Seyahat (turizm), taşımacılık sektöründen de kayıt dışı paranın gelme ihtimali ve NHN rakamına kaynaklık etme ihtimali de yüksektir. Kalan kısmı ise MB rezervlerinden (yaklaşık üçte biri) karşılanmıştır. Ayrıca, 2015-2016-2017 ve 2018 yıllarında yurtdışına yapılan yatırımlar ve yurtdışı portföy yatırımları yani yatırım kaynaklı giderlerin yüksekliği cari açığı yükseltmiştir.

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki” adlı çalışmanın birinci bölümünde; bir ekonominin dış alem ile iktisadi ilişkilerini ortaya koyan dış ödemeler dengesinin standart sınıflandırılması ile oluşan hesap kalemlerinin tanımlamaları yer almaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümde; dış ödemeler dengesine ait verilerin derlenmesi esnasında oluşan noksanlık ve hatalardan meydana gelmesine sebep olan Net Hata ve Noksan Hesabının ihracat, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri, seyahat (turizm) gelirleri ile ilişkisi yer almaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; ülke parasının döviz piyasasında kendi para birimini belirli bir pariteden değiştirmeyi kabul etmesi ile oluşan konvertibilitenin öncesi ve sonrasında Türkiye’de cari işlemler hesabında meydana gelen ve Türkiye ekonomisini etkileyen olaylara yer verilerek, 2003 yılı sonrası cari işlemler hesabı ile net hata noksan hesabı karşılaştırması yapılmış ve konjonktür değerlendirmesine yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü; her ne kadar henüz araştırmalarda çok fazla izine rastlanmamış olsa da, literatürde net hata ve noksan hesabı ile ilgili bilimsel araştırmalara yer verilerek, cari işlemler hesabı ile net hata noksan hesabı arasında zaman serisi analizi ve gerekli testleri ile tamamlanmıştır. E-views uygulaması ile

değişkenlerin zaman serisi durağanlaştırılması Augmented Dickey Fuller testi ile gerçekleştirilmiştir. VAR modeli ile nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırılması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI

Enternasyonal iktisadi işlemler gittikçe artan miktarda mal ve hizmet ticaretinden daha fazlasını kapsamaya başladı. Bireyler, şirketler, mali kurumlar ve devletler çağımızda eskisinden daha fazla miktarda uluslararası varlıklara envestisman yapmaktadırlar. Yabancı bankalarda tutulan mevduatlardan, tahvillerden, hisse senetlerinden, doğrudan üretime dönmüş yatırımlara, yabancı şirket satın alımlarına kadar çok farklı değişimler göstermektedir (Seyidoğlu, 2013: 89). Ödemeler bilançosunun daha net anlaşılabilmesi ve yorumunun yapılabileceği bir araç olarak yararlanılabilmesi için, ülkenin dış dünya ile yapmış olduğu alacaklı ve borçlu işlemler kendi ortak özelliklerine dayanarak ilgili hesaplara kayıtları gerçekleştir (Seyidoğlu, 2013: 89).

1.1. Dış Ödemeler Bilançosunun Tanımı

Ödemeler dengesi (Balance of Payments), “Bir ekonomide yerleşik kişilerin (genel hükümet, merkez bankası, bankalar, diğer sektörler) diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurt dışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki rapordur” (TCMB, 2019a).

“Ödemeler dengesi istatistikleri; 6. El Kitabı’nda “Cari İşlemler Hesabı”, “Sermaye Hesabı” ve “Finans Hesabı” olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Özetle; cari işlemler hesabı ile sermaye hesabı, mal, hizmet ve gelir akımlarının yanı sıra transferleri de içeren reel işlemleri gösterirken; finans hesabı da cari işlemler hesabı ile sermaye hesabı toplamının nasıl finanse edildiğini, başka bir deyişle, net finansal varlık edinimi ile net finansal yükümlülük oluşumunu göstermektedir” (TCMB, 2019a: 12).

Ödemeler bilançosu, bir yılda bir ekonominin yerleşikleri ve başka ülkelerin yerleşikleri arasında oluşan uluslararası işlemleri anlatan bir belgedir (Sawyer ve Sprinkle, 2005: 199).

Ödemeler bilançosu, bütün ekonomilerin belli bir dönemde, uluslararası parasal hareketlerini yönettikleri bir yol olarak uygulanıp, ülke içerisine ne miktarda paranın girdiğinin ve ne miktarda paranın ülkeden ayrıldığıının saptanmasında ticaret yapan kamu ve özel sektör de hesaba alınmaktadır. Çoğu zaman, ödemeler bilançosu mevsimlik, üç aylık ya da yıllık hesaplanmaktadır (Heakel, 2019).

1.2. Dış Ödemeler Bilançosunun Özellikleri

Dış alemdekilerin ülke sakinlerine ödemede bulunmalarını gerektiren hareketler ya da alternatif olarak, ülke sakinlerinin dış alemdekilere ödemelerde bulunma olanaklarını içeren işlemler, ödemeler dengesinde kredi girişleri olarak belirtilir. Öteki taraftan, ülke sakinlerinin yabancılara ödemelerde bulunmalarını mecbur kılan hareketler ya da ek olarak, yabancıların ülke sakinlerine ödemeler yapabilmelerine imkân veren hareketler, ödemeler dengesinde borç girişi olarak yazılır (Peterson, 1994: 312).

Ödemeler dengesinde bilanço şartından ötürü hesapların denk olması zorunludur. Hesap toplamları bazen kayıt hatası bazen de eksiklikler nedeniyle sıfırdan küçük ya da büyük olduğunda dengenin sağlanması için arada kalan tutar zıt işaretli olarak net hata ve noksan hesabına yazılır. Bu durumda sonuç sıfırdan fazla olduğunda kaydedilmemiş bir faaliyet, ülkeye kaynağı belli olmayan yabancı bir sermaye geldiğini anlatır. Söz konusu denklemde sonuç sıfırdan az çıkmış ise ödemeler bilançosu kayıtlarına geçirilememiş, ülkeden kaynağı belli olmayan bir döviz çıkışı olmuştur (Müteveli, 2018: 32).

Ödemeler bilançosu hep dengede olması özelliği esastır. Yani, ödemeler bilançosunun sonucu her zaman sıfır sonucunu verir. Oluşan durum uluslararası denge ve konu ile ilgili başka fikirleri de ortaya çıkarmaktadır. Ödemeler dengesi, gizli kalmış gibi noksanlık veya fazlalık olmayıp, görünen şekilde açıklığı veya fazlalığı gösterir. Bu potansiyel noksanlık veya fazlalık uluslararası iktisadi işlemleri engelleyen bütün çeşitli uygulamalar ile devletin bu tür işlemleri doğrudan etkilemeye yönelik bütün politika uygulamalarının olmadığı ekonomi ile ilgili kararları alanların serbest bir şekilde karar vermeleri durumunda meydana gelecek olan fazlalık veya noksanlığı açıklar. Gerçek fazlalık veya noksanlıksa, iktisadi birimlerin

davranışlarının bir sonucu olduğu kadar, devletin iktisadi politika kararlarının da bir neticesidir (Karaca, 2013: 14).

Ödemeler bilançosu, -çift taraflı- kayıt esaslıdır. O sebeple muhasebe tekniğine göre ödemeler bilançosu daima dengededir. İktisadi taraftan ise denge sağlanmamış olabilir. Ödemeler bilançosu; muhasebe yöntemiyle bilanço değil, kar/zarar hesabıyla benzeşir. Şu sebeple, bu hesaplar stok kalemleri olmayıp akım hesapları özelliğindedir. Kısaca, birikmiş bütün tutarları değil, bunlarda meydana gelen değişimleri belirtirler (Doğukanlı, 2008: 10-11).

Ödemeler dengesinin borç hesabında ülke dışına ödeme yapıldığı anlaşılırken, alacak kaydı ise ülkeye gelmiş olan ödemeleri göstermektedir. Böylece borç hesabı bir ekonomiden döviz çıkışını nitelerken, alacak hesabı ise ekonomiye döviz geldiğini ifade etmektedir (Bozok, 2008: 6).

Bir ekonominin dış iktisadi ilişkilerinin düzenli bir yolla gelişip gelişmediğinin anlaşılması açısından en öncü kaynak ödemeler dengesi olup ülke ekonomilerinin aynası konumundadır. Ödemeler dengesinde bir ülkenin diğer ekonomilerle yapmış olduğu ekonomik hareketler yazılır. Ödemeler dengesinde en hassas kalem cari işlemler bilançosudur, ekonominin yabancı ekonomilerle gerçekleştirmiş olduğu mal ve hizmet işlemlerini içermekte ve oluşan açıklar makroekonomik açıdan ülke ekonomilerine negatif tesir etmektedir (Ekşi, 2010: 1).

1.3. Cari İşlemler Hesabı

Cari İşlemler Hesabı (Current Account), “Ödemeler dengesi hesapları içinde yer alan mal ve hizmet ticareti ile birincil ve ikincil gelir hesaplarını kapsamaktadır. Cari işlemler hesabında, gelirlerin giderleri aştığı, diğer bir ifadeyle, farkın artı olduğu durum cari işlemler fazlası olarak adlandırılırken; giderlerin gelirleri aştığı, diğer bir ifadeyle, farkın eksi olduğu durum ise cari işlemler açığı olarak adlandırılmaktadır” (TCMB, 2019a).

Birincil gelir hesabı (Primary Income Account), “Emek, finansal veya doğal bir kaynak sağlanması karşılığında elde edilen gelirler ile ödenen tutarları göstermekte

olup, çalışanların ücretleri ile doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlara ilişkin yatırım geliri ve giderlerini içermektedir” (TCMB, 2019a).

İkincil gelir hesabı (Secondary Income Account); “İkincil gelir hesabı, yurt içinde (yurt dışında) yerleşik bir birim tarafından yurt dışında (yurt içinde) yerleşik bir birime karşılıksız olarak mal veya hizmet gibi reel bir kaynak veya finansal bir varlık sağlanması şeklinde tanımlanan transferleri içermektedir” (TCMB, 2019a).

Cari hesap; gerçek kaynaklar ile (mal, hizmet, gelir) ilgili işlemleri ve cari transferleri (karşılıksız transferleri); sermaye hareketleri de gerçek kaynak akımlarının finansmanını (sermaye transferi veya finansal araçlara ilişkin işlemler) belirtir (Ordu, 2008: 8).

Ödemeler dengesinin içerisinde bulunan bu hesap, iktisatta yerleşik olanlarla yabancı olanlar arasındaki mal, hizmet, faktör geliri ve transfer hareketlerini göstermektedir (Yücel ve Yanar, 2007: 484).

Cari işlemlerin dengesinde elde edilebilen ikinci yöntem milli gelir hesaplarının kullanılabilmesidir. Bu yöntem ile milli gelir hesapları, cari işlemler dengesi ve sermaye akımlarının birbiriyle olan etkileşiminin ortaya konulmasıdır. Formülüne edilmesi ise gayri safi milli hasıla (GSMH), özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), hükümetin cari harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirlerinin (X-M) toplamından meydana gelir.

$$GSMH = C + I + G + (X - M) \quad (1.1)$$

Milli gelir hesaplarındaki ikinci önemli temel eşitlik, elde edilen gelirin nasıl kullanılacağına anlamaktır. Milli gelir harcanabilir (C), tasarrufa aktarılabilir (S), vergi şeklinde hükümete verilebilir (T) veya yurt dışına aktarılabilir (Tr).

$$GSMH = C + S + T + Tr \quad (1.2)$$

GSMH denklemleri eşitlenip, sadeleştirildiğinde;

$$X - M - Tr = (S - I) + (T - G) \quad (1.3)$$

Eşitlikteki sol taraf cari işlemler dengesini vermekte olup, özel tasarrufların özel yatırımlardan farkı ve hükümetin harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farkı temsil etmektedir. Mesela, yurtiçi özel yatırımlar yurt içi tasarruflarla karşılanamıyorsa ve devletin bütçe açığı bulunuyorsa o ülkenin cari işlemler hesabı açıktır (Çekim, 2009: 10-11).

“Cari işlemler dengesi hesabı çoğu ülkelerde olduğu gibi, ülkemiz açısından en önemli ekonomik göstergelerin başında gelmektedir. Özellikle 1980’li yıllarda başlayıp, 1990’lı yıllarda hız kazanan liberal küresel akımlar, ülkemizin dış alem ile olan ilişkilerinin hızlanması ve gelişmesine yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olan ülkemizde büyük oranda ithalata dayalı olması sebebiyle ekonomik büyüme, cari işlemler hesabını ciddi derecede düzensizleştirmektedir. Bu sebeple cari açık uzun yıllar boyunca ülkemiz açısından bir kırılganlık haline gelmiş ve kronik bir durum almıştır. Ayrıca iktisat literatüründe cari açığın gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı %5 düzeylerini aşması hali bir kriz öngörüsü olarak kabul görmektedir.” (Erdoğan ve Acet, 2016: 540).

“Net Transit Ticaret Geliri, malların ülke sınırlarından geçmeden yurtdışında alımını ve takiben yurtdışında tekrar satımını ifade eden transit ticaretten elde edilen net geliri göstermektedir.” (TCMB, 2014: 8).

1.3.1. Dış Ticaret Dengesi

Dış Ticaret Dengesi (Foreign Trade Balance), “Yurt içinde yerleşik kişiler ile yurt dışında yerleşik kişiler arasında gerçekleştirilen ve gümrüklerden geçen mal ihracat ve ithalat tutarları arasındaki farkı ifade eder. İhracatın ithalattan fazla olması durumunda dış ticaret fazlası, tersi durumda dış ticaret açığı oluşur.” (TCMB, 2019a: 18).

Mal ticaretini oluşturan kalemler sırasıyla, mal ihracatı ve ithalatı, transit ticaret, altın ihracatı, bavul ticareti, navlun ve sigortadan meydana gelir. İlgili kalemlerin dengelenmesine dış ticaret bilançosu denmektedir. Görünür ticaret de denilmektedir (Çelik, 2009: 232).

Parasal Olmayan Altın (Ticari Altın): Ham maddesi altın olan tüketim mallarını içermektedir. Mesela, altın takılar (bilezik, yüzük, kolye), gözlük çerçevesi vb. altından oluşturulmuş ve cevahircilerde satılan malların ihracat ve ithalatı burada yer almaktadır (KTU, 2017: 29).

“Mallar hesabı, genel mal ticareti, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar, net transit ticaret geliri, parasal olmayan altın (ticari altın) ve bavul ticaretini kapsamaktadır” (TCMB, 2019a: 12).

1.3.1.1. Mal İhracatı

İhracat (Exports), “Bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelere mal satmasıdır” (TCMB, 2019b).

Bir ekonomiye döviz kazandıran öncü işlem mal ihracatıdır (Seyidoğlu, 2013: 90). Bir ekonomide oluşturulan mal ve hizmetlere yerleşik olmayanların toplam talebini mal ve hizmet ihracatı anlatır. Mal ihracatının Türkiye ekonomisindeki payı önemli olup hizmet ihracatının da önüne geçmiştir. Bunun sebepleri ise, ekonominin dışa açılması, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, gümrük birliğindeki değişimlerle birlikte turizm sektöründeki gelişmelerdir. Dış talep, ihracat fiyatlarındaki değişimler, döviz kuru mal ve hizmet ihracatını etkileyen etmenlerdir (Yükseler, 1998: 6).

1.3.1.2. Mal İthalatı

İthalat (Imports), “Bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların diğer ülkelerden mal almasıdır” (TCMB, 2019b).

Bir ekonomide belli bir üretim ve harcama haddini gerçekleştirebilmek için dış alemden istenen mal ve hizmet toplamına mal ve hizmet ithalatı denir. Mal ithalatının temel yapı taşı ara malı ithalatı çoğunludur (Yükseler, 1998: 6).

Mal ve hizmet ithalatına döviz kuru, ithalattaki koruma oranları ve yurtiçi talebindeki farklılıklar tesir ediyor. Fakat son zamanlarda koruma oranlarındaki düşüşle birlikte ithalat ve ara malı yoğunluklu yapı, yurtiçi talep ithalatının önemli belirleyicisi olabilmektedir (Yükseler, 1998: 6-7).

1.3.2. Hizmetler Dengesi

“Hizmet ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği ana hesaptır. Kapsamını, İşlem Gören Mallar, Tamir ve Bakım Hizmetleri, Taşımacılık (navlun dahil), Seyahat, İnşaat Hizmetleri, Sigorta Hizmetleri, Finansal Hizmetler, Fikri Mülkiyet Hakları Kullanım Ücretleri, Telekomünikasyon, Bilgisayar ve Bilgi Hizmetleri, Diğer Ticari Hizmetler (teknik hizmetler, ticari hizmetler, operasyonel kiralama dahil), Kişisel, Kültürel ve Eğlence Hizmetleri ile Resmi Hizmetler oluşturmaktadır” (TCMB, 2019a: 13).

Hizmet ticareti (Görünmez Ticaret), turizm, taşımacılık ve sigortacılık vb. hizmet ithalatı ve hizmet ihracatının değerleri burada yer almaktadır. Sözü edilen mal ticaret hesabı ve hizmet ticareti kaleminin dengesi “mal ve hizmet dengesi” ya da “ticaret dengesi” denir (Sloman, 2004: 79).

“Dış Ticaret Dengesi altında gösterilmekte olan “İşlem Gören Mallar” kaleminin içeriği değişmiştir. İşlem görmek üzere yurtdışına gönderilen ve işlem sonrası mülkiyet değişimi olmaksızın ülkeye geri dönen mallar, genel mal ticareti dışında tutulmaya başlanmış ve söz konusu işlem maliyeti (malın işlem görmeden önceki ve sonraki değeri arasındaki fark) “İşlem Gören Mallar” adı altında hizmetler hesabına kaydedilmeye başlanmıştır. Aynı yaklaşım “Tamir ve Bakım Hizmetleri” kaleminde de benimsenmiştir.” (TCMB, 2014: 7).

1.3.2.1. Taşımacılık

Ulaşım türlerinden kara, hava, deniz yolu ile diğer ülkelere yolcu ve yük taşımacılığı ile elde edilen dövizler ya da yabancılara, taşımacılık hizmetleri sebebiyle yapılan ödemelerdir (Seyidoğlu, 2013: 90).

“Taşımacılık, mal ticaretine ilişkin taşımacılık verilerini içeren “Navlun” kalemi ile uluslararası yolcu ve bagaj taşımacılığı ve posta ve kurye hizmetlerini içeren “Diğer Taşımacılık” kaleminden oluşmaktadır” (TCMB, 2019a: 19).

Navlun, sigorta, başka dağıtım faaliyetlerine yönelik hizmetleri içeren mal ticareti türü taşımacılıktır. İhracatçı ekonominin gümrük bölgesinin dışındaki

taşımacılık faaliyeti, ithalatçı ekonominin bir bölgesinde oluşan hizmet gibi kabul edilir (“Sanal”, 2019).

Taşımacılık hizmetleri, ulaşım masraflarını içermektedir (Aslan, 2013: 135).

1.3.2.2. Seyahat

Bir ülkedeki yerleşik olanların yurt dışında yaptığı harcamalar ile yabancıların yurtiçinde yaptığı harcamalardır. Harici turizme, geleneksel örnekleme yapılırsa bacasız fabrikaya benzetilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 90).

Turizm ekonomisi, dış alemde ki yerleşiklerin Türkiye’de yaptıkları harcamaları ile ülke yerleşiklerinin, dış alemde yaptığı harcamalardır (Aslan, 2013: 135).

“Seyahat, Dünya Turizm Örgütü’nün turizm istatistikleri metodolojisinde yaptığı değişikliklerin de bir sonucu olarak TÜİK’in yayımladığı turizm istatistiklerinden içerik olarak farklılaşmış ve ödemeler dengesi istatistiklerinde turizm kaleminin adı söz konusu değişikliği yansıtacak şekilde “Seyahat” olarak değiştirilmiştir” (TCMB, 2019a: 20).

1.3.2.3. İnşaat Hizmetleri

Bir ekonomide yerleşik olanların yabancı ülkeler ile yapmış oldukları inşaat, danışmanlık hizmetleri ile ana ülkede yabancılar tarafından yapılan hizmetler bütünüdür (Seyidoğlu, 2013: 90).

“Yurtiçinde yerleşik inşaat şirketlerinin yurtdışında gerçekleştirdikleri inşaat hizmetlerine ilişkin gelirler banka raporlarından elde edilmektedir” (TCMB, 2019a: 20).

1.3.2.4. Finansal Hizmetler

“Finansal hizmetler yerleşikler ve yerleşik olmayanlar arasında gerçekleştirilen, sigortacılık kuruluşları ve emeklilik fonları hariç finansal aracılık ve yardımcı hizmetleri kapsamaktadır. Yurtiçinde yerleşik bankaların finansal hizmet işlemleri nedeniyle yurtdışında yerleşik kişilerden aldığı veya ödediği komisyon ve benzeri gelir

ve giderler bu kalemde yer almaktadır. Veriler banka raporlarından elde edilmektedir” (TCMB, 2019a: 21).

1.3.2.5. Diğer Ticari Hizmetler

“Yurtdışında yerleşik kişilerle gerçekleştirilen teknik, ticari ve diğer ticari hizmetler nedeniyle sağlanan veya ödenen komisyon ve benzeri gelir ve giderler (operasyonel kiralama gelir ve giderleri de dahil olmak üzere) bu kaleme kaydedilmektedir. Veriler banka raporlarından elde edilmektedir. Ek olarak, “Hukuk Hizmetleri” gelir kalemi yurtdışı yerleşiklere hukuk hizmeti veren firmalardan elde edilmektedir” (TCMB, 2019a: 21).

1.3.2.6. Resmi Hizmetler

Elçilik ve konsolosluk görevlilerinin yurtdışında ülkeyi temsil etmesinden kaynaklanan resmi harcamalar, ücret, maaş, devlete ait bina ve arazilerin bakım onarımı, dışarıdaki askeri birlik ve görevlilerinin harcamalarından oluşan bir hesap kalemidir (Seyidoğlu, 2013: 91).

“Diplomatik, hükümet dış teşkilat hizmet gelir ve giderleri bu kalemde yer almaktadır. Elçilikler ve Konsolosluklara ilişkin veriler idari kayıtlardan, diğer veriler ise TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir” (TCMB, 2019a: 21).

1.3.2.7. Diğer Hizmetler

“Yukarıda sayılanlar dışındaki hizmet gelir ve giderleri bu kaleme kaydedilmektedir. Bunlar arasında telekomünikasyon ve bilgi hizmetleri ve fikri mülkiyet hakları kullanım ücretleri yer almaktadır. Telekomünikasyon ve haber ajansları hizmetleri verileri ilgili şirketlerden, diğer veriler ise TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir” (TCMB, 2019a: 21).

Ulaştırma (navlun dâhil), sigorta, girişimci hizmet, finansal hizmetler, dış ticaret hizmetleri, kişisel hizmetler, resmi sektör hizmetlerinin yer aldığı diğer mal ve hizmetlerin ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği bölümdür. Bu kalemlerin sınıflandırılması iki hususa dayanmaktadır. İlki bankalardan alınan beyanlar ile mümkündür. Diğeri ise bankaların topladığı veri toplaması,

sınıflandırması ve raporlamasının yürürlükte olan mevzuat hükümleri ile ilişkilidir (Yükseler, 1998: 10).

Yurt dışında gerçekleşen farklı şirket ve kurumlara yapılan özel hizmetlere yapılan ödemelerdir. Mesela, royalti ve telif hakları, lisans ödemeleri, leasing bedelleri, danışmanlık ve mühendislik ücretleri, yabancı filmlerin kiralari, mümessillik ve banka komisyonları, uydu kiralari, uluslararası bilgisayar, telsiz, telefon ve radyo hizmetlerinin bedellerini içerir (Seyidoğlu, 2013: 90).

Hizmetler bilançosu, hizmetten meydana gelen ticaretin gelir ve giderleri arasındaki farktır. Hizmetler dengesi ise bu hizmet gelirleri ile hizmet giderlerinin birbirine eşit olmasıyla meydana gelmektedir. Eğer hizmet gelirleri hizmet giderlerinden fazla ise hizmetler bilançosu fazla vermekte, ancak aksi durumda hizmet gelirleri hizmet giderlerinden az ise hizmetler bilançosu açık vermekte ve denge sağlanamamaktadır (Türker, 2012: 384).

1.3.3. Gelir Dengesi

Gelir dengesi hesabı çalışan kişilerin ücretleri ile doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlara ilişkin gelirler ve ödemelerden oluşur. Sermaye ve finans hesabındaki doğrudan yatırımların hisse gelirleri, kar payları, sermayeye katılan kazançlar ve şirketler arası diğer yatırımlardan doğan gelir ve giderleri kapsamaktadır. Portföy yatırımlarında hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kar payları), tahvil ve benzer şekilde borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderler (faiz) yer almaktadır. Diğer yatırımda, diğer finansal varlık yükümlülüklerle ilgili gelir ve giderler (faiz) yer almaktadır (Karaçayır, 2014: 20).

Bir ekonomideki firma ya da kişiler, ellerindeki yabancı kıymetler karşılığında dış dünyadan bir kar ya da faiz geliri kazanırken, başka ülkelerdeki firma ya da kişiler sahip oldukları ülke menkul kıymetlerini ülke varlıklarından bir kar ya da faiz geliri kazanmaktadırlar. Bütün bunlar gelir dengesini oluşturmaktadır (Ünsal, 2005: 73). “Uzun ve kısa vadeli kredilere yönelik faiz giderleri yatırım gelirleri hesabında önemli bir yere sahiptir” (Ekşi, 2010: 11).

Birincil Gelir Dengesi, Ücret Ödemeleri ve Yatırım Gelirinden oluşmaktadır.

İkincil Gelir Dengesi, Genel Hükümet ve Diğer Sektörler'den oluşmaktadır.

1.3.3.1. Ücret Ödemeleri

“Gelir kalemi altında Türkiye’den yurtdışına giden çalışanlar/işçiler ile Türkiye’deki yabancı ülke diplomatik ve konsüler misyonlarında görev yapan Türk çalışanlara ödenen ücretler, Gider kalemi altında ise Türkiye’de çalışmakta olan yabancılar ile Türkiye’nin yurtdışındaki elçilik, başkonsolosluk ve konsolosluklarında görev yapan yabancı uyruklu personele ödenen ücretler kaydedilmektedir” (TCMB, 2019a: 21).

1.3.3.2. Yatırım Geliri

Yatırım geliri; doğrudan yatırım geliri ve portföy yatırım geliri olarak ikiye ayrılır.

Doğrudan yatırım geliri; “Bu kaleme yurtdışında yapılan doğrudan yatırımlardan elde edilen karlar gelir olarak, yurtiçinde yapılan doğrudan yatırımlar nedeniyle yurtdışına yapılan kar transferleri gider olarak kaydedilmektedir. Gider kaleminde dağıtılan karların yanı sıra, karın sermayeye katılımı da yer almaktadır. Dağıtılan karlar banka raporlarından; yeniden yatırıma dönüştürülen karlar ise yıllık olarak yapılan doğrudan yatırım anketinden elde edilmektedir.

Portföy yatırım geliri ise, portföy yatırım geliri, doğrudan yatırım amacı dışında gerçekleştirilen hisse ile tahvil ve bono şeklindeki borç senetleri yatırımlarının gelirlerinden oluşmaktadır. TCMB, bankalar ve diğer sektörlerin sahip oldukları menkul kıymetlere ilişkin faiz gelirleri ile Hazine Müsteşarlığı, bankalar ve diğer sektörlerin yurtdışında ihraç ettikleri menkul kıymetlere ilişkin faiz giderleri bu kaleme kaydedilmektedir. Bu veriler, TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir.” (Karaçayır, 2014: 21).

1.3.4. Cari Transferler

Bu kalem cari işlemler hesabının içinde yer alır, ülkenin; mal-hizmet-varlık karşılığı aranmaksızın, başka ülkelere yapmış olduğu ya da o başka ülkelerin karşılık beklemezsizin ilgili ülkeye yapmış olduğu karşılıksız ödemelerden oluşmaktadır. Net karşılıksız ödemelerin pozitif meydana gelmiş olması ülkelere yapılmış olan transferleri gösterirken, ülkeden yapılmış olan transferlerden daha fazla olduğunu da ortaya koymaktadır (Ünsal, 2005: 73-74).

1.3.4.1. İşçi Gelirleri

Yabancı bir devlette istihdam edilmiş olan ve o ülkenin yerleştiği kabul edilmiş olan göçmen insanların (bir yıl ya da bir yıldan daha uzun süreli olarak o ülkeye gitmiş olan, yerleşmiş veya yerleşmesi beklenenler) bağımlı oldukları ülkeye yapmış oldukları karşılıksız transferlerdir. Bir yıldan daha kısa süre için kalacak, çalışacak olan insanlar o ülkede yerleşik kabul edilmez, yapmış oldukları işlerin emeklerinin karşılığı olan gelirleri bir madde olarak ele almak daha uygundur ('Sanal', 2019).

Yurtdışındaki yerleşikler tarafından Türkiye'deki bankalara havale yoluyla yakınlarına gönderilmiş olan Türk Lirası karşılığı alışı yapılan miktarlardan meydana gelmektedir. Bankalardaki şahsi hesaplarına göndermiş oldukları miktarlar ise finans hesapları/ diğer yatırımlar/ yükümlülükler/ altında mevduatlar kaleminde yer almaktadır. Bu doneler oluşturulan banka raporlarından anlaşılmaktadır (Karaçayır, 2014: 22).

1.3.4.2. Resmi Transferler

“Resmi” transferler denen bu tür, transfer yapan veya yapılanın, toparlayıcı ekonominin veya yabancı bir ekonominin yetkisi ve sorumluluğu olan hükümeti veya merkez bankası olan öteki transferlerle, resmi kuruluşlar arası transferlerdir (politics.ankara.edu.tr). Bu piyasa hareketleri bir millet ile öteki ülkelerin resmi sektörleri arasındaki meydana gelen işlemlerdir. Ve hibelerin parasal akım şeklinde gerçekleşmesini içine alır. Nakit olarak varsayılan hibeler ve bu tarz hibelerin geri ödenmesi bu kalemin içinde gayrisafi olarak yazılır. Bu hesap cari bütçelere (savunma bütçeleri de olmak üzere) gönüllü hükümet yardımları, borçların istenerek silinmesi,

teknik yardım hibeleri, barış anlaşmaları adı altında yüklenen tazminatları ve idari harcamalar için uluslararası kuruluşlara hükümet tarafından yapılan katkıları içerir ('Sanal', 2019).

Bir ülkenin yurtdışında çalıştırmış olduğu kişilere ödediği maaşlar ya da başka devletlerin bu ülkede çalıştırdığı kişilere ödediği ücretler buradadır. Bir devletten başka bir devlete yapılmış olan hibelerin parasal tutarları “diğer” kısmında yer alır (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 245).

1.3.5. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler bilançosu, cari işlemlerin alacaklı ve borçlu hesapları toplamı arasındaki farktır. İki kısım toplandığında birbirine eşitlenmesi dengede olduğunu, alacaklı tarafın toplamının borçlu hesabı geçmesi cari işlemler fazlasını gösterirken, aksi durum ise cari işlemler açığının oluştuğunu gösterir (Çelik, 2009: 232).

Cari açığın ülke ekonomisi üzerinde meydana getirdiği iki etki söz konusudur. Birinci etki tasarruf etkisidir, yani ülkenin cari açığıyla birlikte iç kaynakları ile gerçekleşme ihtimali olanından daha fazla yatırım yapabilme imkânına sahip olarak iç tasarruflarına net bir ilavede bulunması durumudur. Diğer etkisi dönüşüm-transformasyondur. Gelişme sürecinde olan bir ülke için gerçekleştireceği yatırımlar için gereken sermaye mallarının tamamını kendisi üretemeyecek ve dışarıdan talep edecektir. Fakat ülkenin döviz gelirleri bu ithalatı karşılayamazsa, ülke içi tasarrufları yatırıma dönüştürmek mümkün olmayacaktır. Bu yüzden cari açık, ülkenin sahip olduğu döviz gelirlerinden daha fazlasıyla yatırım yapmasına imkân sağlayacaktır (Karluk, 2009: 59).

Cari işlemler dengesi, dış ticaret hesabı-gelir hesabı-transfer hesabı olarak üç farklı hesabın toplamıdır. Dış ticaret hesabı, ihraç edilen mal/hizmet ile ithal edilmiş olan mal/hizmet arasındaki farktır. Bir ekonominin ithalatı ihracatını aşmışsa ticaret dengesinde açıklık olmuş demektir. Gelir hesabı, bir ekonominin sahip olduğu yabancı varlıklar sebebiyle dış alemden elde etmiş olduğu faiz/kar geliri ile dış ekonomilerin o ülkedeki varlıklarından ötürü elde etmiş oldukları gelirler arasındaki farktır. Transfer hesabı, resmi ve özel transfer gelirleri ve gideri arasındaki farktır (Holman, 2001: 7).

Bir ekonominin ödemeler bilançosunun kısımları, çift taraflı muhasebe sistemi çerçevesinde sıfıra denk olmalıdır. Cari işlemler hesabının dışındaki hesaplar, sermaye hesabı ve resmi rezervler kalemi, uluslararası finansal yatırım akımlarını göstermektedir. Bu yüzden, cari işlemler bilançosunun net dış yatırımlara denk olması lazımdır. Ekonomide cari fazla var ise, dış varlıkların dış yükümlülüklerden daha fazla büyüdüğü ve net dış yatırımın olumlu yönde olduğu anlaşılırken; cari açığın olduğu bir ekonomide, net dış yatırımlar olumsuz olduğunda dış yükümlülükler, dış varlıklardan daha hızlı artmaktadır (Pugel, 2007: 364).

1.4. Sermaye Ve Finans Hesabı

Ödemeler dengesinin bir diğer temel hesabıdır. Bir ülkenin dış dünya ile gerçekleştirmiş olduğu varlık işlemlerinden oluşur. Yani, bu hesabın içerisinde tahvil, hisse senedi, ev, arsa gibi varlıkların alım satımı ile banka mevduatları bulunur (Ünsal, 2004: 337).

Sermaye hareketlerinin bulunduğu bu ilgili hesapta, bir ülkenin diğer ülkelerden alacak hakkı oluşturan işlemleri alacak (pozitif), borçlu işlem oluşturması (negatif) borç tarafına yazılır. Sermaye bilançosu, sermaye hareketlerinin toplam alacak ve toplam borçlu işlemlerinin net bakiyesidir. Borçlu sonuç verilmesi durumunda diğer ülkelere olan mali ve fiziki sermaye yatırımlarının artmış olduğu, alacaklı sonuç verilmesi durumunda da diğer ülkelere giden miktardan daha fazla sermaye girişi olduğu sonucuna varılır (Çelik, 2009: 233).

Sermaye hesabına, borç ihracı veya önceki borçlarla ilgili yapılmış olan ödemelere bağlı olarak, ülke yerleşigi olmayanlardan kazanılmış olan gelirler veya ülke yerleşigi olmayanlara yapılan ödemeler yazılmaktadır. Bu hesap kamu sektörü veya özel sektör tarafından gerçekleştirilmiş olan kısa vadeli ile uzun vadeli sermaye oluşumlarını içermektedir (Ordu, 2008: 19).

Herhangi bir ülkede bulunan yerleşiklerin öteki ülkelerde yapmış oldukları fiziki yatırımlarla, yabancı tahvil, hisse senedi alım satımı gibi sınır ötesi yatırılmış olan mali kaynaklardan oluşan Sermaye Hesabı ülkeye gelen ve giden özel kuruluşlar ve resmi kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen sermaye hareketlerini içerir. Ödemeler dengesi

tarafından ülkeye gelen sermaye işlemi alacak işlemi iken, ülkeden çıkan sermaye borç işlemi niteliğindedir. Ek olarak işlemlerin vadelerine göre veya işlemi gerçekleştirenin kişiliğine göre ayrılır, yani; kısa vadeli veya uzun vadeli ile özel sermaye işlemi ya da resmi sermaye hareketi şeklinde oluşmaktadır. Bankada bulundurulmuş mevduatlar, tahvil ve mevduat sertifikalarından meydana gelen uluslararası sermaye akımlarının vadesi bir yıldan kısa ise Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerini oluştururken, Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri ise hisse senedi ve tahvil alımı şeklinde gerçekleşen uluslararası portfolyo yatırımları ile dolaylı olmayan sermaye yatırımının bir seneden daha uzun süreye sahip olmasıyla meydana gelmektedir (Saatçioğlu, t.y.: 2).

Sermaye hesabında yer alan toplam borçlu ve toplam alacaklı işlemlerinin net bakiyesinin adı “sermaye bilançosu”dur. Sermaye bilançosunun sonucunun borçlu olması, o ekonominin bilanço döneminde net olarak dış dünya üstündeki mali/fiziki sermaye yatırımlarının artış olduğu, alacaklı sonuç ortaya çıkma durumunda ise dış aleme yolladığından daha fazla yabancı sermayenin o ekonomiye geldiğini gösterir (Yaşar, 2013: 10).

1.4.1. Sermaye Hesabı

“Bu kalem iki ana gruba ayrılmaktadır:

- Üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkların edinimi ve elden çıkarılması (kara parçası gibi maddi olmayan varlıklar ile bayilikler, ticari marka ve kira ile finans gibi transfer edilebilir sözleşmeler gibi maddi olmayan varlıklar)
- Sermaye transferleri (borç affı ve diğer sermaye transferleri gibi)” (TCMB, 2019a: 13-14).

Ödemeler bilançosunun önemli bir kesimi ise bu hesaptır. Özel ve kamu kurumları tarafından yapılmış olan kısa/uzun vadeli uluslararası sermaye akımları burada yer alır. Uluslararası iktisadi işlemler sermaye ithali ve sermaye ihracından bir kısmını oluşturmaktadır. Sermaye hareketleri, bir ülkenin dış mali varlıkları ve dış yükümlülüklerindeki farklılıklar ve bu farklılıkların müteakibet kayıtlarını bulundurmaktadır (Gülçiçek, 2007: 6).

Kısa süreli sermaye hareketleri diğer sermaye hareketlerine göre daha hızlı bir şekilde tersine dönen yapısının olması gelişmesini tamamlamamış ülkelerde negatif etki niteliğindedir. Mevcut durumda değişiklik olması halinde politika yapıcıların ülkeyi bırakmama niteliğinde ki sermaye hareketlerini seçtiği bilinmektedir (İnandım, 2005: 27).

1.4.2. Finans Hesapları

“Ödemeler dengesinin diğer önemli bir bölümü de dış finansal varlık ve yükümlülük hareketleridir. Uluslararası ekonomik işlemlerin bir bölümünü oluşturan finans hareketleri, temel olarak, bir ülkenin dış finansal varlıkları ve yükümlülüklerindeki değişimler ile bu değişimlerin karşılıklı kayıtlarını içermektedir.

“Finans Hesabı”, finans hareketlerinin mahiyetine göre;

- **Doğrudan yatırımlar** enstrümana göre,
- **Portföy yatırımlar** enstrüman, sektör ve vadeye göre,
- **Finansal türevler** sektöre göre,
- **Diğer yatırımlar** ise enstrüman, sektör, vadeye göre alt gruplara ayrılmaktadır” (TCMB, 2019a: 14).

1.4.2.1. Doğrudan Yatırımlar

Ülkeler arası aktarılan kaynağın yatırım amacı ile olmasını gösteren kalem doğrudan yatırımlardır. Bu yatırımlar izin alınmasıyla yabancı şirketler Türkiye’de, Türkiye’nin şirketleri de yabancı devletler de bu yatırımı gerçekleştirmektedirler (Ertürk, 2001: 439).

“Doğrudan yatırım kalemi, **Sermaye ve Yatırım Fonu Payları** ile **Borç Enstrümanları** olmak üzere iki ana başlıkta sınıflandırılmaktadır. İlk başlık aşağıdaki kalemlerden oluşmaktadır:

- **Sermaye**, doğrudan yatırımcının ana merkezinin bulunduğu ekonomi dışındaki ekonomilerde yeni bir şirket kurmak ya da mevcut şirketlere iştirak etmek amacıyla yaptığı yatırımı,

- **Yeniden Yatırıma Dönüştürülen Karlar**, doğrudan yatırımlardan elde edilen karların dağıtılmaksızın sermayeye ilave edilmesini ifade eder.” (TCMB, 2019a: 15).

1.4.2.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları kalemi, “Net Varlık Edinimi” ve “Net Yükümlülük Oluşumu” ana başlıkları altında; hisse senetleri ve yatırım fonu payları ile borç senetleri olarak sınıflandırılmaktadır” (TCMB, 2019a: 15-16).

Yabancı tahvil ve hisse senedi gibi gelir sağlayan menkul kıymetlerin alım satımını da içermektedir. Bahsedilen sermaye akımlarına da uluslararası portfolyo (portföy) yatırımı (portfolyo investmen) denir (Seyidoğlu, 2013: 94).

Portföy yatırımlarının değişim göstermesinde yurtiçi/yurtdışı pazarlarda faiz oranları ile yatırımın gerçekleştirildiği ülkelerde uygulanmaya devam eden ekonomik/siyasi izlenen politikalar etkilidir. Bu alanda yatırım yapanlar ilk olarak kendi sermayelerinin güvende olmasıyla ve sermayelerinin onlar için sağlayacağı kazanç ve fırsatlara önem verirler (Ordu, 2008: 16).

“Portföy yatırımları, bileşenleri, doğrudan yatırım ve rezerv varlıklar kapsamı dışındaki hisse senetleri ve borç senetleridir” (TCMB, 2019a: 24).

1.4.2.3. Finansal Türevler

“Finansal türevler, bir dayanak varlığın değerine bağlı, ancak bu dayanak varlıktan bağımsız olarak alım-satımı gerçekleştirilen finansal araçlardır. Türev işlemler, ileri bir tarihte yapılacak olan alım-satımın şartlarını bugünden belirleyen ve tarafları hukuki olarak bağlayan sözleşmeler ile gerçekleştirilir. Bu sözleşmeler ödemeler dengesinin metodolojisine göre vadeli ve opsiyon tipi sözleşmeler olmak üzere iki temel grupta toplanır (TCMB, 2019a: 16).

1.4.2.4. Diğer Yatırımlar

Diğer yatırımlar, “Mevduat, kredi ve ticari kredilere ait faiz gelir ve giderleridir” (TCMB, 2019a: 22).

“Doğrudan yatırım, portföy yatırımları, finansal türevler ve rezerv varlıklar dışında kalan diğer tüm bütün finansal hareketler bu bölümde yer almaktadır. Diğer finans hesaplarında olduğu gibi, Varlık ve Yükümlülük ayırımında, türlerine ve sektörüne göre alt ayrımlar bulunmaktadır:

- Efektif ve mevduatlar,
- Krediler,
- Sigorta, emeklilik ve standardize garanti şemaları,
- Ticari krediler ve avanslar (ihracat ve ithalat için açılan krediler),
- Diğer alacak ve borçlar
- Özel Çekme Hakları” (TCMB, 2019a: 16).

Diğer varlık ve yükümlülükler: Ticari krediler, krediler, IMF kredileri, efektif mevcut ve mevduat hesapları dışındaki bütün varlık ve yükümlülükler burada yer alır (‘Sanal’, 2019).

1.4.2.5. Rezerv Varlıklar

“Rezerv varlıklar;

- Parasal Altın
- Özel Çekme Hakları (SDR)
- Uluslararası Para Fonu Nezdindeki Rezerv Opsiyonu
- Diğer Rezerv Varlıklar

başlıklarında sınıflandırılmaktadır.

Parasal Altın Rezervleri: Ülkenin parasal yetkilisinin elinde tuttuğu parasal altın rezervleridir.

Özel Çekme Hakları (SDR): IMF tarafından yaratılan ve üyelerinin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslararası rezerv şeklidir.

Uluslararası Para Nezdindeki Rezerv Opsiyonu: Üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olup, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF'den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalışı göstermektedir.

Diğer Rezerv Varlıkları: Rezerv varlıklar içerisinde yukarıda sınıflananlar dışında kalan diğer rezerv varlıklardır. Örneğin, bankaların elinde tuttuğu rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne girmesi durumunda bu başlıkta kaydedilir” (TCMB, 2019a: 16-17).

“Rezervler” ülkenin merkezi yetkililerinin ödemeler dengesinde ihtiyaçları için kullanıma amade bilinenleri ve fon kredisinin kullanımını içerir. Ödemeler bilançosunun bulunduğu dönemde, eğer yabancılardan elde edilen getiriler ile yabancılara yapılmış olan götürüler denkse resmi rezervlerde bir farklılık meydana gelmez (‘Sanal’, 2019).

Resmi rezervler, “TCMB yurtdışı muhabir mevcutlarındaki değişim ile portföy yönetimi amacıyla alım satımını yaptığı menkul kıymetlerden oluşmaktadır. Rezervlerdeki değişim, yurtdışında ve yurtiçinde yerleşik kişilerle döviz üzerinden gerçekleştirilen işlemlerin tümünü yansıtmaktadır” (TCMB, 2019a: 26).

M.B.’nin dış rezervlerin meydana gelen oynamaları belirten ve ödemeler bilançosunun denkleştirilmesindeki yardımcı hesaptır. Döviz gelir ve giderleri birbirine yetiyorsa bu hesapta herhangi bir oynama oluşmayacaktır (Doğukanlı, 2008: 12). Döviz talebi, döviz arzından fazla ise piyasaya döviz verilecek ve böylelikle resmi rezervler hesabı azalacaktır. Ancak döviz arzının, döviz talebinden fazla olması durumunda ise kurdaki düşüşün önlenmesi adına döviz alınacak ve resmi rezervler hesabına konacaktır (Ekşi, 2010: 19).

Resmi rezervler kalemi, parasal hesap olarak da söylenmektedir. Bu kalem, ekonomilerdeki bütün parasal kurumların net yabancı para cinsinden finansal varlıklarının toplamındaki artış ve azalışları gösterir. Genel denge negatif veya pozitif olabilmektedir. Oluşan bu dengesizliğin sonucunda ülkenin milletlerarası rezervlerindeki oynamalar resmi rezervler hesabına yazılır. Bu sebeple resmi rezervler kalemi denkleştirici olarak söylenmesi normaldir (Aydoğmuş ve Öztürkler, 2006: 20).

1.5. Net Hata ve Noksan Hesabı

“Ödemeler dengesinin her işlemin iki ayrı işaretle (alacak ve borç kaydı) kaydedildiği bir muhasebe sistemi olması nedeniyle, ödemeler dengesi konusu her işlem, mahiyeti itibarıyla ilgili kaleme kaydedilirken, karşı kaydının da bir başka kaleme yer alması esastır. Başka bir deyişle, her işlemin eşit değerde alacak ve borç kayıtlarıyla kaydedilmesi, böylece “Cari İşlemler Hesabı” ve “Sermaye Hesabı”nın toplamının her zaman “Finans Hesabı” kalemine eşit olması gerekmektedir. Ancak, verilerin değişik kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları yaratmakta; sonuç itibarıyla oluşan farklar Net Hata ve Noksan (NHN) kalemine “kalıntı” şeklinde yansımaktadır. Bu kalem, finans hesabından, cari işlemler hesabı ve sermaye hesabının çıkarılmasıyla elde edilmektedir” (TCMB, 2019a: 17).

Ödemeler Bilançosu hesaplarında genelde hata ile eksiklikler mevcut olmaktadır. Bu hatalar, kayıt dışı işlemlerden, yanlış ve eksik beyanlardan, kesin rakamlara ulaşılmasının zor olduğu gelişmelerde, tahminlere dayalı rakamların belirlenmesi gibi sebeplerden meydana gelmektedir. Meydana gelen bu farklar, “net hata ve noksan” hesabı ile kapatılarak ödemeler bilançosunda denklik sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 402).

İKİNCİ BÖLÜM

NET HATA VE NOKSAN HESABI

2.1. Net Hata Ve Noksan Hesabı Tanımı

NHN kalemi muhasebe yönteminde kayıtları denkleştirmek amacıyla ödemeler bilançosunda kullanılan bir hesaptır. İsmine net hatalar ya da unutmalar hesabı da söylenir. Ödemeler bilançosunda otonom –çizgi üstü- hareketlerin net bakiyesiyle denkleştirici –çizgi altı- hareketlerin zıt taraflı tutarları eş olmalıdır. Mesela sermaye ve mal kaçakçılığı ödemeler bilançosunda yer alamaz. Belli hareketler de değeri tam bilinmemekle birlikte tahmini öğrenilir. Mesela turizm gelirlerinin tutarını bulmak anket yöntemiyle olmaktadır. Belli miktar mallarda ise kredili ihracat gibi malın ülkeye gelmesi ile ödeme yapılması arasında zaman farkları vardır, yani bilanço dönemleri farklıdır. Bu tarz nedenlerden ötürü bilançosunun net bakiyesi, denkleştirici işlemlerin net bakiyesine eşit olamamaktadır. İşte oluşan bu farkın kapatılması için oluşturulan kalem net hata ve noksan hesabıdır ya da diğer ismiyle istatistiki farklar hesabıdır. Bir ekonominin otonom işlemlerin net bakiyesinin hesaplanması yöntemiyle veya resmi rezervlerin bakiyesiyle dış açık ya da dış fazla öğrenilir. Bu hesap teorikten farklı uygulamasında genel olarak cari işlemler ve sermaye hareketlerinin yazılışındaki eksiklik, hata, unutma ve gecikme sebeplerinden ötürü bu denklik kendiliğinden sağlanamamaktadır (Öztürk, 2013: 19).

Cari işlemler hesabı ve finans hesabı denkliği sağlamaya çalışırken rezervler bunu gerçekleştiremiyorsa, aradaki fark NHN kalemine kaydedilir (Yokuş, 2017: 16).

NHN kalemi, borçlu ve alacaklı hesaplarının ilişkisindeki tutarsızlığın, kalıntı şeklinde yansıdığı bir kalem olmakta iken, ödemeler bilançosunda muhasebe dengesini meydana getirmekle birlikte ödemeler dengesinde yer alan bütün hesap birimlerinin toplamı sıfıra eşitlenmektedir (Aslan, 2013: 141).

Net hata ve noksan kalemi, isminden de anlaşılacağı üzere hata kalemidir ve ödemeler dengesinde “tortu” değeridir. Ödemeler dengesi bilançosunda dengenin sıfır olması gerekmektedir ve bunu da dengelemek için diğer kalemlerin toplamının artı

veya eksi sonuçlu olması durumunda, aynı değerin tersi doğrultusunda işaretle yazıldığı değerdir (A. Aktaş, 2014).

NHN kalemi, ödemeler bilançosunun otonom hareketlerini meydana getiren cari hesap ile sermaye hesaplarının ve denkleştirici rol oynayan resmi rezervler kaleminin net bakiyelerini birbirine denk hale getiren hesaptır (Karluk, 2002b: 237). Ödemeler bilançosu muhasebe yöntemine göre çift taraflı olduğundan dolayı bir alacaklı veya borç hesabı, kendisine eş ve zıt yöndeki farklı bir kalemlle dengelenmelidir. Bu sebeple bilançoda (+) ve (-) hesaplarının toplamının birbirine denk olması lazımdır. Fakat uygulamada işlemlerin saptanması ve kayıt altına alınması aşamasında oluşan eksiklik, hata ya da gecikmeler aralarında fark yaratabilir. NHN veya “istatistiki farklar” şeklinde anılan bu hesap muhasebe manasında denge oluşturmaktadır. Düzeltici özellikteki NHN hesabı içeriğinde, kökeni ve amacı bilinmeyen döviz gelir ve giderlerini de kapsamaktadır (Mucuk, 2008: 93).

NHN hesabının ödemeler bilançosunun içinde olmasının farklı sebepleri bulunmaktadır. Böylece ihracat ve ithalat ile ilgili bilgilerin formlara ilgilenenler tarafından bildirilmesindeki hatalara yol açması, belli miktardaki döviz hareketlerinin ödemeler bilançosuna kaydedilmemesi, kimi hareketlerin tutarlarının tahmini olarak hesaplanması, kimi malın fiili olarak ülkeye girişi ile çıkışı ve bunların değerlerinin tahsillerinin başka dönemlere denk gelmesi sebepleriyle ödemeler bilançosunun otonom hesaplarıyla dengeleyici hesapları arasında farklar meydana gelmektedir. Farkların kapatılmasına doğru kullanılan hesaptır NHN kalemi. Mesela dış ticaretle ilgili mal işlemlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine rağmen ödemelerin banka kayıtlarından alınmış olması, meydana gelen işlemlerin mütakabil kayıtlarının eş tutarda yazılmasını güçleştirmektedir. Benzeri tutarsızlıklar sonrasında ödemeler bilançosundaki dengelemeyi NHN kalemi aracılığıyla meydana gelen farkı kapatmaktadır, dolayısıyla ödemeler bilançosu dengesi sağlanmaktadır (Doğan, 2014: 17).

Bu hesabın pozitif değerde olmuş olması, ülkeye kaynağının belirsiz olan döviz geldiğini, fakat negatif olması ise, ülkeden ne tür bir hesaptan çıkış yapıldığının saptanamadığı döviz çıkışının olduğunu anlatır (Dinler, 2005: 519).

Ödemeler bilançosu her işlemin farklı işaretlerle yazıldığı bir muhasebe yöntemidir ve girişler başka başka kaynaklardan elde edilebilir. Girişler yekûnunun sıfır olması gerekirken bilgilerin farklı kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları doğurmakta, sonuç olarak da oluşan farklılıklar artı-eksi sonuç olmaktadır (Paya, 2001: 41).

NHN hesabı cari işlemler hesabı ile finans ve sermaye kaleminin net bakiyelerini karşılıklı dengeleyen bir kalemdir. Hesabın meydana gelmesindeki bir unsur da bilgilerin farklı kaynaklardan oluşması, değerlendirme-ölçme ve kayıt zamanı farkıdır. Sonuçta meydana gelen bu farklar NHN kalemine kalıntı şeklinde yazılmaktadır (Alagöz ve Erdoğan, 2011: 70).

2.2. Net Hata Ve Noksan Hesabına Yol Açan Etmenler

“Dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine karşın, ödemelerin banka kayıtlarından alınması, işlemlerin karşılıklı kayıtlarının aynı değerle kaydedilmesini zorlaştırmaktadır. Gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedelinin, ihracatçının yurtiçinde yerleşik bankadaki hesabına 70 birim olarak yatırması, kalan 30 birim tutarındaki kısmının ise yurtdışındaki bir banka nezdindeki hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan veriler içinde görülmeyen 30 birimlik tutar NHN kalemine yansımaktadır” (TCMB, 2019a: 26).

İstatistiki Farklar (net hata ve noksan) hesabı ödemeler dengesi sayımlamalarını muhasebe hesabı anlamında eşitlemek amacıyla kullanılır. Ödemeler dengesinin otonom ya da çizgi üstü işlemlerinin net bakiyesi ile denkleştirici veya çizgi altı hareketlerinin ters yönlü bakiyesi birbirine denk olmalıdır. Bununla beraber uygulamada genel itibarıyla cari işlemlerle sermaye işlemlerinin kaydedilişindeki hata, eksiklik, gecikme ve unutmaya gibi sebeplerden ötürü denklik kendiliğinden sağlanamamaktadır. Cari İşlemler ile Sermaye Hesabı İşlemlerini otonom, Resmi Rezervler Hesabı'nı ise denkleştiren varsayarsak, söz edilen nedenlerden dolayı bu iki kaleminde net bakiyesi Resmi Rezervler dengesindeki değişimle tam uyuşmaz ve ortada bir farklılık yaratmış olur (Saatçioğlu, t.y.: 2-3).

“BIS Uluslararası Yerel Bankacılık İstatistiklerini 3 aylık bazda ve yaklaşık dört aylık bir gecikme ile yayımlamaktadır. 2011 yılı verilerinden başlamak üzere ise, BIS verisi açıklanmaya kadar, bankaların yurtdışı şubelerine ait veriler ödemeler dengesi istatistiklerinde gösterge niteliğinde kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, hem “Diğer Yatırımlar/Efektif ve Mevduatlar/Net Varlık Edinimi/Diğer Sektörler” kalemi hem de “Net Hata ve Noksan” kalemi geçici nitelikteki verilerin kesinleşmesiyle birlikte güncellenmektedir” (TCMB, 2019a: 27).

“Turizm gelir ve giderlerinin izlenebilmesi için yürütülen anket çalışmaları sonucunda hesaplanan 100 birimlik turizm gelir ve gideri, bankaların döviz varlıklarına 100 birimlik artış veya azalış olarak yansımamışsa, aradaki fark NHN kalemine yansımaktadır” (TCMB, 2019a: 27).

Net bir hesap özelliğine sahip olmayan bu kalem ayrıca nereye gideceği ve kaynağının nereden olduğu da bilinmeyen dövizlerin yer aldığı kalemdir. Bilgilerin objektif çerçevede toparlanamaması sorunsalı ortaya çıkmakla birlikte günümüzde Türkiye’de bu kalem cari açığın finansmanında önemlidir (Göçer, 2013: 223).

Reel ve tahmin edilen tutarların birbirine denk olmaması, mal/hizmet girişlerinin ve çıkışlarının kayıtlarını tutmuş olan kurumlar ile döviz giriş ve döviz çıkış kayıtlarını tutan kurumların başka olması ve hesaplardaki atlama ve noksanlıklar, eşitsizliklerin kaynağı olabilmektedir (Ekşi, 2010: 20).

NHN hesabı, veri ve kayıt dönemi tutarsızlıkları, kredi hareketleri sebeplerinden kaynaklı dengesizlikleri düzeltmek için muhasebe yönteminde ödemeler bilançosunda denklik oluşturmak için açılan hesap özelliğindedir (Çoban ve Özel, 2014: 136).

Net hata ve noksan, ölçüm hataları ile bilgilerin noksan ya da fazla yazılmış olmasından farklı olarak zaman tutarsızlıkları (ihraç edilmiş malın gidiş tarihiyle ihraç edilen mal karşılığında alınacak paranın gelişinin farklı dönemlerde olması gibi), kayıt dışılık (gelirlerin kayda girmemesi veya finansmanın kayıt dışı olarak gerçekleşmesi), anketlerdeki ölçüm hataları (turizm gelirlerinin belirlenmesinde uygulanan anketleri gerçeği tam olarak yansıtamaması) sebepleridir (Eğilmez, 2016).

Ödemeler bilançosunun NHN kaleminin meydana gelmesinin sebeplerini özetlersek,

- İhracat ya da ithalat için mal hareketi ve ödemenin başka bilanço zamanlamalarına denk gelmesi durumunda oluşan zaman uyumsuzluğu,
- Gümrük hareketlerinin beyan hataları,
- Ödemeler dengesindeki farklı kalemlerden oluşan gelirlerin sistem dışına (yastık altı-kasa) çıkarılmış olması ya da finansman sırasında sistem dışından kaynak kullanılmış olması şeklinde kayıt dışı işlemler,
- Turizm, bavul ticareti gibi bazı hareketlerin anket tahminiyle elde edilmesindeki yanlışlıklar (Çıplak, 2005: 1).

2.2.1. İhracat

Ödemeler dengesi bir ülkenin diğer ülkeler ile arasındaki parasal değişimi gösteren bir bilançodur. Ve adından da anlaşılacağı üzere dengede olması gerekmektedir. Yani Cari İşlemler Hesabının toplamı ile Sermaye Finans Hesabı'nın eşit olması gerekmektedir. Ama uygulama da bu eşitliğin sağlanmadığını görülmektedir. Ve sağlanamayan bu farka “net hata ve noksan” denmektedir. Bu da demek oluyor ki ya kaydedilmemiş giriş ve çıkışlar mevcut ya ölçme hatası var ya mal değişimi ve ödemesi arasındaki zaman farkından ötürü kayıtlar gerçek değil ya da hepsi. Dış ticarete malın gönderilmesi ve ödemenin farklı bilanço dönemlerinde yapmış olması, turizm ve bavul ticareti gibi anket yöntemi ile ölçülen bazı girişlerin tahmini olması ile ölçülememiş olması, gümrük beyanlarındaki problemler ve yastık altında bekletilen nakitler sebep olmaktadır net hata ve noksan kaleminin oluşmasına. Ancak en göze çarpan ise yurtdışında tutulan mevduatlar. 2008’de yapılan değişiklik ile ihracat yoluyla kazanılan dövizlerin en geç 180 gün içerisinde Türkiye’deki bankalara satılması zorunluluğu kaldırılınca dövizin yüzde 70’inin getirilmemesi tamamının tasarruf edilme hakkının bulunmamasıyla yapılan ihracat değeri cari işlemler hesabında gözükte ancak yurt dışındaki bankada mevduat olarak tutulan para finans hesabında gözükmedi (Yıldırım, 2017).

“İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- İhracatın milli gelir artışı,
- Piyasa genişlemesi,
- Döviz sınırlamalarının ortadan kalkması,
- Yurtiçi etkenliği ve verimliliği artırması,
- Kaynakların mukayeseli üstünlüklerinin olduğu alanlara kayması,
- Emek faktörünün bol olduğu yerde istihdamın artması,
- Genişletici kamu politikalarının uygulanmasına imkân vermesi
- Tasarrufları artırması şeklinde olumlu etki yaratmaktadır” (Kargı, 2014: 8).

1980 dönemi Türk iktisadı ve dış ticaret politikaları bakımından önemlidir. 1970 yıllarında meydana gelen iki petrol buhranının ardından dünya ekonomisinde oluşan olumsuz ilerlemelere paralel gelişen Türk ekonomisinde ortaya çıkan problemler, keskin kararların alınmasına sebep olmuştur. Bunun neticesinde 24 Ocak 1980’de ülke adına yazgısını yeniden oluşturacak kararlar alınmış ve uygulanmıştır (Sezen, 2008: 30).

Alınan 24 Ocak kararları ile Türk ekonomisinde 1960’lardan beri gelen ithal ikameci strateji terk edilip ihracata yönelik kalkınma stratejisine bırakılmıştır (Soyyigit, 2010: 138).

Küresel ekonomi ile entegrasyondur, 24 Ocak kararlarının temel düşüncesi. Serbest piyasa ekonomisiyle dışa yönelim olarak ortaya çıkan düşünce ihracat ile olan büyümeyi dışa açık büyümenin temel maddesi yapmıştır. Dışa açılma, ihracat ile birlikte meydana gelen artış ile aynı görülmüştür (Kargı, 2014: 33).

Bu izlemde ihracat rakamlarının artmasına ayrıca önem verilerek dış ticaretteki açığı kapatmak, globalleşen dünyayla birleşmek, sanayi sektörünü milletlerarası standartlara yükseltmek ile ülkenin gelişmiş olan milletler arasında olmasını sağlayarak halkın refah seviyesini yükseltmeyi amaç edinmiştir. Bu doğrultuda emek

yoğun, yerli hammaddelerle dünya piyasalarında rekabet gücünün fazla olduğu alanların desteklenmesi amaçlanmıştır (Sezen, 2008: 33).

1984-1989 sürecinde Türkiye ekonomisi genişlemiştir. Ancak 1990 yılına geldiğinde dış alemde iki gelişme Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Bahsi geçen olaylar ise, İran-Irak savaşının sona ermesi ile 1990 yılında yaşanan Körfez Buhranıdır (Kargı, 2014: 36).

1994'de ekonomik buhrana giren Türkiye ekonomisi, 5 Nisan 1994'te alınmış olan istikrar kararlarıyla temel bir stratejiyi benimsemiştir. Bu doğrultuda enflasyonun düşürülmesi, Türk lirasının tekrardan istikrarlı hale gelmesi, ihracatın artması ile bozulmuş olan kamu dengelerinin tekrardan düzenlenmesi hedeflenmiştir (Mangır, 2006: 465).

2000-2001 yıllarında baş gösteren kriz, bankacılık sektörünün başta olması ile birlikte, kamu sektörü ve özel sektörü derinden sarsmıştır. Krizin etkilerini ortadan kaldırmak için hükümet tarafından Nisan 2002'de Derviş Planı olarak hatırlanan ve 2000 yılı enflasyonu düşürme programının devamı niteliğindeki 3 Mayıs 2001 tarihindeki -Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı- uygulamaya alınmıştır. Yeni kurun çipası döviz kuru yerine enflasyon hedeflemesi olmuştur. İlgili programın temel hedefi ekonominin tekrardan oluşumu ve sürdürülebilir büyümenin oluşturulmasıdır (Kargı, 2014: 41).

Cumhuriyetin kuruluş zamanından 1980'lere kadar gelinmiş olan sürede Türk ekonomisi adına net-süreklilik taşıyan niteliklerden dış ticaret politikasından bahsetmek güç bir durumdur. 1923-1928 aralığında, Lozan Antlaşmasının gereklilikleri, 1950-1954 aralığında da ekonomi politikasının değişikliği ile liberal dış ticaret politikaları meydana gelmiştir. Bu süreçler dışında Cumhuriyetin ilanından 1980'lere kadar devletçi politikalar izlenmiştir (İ. Taş, 2011: 35).

1923-1929 döneminde Türkiye ekonomisi açık ekonominin devri ve yeni bir devletin oluşumunu içeren bir aralıktı. Ekonominin ilerlemesini ilgilendiren iki olay mevcuttur. Bunlar Lozan antlaşmasının getirmiş olduğu kısıtlamalar ile dönemin sonunda meydana gelen dünya ekonomik krizidir. 1923 yılı ile birlikte her yıl düzenli

olarak ödenmesi gereken Osmanlı Devleti'nin borçlarının ertelenmesi ile 1929 yılında bir kısmının toplu bir şekilde ödenmesi ekonominin zorlanmasına neden olmuştur (İ. Taş, 2011: 35).

Büyük buhranın yaşandığı 1929 yılından sonra oluşan tahribatın etkisinin ortadan kaldırılması için pek çok ülke dış ticaretinde kısıtlamalar ortaya çıkarmıştır. Türkiye bu durumda ithalata kota uygulamış ve Türk lirasının değerini korumak için almış olduğu farklı önlemler 1930 yılının başlarında ekonominin dışa bağımlılığını hafifleterek içe yönelik bir duruma gelmesine sebep olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 47). Türk ekonomisi dış ticaret dengesi 1930'lardan 1959'lara kadar ara ara açık verse de genellikle dış ticaret fazlasını görmüştür (İ. Taş, 2011: 36).

Türkiye ekonomisi, 1929 buhranın zamanında önceki döneme göre ters istikamette dışa kapanmış ve devlet öncülüğünde milli sanayiye kurmaya başlamıştır. Daha sonra ise özel sektörü cazip olacak programlara öncelik tanımışlardır. Sanayinin gelişim hızı 1923-1929 döneminde, ekonomideki diğer sektörlerle göre daha düşüktü. 1929 sonlarından sonra korumacı yapıya bürünen Türk ekonomisi o zamanlarda üçüncü dünya ülkelerinin ilk sanayileşme hareketlerini dikkate alarak onlar ile birlikte aynı doğrultuda davranmıştır. 1932'den sonra korumacılık, devletçilik ile bütünleşmiştir. Tarım haricindeki üretken alanlarda devletin yatırım yapan ve üreten taraf olarak kendisini ortaya koyması devletçilik anlayışının o zamanlardaki en göze çarpan şekliydi (İ. Taş, 2011: 37).

1961 yılından sonra Türk ekonomisi 1950'lerin ortasında başlamış olan resesyon döneminin son bulduğu ve yeni bir büyüme atmosferine geçmiştir. Bu dönemin en göze çarpan özelliği ekonomi programlarının 'planlama' temeline oluşturulmasıdır. Beşer senelik ekonomi planları ile ekonominin yönetilmesine karar verilmişti. Aynı dönemde ithal ikameci büyüme politikası benimsenmiştir. İthal ikamesi stratejisi 1960-70 yıllarında çok daha yoğun bir şekilde uygulanmış olup, iç piyasaya yönelik üretim gerçekleştiren sanayilere yönelmişlerdir (İ. Taş, 2011: 40).

1980-1988 yılları arasında ihracat değerlerindeki artışa döviz kuru politikasının katkısı oldukça büyüktür. 24 Ocak 1980 yılındaki devalüasyona ek olarak 1 Mayıs

1981'den itibaren TL değerinin günlük olarak saptandığı düzene geçilmiştir. Kur politikasında gözlenen bu değişim ile birlikte, 1980 yılına kadar aşırı değer kazanan TL'nin 1980-1988 döneminde düşük olduğu gözlemlenmektedir. İhracat fonksiyonel bir ilişki içinde değerlendirilirse, arz yönünden ihracat, öncelikle ihraç malı üretimin ve ihracat yapmanın iç pazara dönük faaliyete oranla karlılığına bağlıdır. Ceteris paribus, bu karlılık ancak döviz kuru yardımı ile sağlanabilir. Bu sebeple, döviz kuru ve kurun değişimleri, ihracat yapabilmenin karlılığının sürdürülebilmesi için önemli bir teşvik aracıdır (Keskin, 2001: 81).

1980'lerde ihracattaki artışta, yeni kapasite oluşturulması değil daha fazla hali hazırdaki kapasitenin daha ileri derecede kullanılması ile yani sanayi sektörünün âtl kapasitesinin harekete geçirilmiş olmasıyla mümkün olmuştur (H. Şahin, 1998: 310-318).

1989 yılında 32 Sayılı Kararla kambiyo rejiminin serbestleştirilmesinin ardından uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki bütün sınırlamalar kalkmıştır ve bunun ilgili sermaye hareketlerinde artışlar ortaya çıkmıştır. Özel olarak 1989-1993 döneminde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, kur ve faiz politikalarının ihracat üzerindeki etkisini azaltmıştır (Keskin, 2001: 83-84).

1989 yılına dek hali hazırdaki kapasitelerin kullanılması ile gerçekleştirilen ihracattaki artışları bu dönemden sonra sabit sermaye yatırımlarında kayda değer bir artış olmaması nedeni ile var olan kapasitenin kullanımında sınıra dayanmış ve bu da ihracat artışını olumsuz etkilemiştir. 1989 yılında meydana gelen kuraklık ile 1 Ocak 1989 yılında ihracatta vergi iadesi sisteminin kaldırılması da ihracat artışının azalmasında etkilidir (Keskin, 2001: 84).

Türkiye, 1963 senesinde Ankara Antlaşması'nı imzalamış ve o zaman ki adı ile AET'ye ileriki dönemde tam üyelik olunacak şekilde üye olmuştur. 1996 senesinin ilk başlarında ise AB ile bir gümrük birliğine girmiştir. Gümrük Birliği ile Türkiye, sanayi ürünleri üzerindeki tarifeleri kaldırmış olup, AB ülkelerine karşı serbest, birlik dışı ülkelere karşı da AB'nin ortak gümrük tarifesini yürütmeye başlamıştır (Keskin, 2001: 85).

1997 yılında Uzakdoğu bölgesinde başlamış olan 1998 yılında ağustos ayında Rusya'ya sıçrayan ekonomik buhran, diğer tüm dünya ülkelerini etkilediği gibi Türk ekonomisini ve dış ticaretini de derinden etkilemiştir. Gelişmiş ülkelerin Rusya kriziyle beraberinde artmış olan belirsizlik ortamından dolayı tüm gelişmekte olan milletlere yapacakları sermaye yatırımlarını çekmeleri, krizin global boyuta gelmesine yol açmıştır (Keskin, 2001: 86).

Uzakdoğu'da başlayan ve Rusya'yı etkisi altına alan kriz ile birçok ülkenin devalüasyona gitmesi bu devlerin uluslararası pazarlarda arz ettikleri ihraç ürünlerinin fiyatlarını indirmiş ve bu sebeple Türk ihracatçılarının o piyasalardaki rekabet gücünü azaltmıştır (Keskin, 2001: 86).

2000 yılında ekonominin büyüme trendine girmesi ve en başta ham petrol gibi enerji fiyatlarında meydana gelen artış, ithalatın artmasına sebep olmuştur. Bu yılda ihracat artışının sınırlı düzeyine kalmasının sebepleri arasında, tarım alanında gözlenen düşük performanstan ötürü tarım ürünleri ihracının azalması ve Euro-dolar paritesinin Euro aleyhine dönmesidir. Euro'nun dolar karşısında değerinin azalması, Avrupa piyasasına yönelik ihracatımızı olumsuz yönde etkilemişken, dolar cinsinden ihracat fiyatlarında da azalmaya sebep olmuştur (TCMB, 2000: 47).

2002 yılı Türkiye ekonomisi açısından 2001 yılındaki global daralmanın olumsuz etkilerinin göz ardı edilip toparlanma yılı olmuştur (Yavuz, 2010: 87).

2003 yılında TL'nin yüksek oranda değer kazandığı göze çarpmaktadır. TL'nin değerlenmiş olmasına rağmen ihracatta artışlarının devam ettiği görülmektedir. İhracattaki artışın sebebi ise, 2002 yılında dünya ekonomisinde resesyona bağlı olarak dış talepte meydana gelmiş olan azalmalara rağmen yurt içi talepteki artışın sınırlı kalması sebebiyle reel sektörün yurt dışına yönelmiş olması, hâlihazırdaki pazar imkanlarını kaybetmemek amacı ile yüksek fiyat kurlarının gerçekleşmiş olması, durgun pazarlardan daha dinamik piyasalara yönelmeleri Euro'nun Dolar karşısında değer kazanması sebebi ile ihracatta belirgin artışın olduğu anlaşılmaktadır (Kargı, 2014: 42-43).

2004 yılında gerçekleşen ihracat artışı, 2003 yılının nedenleri ile özdeşdir (Kargı, 2014: 43). Fakat daha da önceki senelerde oluşmuş olan iç talepteki durgunluk etkisini yitirmeye başlayınca ithalatta da artış meydana gelerek dış açık bir önceki döneme göre artma eğilimine girmiştir (Sezen, 2008: 3).

2000 yılında reel kurların, faiz oranlarının gerisinde olması sonucunda ithal mallarının fiyatları nispeten azalmış ve bu dönemde ithalat patlaması olmuştur. 2001 krizi nedeni ile ihracat ve ithalat değerlerinde bir azalma gerçekleşmiştir, 2002 yılında 2001 yılını telafi eden nispeten bir toparlanma senesi olmuştur. Ekonomideki iyileşme 2003 yılında da süregelmiştir. 2003 yılından 2008 yılına dek ihracat artmıştır. Global krizin etkisi ile ihracat değerlerinde 2008 yılında bir azalma gözlenmiş ve 2009 yılından itibaren toparlanma başlayarak artış trendine girilmiştir (Kargı, 2014: 43).

Küresel kriz sonrasında 2009 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren ihracatta kayda değer bir artış olmuştur (Kargı, 2014: 43).

2.2.1.1. Bavul Ticareti (Laleli Sektörü)

Bavul ticaretinin Rusya'nın (SSCB) dağılmasının ve bu dağılmayla bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin Türkiye'den yapmış olduğu alışveriş ile yanlarında bu eşyalarını götürmeleriyle beraber başlayan bir sektördür. Bunun sebebi ise o yıllarda Türkiye'de deri ve tekstil ürünlerinin başarısının en yüksek olduğu zamanlar idi. Çünkü ürünler kalite, fiyat, çeşitlilik bakımından diğer ülkelere nazaran tercihte ilk sırada idi (Dündar ve Bakova, 2014: 50).

Diğer alanlarda olduğu gibi bavul ticaretinin de ekonomiye yansımaları istihdam, üretim, dış ticaret hacminin artması olarak görülmektedir. Gezginlerin Laleli'ye gelmesindeki düşük fiyatlara rağmen kaliteli ve çeşitli ürünler ve bunun yanı sıra ulaşımdaki kolaylıklarla birlikte turistlerin hem mal alışverişi yapması hem de gezmesi piyasayı canlı tutmaktadır. Ödemeler bilançosunda resmi olarak gösterilmesi ilk kez 1996 yılında olmuştur. Bavul ticareti kanalıyla ihraç edilen daha fazla giyim ürünleridir. Bu ticaret giyim sanayicilerinin yanı sıra bavul ticareti ile ilgilenen esnafın da mutluluğuna sebep oluyor, aynı zaman da döviz gelirlerimizde de artış yaşanıyor. Bu ticaret ile yolcu yanında götürülen mallar farklıdır. Yani yabancıların "yolcu

yanındaki mallar” ticari amaç güdülmeyen alınıp götürülen eşyalardır. Yabancı turistlerin, gezdiği ülkeden aldığı herhangi takı, halı, lokum gibi kendileri için aldıkları ürünlerdir. Bir diğeri ise yani bavul ticareti ise, resmi ihracat rakamlarına aktarılmayan ama ticari amaç ile Türkiye’den giden malların tamamıdır (Uras, 2016).

Bu sektörün başlaması gelen turistlerin Kapalıçarşı’da ürünleri alıp, Beyazıt’ta otobüslere yüklemesi ve yanlarıyla götürmesiyle başlamışken ilerleyen zamanlarda Laleli ve çeşitli semtlerde gelişen alışveriş imkânlarıyla bu sektör adını “Bavul Ticareti” olarak almıştır (Dündar ve Bakova, 2014: 50).

1992 yılında ortalama yıllık döviz geliri 10 milyar dolardan aşağı değildir, aynı yıl mal ihracatından elde edilen gelir 14,7 milyar dolardır. Yani bavul ticareti ihracat içerisinde yarısından fazla yere sahipti ancak Türkiye’deki esnafın fiyat ve kalite konusundaki tutarsızlığı ve yabancıların kendi ülkesindeki gümrük kısıtlamalarından dolayı alınan ürün sayısı giderek azalmıştır (Dündar ve Bakova, 2014: 50).

Sektör, yabancıların kendi ülkelerinden krizlerinden etkilenip zamanla azalsa da yine de ülkemize döviz kazandırmaya devam ediyor. Bavul ticaretinin gümrük çıkış beyannamesi ile zorunluluğu olmadığı için hesaplanması tahminidir. Ve bu tahmini hesaplamalar mal ihracatı kalemi altındadır (Dündar ve Bakova, 2014: 51).

Bavul ticaretinin azaldığının iddia edilmesi döviz bürolarından her yıl Hazine Müsteşarlığı’nın aldığı döviz raporundaki rakamlarla çürütüldüğü ortaya çıkmaktadır. Bu değerlerin içinde bavul ticaretinden kaynaklanan dövizler de bulunmaktadır. Belgeli ve kayıtlı ihracat olmadığı için bu değerlerin NHN kalemine yansımaları doğal bir sonuçtur (Dündar ve Bakova, 2014: 53).

1996 yılında 8 milyar 842 milyon dolarlık bavul ticaretinden elde edilen gelir var iken 1997 yılında 5 milyar 849 milyon dolara gerilemiştir. 1998 yılında Rusya’da meydana gelen kriz Türkiye’yi tesir altına almış ve 1998 yılında bir önceki yıla göre düşüşün sebebi ise meydana gelen Rusya Krizi’dir. Ve bir sonraki yıl 1999 yılında krizin etkisi hala devam ederek 2 milyar 255 milyon dolar ile taban seviyesiyle yüzleşti. Ancak 2000 yılına ulaşıldığında canlanma tekrardan başlamış olmasına rağmen yaşanan 1999 depremi ve Likidite Krizi ile bavul ticaretinin 2 milyar 946

milyon dolar ile normal seyrinin altında kalmasına sebep olmuştur. Ve bir sonraki yıl 2001 yılında ise bu krizin etkisinin hala devam etmesine rağmen bavul ticaretinde artış gözlemlenmiştir.

2001 senesinde önlem olarak Rusya'ya açılmanın akılcı olacağı ve bu arayışın Laleli ve Türkiye ekonomisi için bir çözüm yolu olabileceği umuluyor (Hürriyet, 2001).

2001'de ABD'nin Afganistan'a karşı başlattığı saldırılar ve Rusya'ya ait yolcu uçağının Karadeniz açıklarında düşürülmesi, Gürcistan ile Rusya arasındaki gerginlik insanlarda uçak korkusu olmasına sebep oldu ve turist sayısı azalmaya başladı.

2002 yılına gelindiğinde ise değerler 4 milyar 65 milyon dolar olarak kaydedilerek krizin etkisinin azaldığını tespit edilmiştir.

2003 yılında Laleli piyasasının yanı sıra Türkiye'deki diğer şehir merkezlerine de nefes aldırılan bu sektör, Rusya'nın kısıtlamaları ve diğer nedenlerle de canlılığını azalttı (İnternethaber, 2003).

Ekonomik krizin devam ettiği 2002'de Türkiye 35,7 milyar dolarlık ihracat elde edildi. Bu ihracat değerinin 4 milyar 65 milyon doları bavul ticareti ile gerçekleşti. Krizin etkisi bu ihracat payı içindeki oranı etkilemiş oldu.

2003'te SARS hastalığı sebebiyle Rusların; Uzakdoğu ve Çin'e yönelmemesinden ve Irak savaşı sürecinden beri Arap müşterilerin Avrupa Birliği ülkelerini tercih edememesinden dolayı Türkiye'ye bir yönelme olmuştur (Kireşçi, 2003).

2008 yılında meydana gelen Küresel Kredi Krizi bavul ticaretinde önceki yıla göre azalışa sebep olmuştur.

Ardından 2009 yılında meydana gelen Euro Krizi ve 2010 yılında bu krizin etkileri bir önceki yıla göre değerinin artmasına rağmen yine genel rakamlara nazaran düşüktür.

Türkiye'nin bavul ticaretinde en büyük müşterisi Rusya olmasına rağmen Çin'in vergisel indirimleri ve kargolama maliyetindeki imkânları ile Türkiye'den uzaklaştırmaya başladı. Ayrıca Rusya'nın da uyguladığı kotalar da bulunmakta. Ve böylece Rusya Uzakdoğu'ya yöneldi. Bu azalış Afrika ile olan ticaretle kapatılmaya çalışıldı (SonDakika, 2014). Rusya ile Ukrayna arasındaki gerginlik ve döviz krizi de sebepler arasındadır (Arslan, 2015).

24 Kasım 2015'te Türkiye'nin hava sahasını ihlal ettiği sebebi ile Rus uçağını Suriye sınırında düşürmesi üzerinde Laleli piyasası çok olumsuz etkilendi ve bir önceki yıla kıyasla döviz girişinde de gerileme yaşadı (Arslan, 2015).

2017 yılında uçak krizinin ardından Laleli piyasası önemli ölçüde zarar görürken, bazı Türk firmaları hiçbir sıkıntı yaşamadan hatta daha da kar ederek satışlarına devam ettiler çünkü onların farkı, sistemli bir şekilde dünya ticaret kurallarına uyarak hareket etmekte. Ancak Ruslar Laleli'de bavul ticareti ya da özel faturalar ile ticaret gerçekleştiriyorlardı (SonDakika, 2017).

2000'li yıllara dek bavul ticareti, Türkiye ve kuzey tarafındaki komşuları ile ilişkilerindeki önemli bir etkendi. Ancak 2004'de Rus yetkililerinin almış olduğu çeşitli kararlar neticesinde, bu durum tersine dönmüştü. 2004'te yayınlanan bir kararname ile bavul ticaretinde limitin 2300 Amerikan doları düzeyinden 500 dolar seviyesine çekilmesi, diğer taraftan da kaçakçılığı artırırken öte yandan da kayıt altına alınacak olan ticaretin de önemli bir boyutta krize dönüşmesine sebep oldu. Bavul ticaretine uygulanan kotalar ile birlikte kademeli olarak gerçekleşse de düşüşler olması ilgili sektörde zorunlukları beraberinde getirmiştir (Gölçek, 2011: 96-97).

Uluslararası iktisadi işlemlerde resmi ya da resmi olmayan yani kayıt dışı ekonomi önemli bir yer tutarken, bu mesele de araştırmaların yetersiz kalması ve genel itibariyle verilerin dayandığı kaynakların tamamen resmi olmayan yöntemlere dayandırılması sonucunda tahmini değerler ortaya çıkmaktadır (Gölçek, 2011: 109).

Kayıt dışı ekonominin hacmi ise rakamların yanında algılar ile hissedilen ekonomik büyüme ya da küçülme de ortaya çıkmasındaki güçlükler yönünden ekonomik verilere yansımada güçlükler yaşanmasına sebep olur. Kayıt dışı

ekonomi araştırmalarında oluşan güçlük iktisadi verilere dayanmadığından her kesim kendi değerlerini tam olarak yansıtamamakta ve bu durumdaki fikirlerini, ya yanlı bir şekilde göstererek eksik veya algıya göre fazla söylemektedir. Bu tarz veriler genelde tahmini ya da aşağı yukarı bir büyüklüğe denk gelmesine yakın olarak söylenir (Gölçek, 2011: 109).

Bu ticareti yapanlar yalnızca Türkiye'ye gelmiyorlardı, hatta Avrupa ülkelerini de seyahat edip Çin'den de mal alıp götürüyorlardı. Kafkas Cumhuriyetlerinden gelen turistler daha fazla Karadeniz kıyılarını tercih ediyorlardı. Gürcistan'dan gelen insanlar ise giyim ürünlerini satmalarının yanı sıra günlük tüketim mallarını da bavul ticareti ile sürdürmekteydiler (Gölçek, 2011: 114).

2.2.2. Komşularla Ticaret

Irak, Suriye ve İnan komşu ülkeler dış ticaret ile ilgili gelişmeler son on yılda bir hayli yükselmiştir. Türkiye ekonomisinin ticaret ve sanayi açısından gerisinde kalmaları ve petrol bakımından zengin olmaları yönünden bu ülkeler komşularıyla ithalatlarını gerçekleştirmektedirler. Suriye ve İnan'ın sınır komşusu olmasının etkisi ile İnan'ın ABD ambargosundan kaçınması dış ticaretin gelişmesinin sebepleri arasındadır (Dündar ve Bakova, 2014: 36).

“İnan'ta ticaret ortamının yanı sıra bankacılıkta gelişme yolundadır. Ancak, sistem yeterli seviyeye gelemediğinden ve kolaylık nedeniyle tercihlerini elde ödeme şeklinde kullanmaktadırlar. Bu tür ödeme yöntemi alacağını bir an önce tahsil eden Türk ihracatçısının lehinedir ve hoşuna gitmektedir. Ancak bu yöntem resmi kayıtlarda yer alan dövizlerin bir kısmının serbest tasarrufu demektir. Türkiye'de halen uygulanmakta olan kambiyo rejimine göre ihracatta dövizlerin takibi yapılmamakta (Türkiye'ye getirilmesi zorunlu değildir) ve müteahhitler de döviz gelirlerini ülkeye getirmek zorunda değillerdir, hukuki bir sakınca da yoktur. Bu pazardaki dövizli işlemler bir şekilde Türkiye'ye getirilip bozdurulduğunda da net hata ve noksan (NHN) kaleminde yer almakta ve kimi zaman çok yükselen NHN'ın finansmanını oluşurmaktadır” (Dündar ve Bakova, 2014: 38).

2.2.3. Seyahat Gelirleri

“Turizm geliri; yurt dışında ikamet eden vatandaş ve yabancıların ülkemizde turizm amaçlı; yeme-içme, konaklama, sağlık, ulaşım, spor, eğitim, kültür, Türk firmaları ile yapılan uluslararası yolculuk ücretleri, cep telefonu dolaşım harcamaları, marina hizmet harcamaları, giyecek, hediyelik eşya, halı-kilim vb. mal ve hizmetlere yapmış oldukları bireysel ve paket tur harcamalarıdır (Gayrimenkul, konut için tamir-bakım harcamaları, dayanıklı tüketim malları, bağış hariç).

Turizm gideri; Türkiye’de ikamet edip yurt dışını ziyaret eden vatandaşlarımızın yurt dışında, turizm amaçlı; yeme-içme, konaklama, sağlık, ulaşım, spor, kültür, yabancı firmalar ile yapılan uluslararası yolculuk ücretleri, cep telefonu dolaşım harcamaları, giyecek, hediyelik eşya, halı-kilim vb. mal ve hizmetlere yapmış oldukları bireysel ve paket tur harcamalarıdır. (Gayrimenkul, konut için tamir-bakım harcamaları, dayanıklı tüketim malları, bağış hariç)” (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019a).

Kriz dönemlerinde ülkenin cari açıklarının dengelenmesi, işsizlik oranının indirilmesi, ödemeler bilançosunun eşitlenmesinde turizm gelirlerinin kayda değer önemi bulunmaktadır.

Türkiye’de turizmin gelişmesinde konumu itibariyle çok avantajlıdır. Çünkü bulunduğu konum hem iklim bakımından hem tarihi hem inanç merkezleri ve çeşitli alternatifleri bakımından gözde bir ülkedir. Bu sebeple turizm gelirleri oldukça yüksektir.

Türkiye’de 1980 sonrasında ilerleme kaydeden alandır turizm sektörü. Bir ülkenin kalkınmasında alanın önemi ve payından bahsedebilmek, turizmin ekonomik etkilerinin ölçülmesiyle imkân sağlayacaktır (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015: 627).

Bir ekonominin döviz getirici hesaplarının başında ihracat ile turizm gelirleri yer almaktadır. Cari işlemler hesabına katkıları bakımından 1980 sonrası ve nitekim son zamanlardaki gelişmeler sayesinde yeri oldukça önemlidir (Alagöz ve Erdoğan, 2008: 225).

Turizm en çabuk ilerleyen sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir daldır. Bu Şekilde artan sektörün etkileri bu iki alanda da kendini göstermektedir. Gelişme kaydeden bu dal, bir ekonomide demeler dengesinin sağlanmasında, gelir oluşturulmasında bunun akabinde ülke döviz getirisi yaratmasında ve bununla birlikte başka sektörlerde canlılık yaratmada alt-st yapı envestismanı artışı ve istihdam yaratması ile işsizlik problemine karşı kaynak yaratması gibi ekonomiye büyük etkileri bulunmaktadır (Yıldız, 2011: 69).

Turizm alanı diğer teknoloji yoğun sektörlere nazaran emek yoğun işgücü ile ilerleyen bir kesimdir, bu sebeple istihdama olan katkısı teknolojinin geliŐmesiyle gerilemeye yüz tutamamaktadır, aksine yeni imknlar ortaya çıkarmaktadır; istihdam adına. Türkiye hem alışılmış tatil turizmi imknlarından hem de alternatif imkânları bakımından oldukça varlıklı bir merkezde turizm sektörüne yapılacak olan envestismanında ki artış işsizlik sorununu tek başına gğsleyemese de hatırı sayılır olumlu bir katkısı olacaktır. Gelişme döneminde olan Türkiye gibi ülkelerin diğer ekonomik katkılarının yanında bu tip önemli ekonomik sorunlara yönelik olarak yapılan yatırımlarla geliŐimlerine önemli katkılar sağlayabilirler (Yıldız, 2011: 69).

Türkiye’de oluşturulan lansman ve pazarlama hareketlerinin de yansımaysıyla, dal önemli gelişim göstermiş ve ihracat kaleminden sonra ikinci döviz geliri konumuna yükselmiştir. Bu kesimde kuruluş sayısı mühim bir Şekilde artmış, turistik faaliyetlerde ürün kalitesi ve çeŐitliliėi artmış, kazanılan döviz gelirleri başka kesimler de bir parlamaya sebep olmuştur (Balkan, 2014).

Dış alemle iktisadi ilişkilerde büyük lde döviz kazandırıcı eylemlerden biri haline gelen turizm gelirleri önem arz etmektedir (Alağz ve Erdoğan, 2008: 215).

Ekonomiler günümüzde büyüme ve istikrar arayıŐlarının neticesinde politikalarına yön verirler. Bu hedeflerinin gerçekleŐtirilmesinde turizm kesiminin katkısı giderek önem arz etmektedir. Turizm 20. yy. ikinci yarısından beri dünya ekonomisinde sektörler arasında hızlı bir Şekilde gelişen ve geniŐleyen kesimden biri olmuştur. Turizm sektörüne verilmiş olan yoğun desteklemenin neticesinde, bu

kesimden yüksek boyutlu gelirler elde edilmiştir (Uysal, Erdoğan ve Mucuk, 2004: 164).

Ekonominin karşı karşıya kaldığı buhran sıralarında turizm, en mühim politikalardan biri olmalıdır. Döviz girişini ve yabancı sermaye girişini hızlandırması, GSYH' ya pozitif yansımaları, ek ihracat özelliği göstermesi, fiziksel muhitte hoşluk yaratması, hizmet üretimini artırmasının yanı sıra mal üretimini de artırması ve bölgesel kalkınmayı hızlandırması nedeniyle gerçek bir kalkınma modelinin temel taşlarından biridir (Bozgeyik ve Yoloğlu, 2015: 628).

“Türkiye’de turizm sektörünün gerçek anlamda geliştiği yıllar 1980 yıllarıdır, çünkü bu yılda yapılan 24 Ocak Kararları ile devalüasyon, yabancı kapital teşviki, döviz alış ve satışının serbestleştirilmesi, yurtdışına çıkışların serbest bırakılması, yolcuların beraberinde götürebilecekleri döviz miktarının artması ve Turizm Teşvik Kanununun çıkarılması gibi kararlardır. Turizm Teşvik Kanunu ile turizm sektörüne kredi ve yatırım kolaylıkları, vergi-resim-harç istisnaları, personel çalıştırılması ile ilgili kolaylıklar, KDV ertelenmesi, çeşitli hizmetlerin öncelikli tahsisi ve tarife indirimleri gibi teşvikler getirilmiştir. Turizmi Teşvik Kanunu, Teşvik Belgesi, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Vergi Kanunlarında Turizm Teşvik Tedbirleri ile Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu gibi mevzuatın çıkarılması sonucu turizm yatırımları hızla artmıştır.” (Dinçer, 1993: 114-118).

Turizm sektörü hizmetler bölümünün içinde yer almasına rağmen elde edilen dövizler itibariyle NHN kaleminin gizli finansörleri arasındadır. Sebepleri şunlardır; sektör gelirleri kişi başına tahmini harcamalarla hesaplanmaktadır. İkinci sebebi ise alışılmış turizm hizmetleri dışında farklı turizm hizmetlerinden de oldukça döviz kazancı elde etmesi ancak bunun ortalamalara ilave edilmemesidir (Dündar ve Bakova, 2014: 21).

Türkiye Ekonomisi liberal uygulamalar ile birlikte kamu teşviklerinin de tesiriyle yeni bir yapılanma içine girmiştir (Dündar ve Bakova, 2014: 22).

TÜİK hesaplamalarında turizm gelirleri yıl içerisinde aylık en düşük ve en yüksek değerler alınarak yıllık ortalamayı belirlemekte ancak belli kıstaslar

çerçevesinde bu harcamalar yer almaktadır. Yer almayan harcamalar ise oldukça dikkat çekecek boyuttadır, ancak bu yer almaması onun doğru ortalamayı hesaplamaması anlamına gelmektedir. Ancak 2001 yılındaki yapılandırma ile turizm gelir ve giderlerine eklemelerde bulunularak NHN kalemini karşılığı olan bu tahmini değerler netliğe kavuşmuş olmaktadır. Bunlar ise yerli firmalar tarafından taşınan ziyaretçilerin uluslararası ulaşım harcamaları, marinalarda ziyaretçilerin yapmış oldukları harcamaları kapsayan marina hizmet bedelleri ve ziyaretçilerin ülkemizde yapmış oldukları GSM dolaşım harcamaları turizm gelirine dahil edilmiştir. Turizm giderlerine ise yabancı firmalar tarafından taşınan vatandaşların uluslararası ulaşım harcamaları ve Türk vatandaşlarının yurtdışında yapmış oldukları GSM dolaşım giderleri eklenmiştir. Resmi turizm istatistiklerinde yer almayan bu maddeler NHN hesabına yansımıştır (Dündar ve Bakova, 2014: 23-24).

Kültür düzeyinin ilerlemesi, çevreye merak ve özen gösterme, gelir seviyesinin yükselmesi ve eğlence gibi öğelerin etkisiyle turizmciler yeni alanlara yönelmektedirler. Ancak bu oluşan yeni alternatif alanlar biraz daha maliyetli ve kaliteli olması nedeniyle pahalıdır. Bu nedenle ekonomiye katkısı alışılmış turizmden daha fazladır. Ancak beyan zorunluluğu olmaması ve kitle (klasik/alışılmış) turizmi içinde yer almamasından ötürü kazanılan dövizler NHN kalemi içerisinde yer almaktadır (Dündar ve Bakova, 2014: 24).

Her talebe hitap eden dört mevsim turizm olanağına sahip Türkiye'nin alternatif turizm alanları şunlardır; Sağlık ve Termal Turizmi, Kış Turizmi, Yayla Turizmi, Mağara Turizmi, Av Turizmi, Kongre Turizmi, Golf Turizmi, Yat Turizmi, İpek Yolu, İnanç Turizmi, Hava Sporları, Dağcılık, Akarsu-Rafting Turizmi, Su Altı Dalış, Kuş Gözlemciliği' dir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019b).

Golf turizmi fiyatı yüksek bir spor dalıdır ve zengin turistlere hitap etmektedir. Ülke turizm gelirlerini alışılmış döviz gelirlerine ek olarak olumlu etkilemesinden ötürü NHN kalemi içerisinde yer almaktadır (Dündar ve Bakova, 2014: 27).

Kruvazyer turizmin ekonomiye katkısı gemiler için yapılan ödemeler ile gemilerin kumanya harcamaları, turistlerin kişisel harcamaları, müze ücret ödemeleri

ile ören yerleri ücretlerinin birleşimi ekonomide oldukça döviz geliri katkısı sağlar (Dündar ve Bakova, 2014: 30). Diğer alışılmış dışı turizm çeşitlerinde olduğu gibi kruvazyer turizminin verileri de tahmini hesaplanmaktadır ve NHN kalemi içerisinde yer almaktadır. Bu da şu anlama gelmektedir, NHN kaleminin dövizleri gerçek mal ve hizmet ticaretinden doğmaktadır (Dündar ve Bakova, 2014: 32).

Turizmin belli bir ekonomide olduğunu gösteren indeksler, GSMH içindeki payı, ödemeler dengesi içindeki payı ve ihracat gelirlerine olan oranıdır. Turizm gelirlerinin ihracat iratları içerisindeki marjının artması, ödemeler dengesine olan yardımını da artırmaktadır (Eban, 2017: 1).

Döviz kazancını artırıcı, ödemeler dengesine olumlu yönde katkısı olan ve geniş istihdam ortamı sağlaması yönünden oluşan özellikleriyle milli ekonomiye katkısı olan, milletlerarası kültürel ve toplumsal ilişkileri oluşturan ve bütünleştirici faktörüyle küresel barışın korunmasında önemli katkısı olan sektördür turizm (Özgencil, 2016: 1).

Turizm alanından kazanılmış olan gelir ile dış ticaret dengesinden istihdama bir bütün şeklinde milli gelirdeki artışa yol açarak iktisadi büyüme üzerine pozitif bir etki yaratırken, azalmış olan turizm kazançlarının da konusu geçen makro/ekonomik etmenler üzerinde pozitif etkileri meydana gelecektir (Özgencil, 2016: 2).

Turizm alanının emek yoğun hizmet eden bir kısım olması sebebiyle teknolojik artışların bu alanda çalışan işgücünü çok ilgilendirmemesi sebebiyle, yeni istihdam seçeneklerinin oluşturulması konusunda sanayi sektöründen daha başarılı bir kısım olarak önümüze gelmektedir. Türk ekonomisinde turizm alanına yapılacak olan yatırımlarla istihdamda artış sağlanarak, işsizlik sorununun çözümüne önemli katkılar sağlanmış olabilecektir (Özgencil, 2016: 10).

Türkiye ekonomisinin ödemeler dengesinde turizm gelirlerinin etkisi olumlu yöndedir. Dış ödemelerde görünmez kalemler arasında yer almasına rağmen turizm kazançları, ülkeye aynen mal ihracatındaki gibi döviz kazancı elde edilmekte ve bunun sonucunda ekonomi üzerinde önemli olmaktadır (Özgencil, 2016: 12).

Turizm faaliyetlerinin yoğunlukta olduğu yerlerde, turizm talebi için hem alt hem üst yapı hizmetleri ilerleyerek inşaat sektörüne de katkısı olmaktadır (Özgencil, 2016: 13).

Türkiye turizmi, özellikle 1980'den sonra turizmde hızlı bir şekilde ilerleme ve ekonomide önemli role geçen bir alan olduğu ortaya çıktığı görülmektedir. 1980lerin başlarından beri Türk ekonomisinin izlemiş olduğu dışa açılma stratejisiyle turizm kısmına yönelik yapılmış olan teşvikler, ilgili sektörün daha çabuk bir ilerleme kat etmesine ve Türkiye'nin beynelmilel ziyaretçiler yönünden yeğlenen bir ekonomi olmasına neden olmuştur (Ülker, 2016: 1).

İktisadi büyüme hızı sadece ülke içindeki istihdam düzeyinin artışı ve sermaye tutarının artırılmasıyla değil, benzer zamanda ihracat marjının da genişletilmesi ile artırılabilir (Smith, 2001).

Yabancı döviz baskısını azaltarak bu baskının azalması ile birlikte sermaye ve ara mallarının ithalatını artırır. Turizm kısmının yalnızca turistik amaçlı küçük ada ekonomilerinin değil, aynı zamanda gelişmiş olan milletlerin ekonomilerinin de büyümesinde pozitif bir rolünün olduğu gözlemlenmiştir (Ülker, 2016: 5).

Para akımlarına göre turizm, genel olarak turist göndermiş olan bölgelerden elde edildikten sonra tüketim dışında kalan veya tasarruf edilmiş olan paranın ziyaret edilmiş olan bölgelerde harcanmasıdır. Milletlerarası turizm davranışlarından kazanılan dövizler, ziyaretçilerin turizm etkinliklerini gerçekleştirmiş olmaları ekonomideki döviz arzında artış meydana getirmekte, bu ise ödemeler dengesi üzerinde pozitif hareketlenmeye sebep olmaktadır (Ülker, 2016: 7).

Turizm sektörünün olumlu etkisi gelişmekte olan ülkelerde, özellikle ödemeler bilançosunda kendisini göstermektedir. Bu tür ekonomilerin genel olarak kronik rezerv döviz sıkıntısı çekmeleri, mal ve hizmetlerin ithali için gereken döviz kaynağını bulamama durumunu meydana getirmektedir. Rezerv döviz stokunu çoğaltmak için önemli bir seçenektir, turizm (Thano, 2015).

Milletlerarası turizm gelirleri, pek çok gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde eğer turizm bazlı bir yapı var ise, cari açıkların azaltılması ve negatif değerdeki ödemeler dengesinin iyileştirilmesi bakımından önemli bir mekanizmadır (Ülker, 2016: 7-8).

Turizm talebi, yeterli oranda satın alma gücüne ve boş zamanı olan, belli bir amaç doğrultusunda turistik mal ve hizmetlerden yararlanmak isteyen şahıs veya şahıslar topluluğu tarafından meydana getirilen talep olarak adlandırılmaktadır (İçöz, 1998: 86).

Turizm arzı, doğal ya da insan yapısı cazibe merkezleriyle turiste doğrudan ya da dolaylı olarak sunulacak mal ve hizmetlerin tamamıdır (Ülker, 2016: 17).

Türkiye ekonomisinin turizme dair tarihsel gelişimi 1980 öncesi ve sonrası olarak ayrılmaktadır. Turizm bir sektör olarak 1980'e kadar arzulanan gelişimi gerçekleştirememiş olsa da 24 Ocak 1980 Kararları ile 1982 yılında yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kanunu ile birlikte önemli bir yol kat etmekle birlikte Türkiye'nin sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından "bacasız sanayi" olarak söylenmiştir (Ülker, 2016: 26).

24 Ocak Kararları, Türkiye ekonomisinin 1980'den sonra ekonomik dönüşümünü sağlayarak ülkenin en önde gelen istikrar programları arasında yerleşmiştir. Bu kararların alınma sebepleri ise, ekonomik kararların gecikmesini önleyerek en optimal şekilde uygulanmalarını sağlayarak, enflasyon problemine çözüm üretebilmek, etkisiz kapasitenin kullanılmasını sağlayarak, ihracatta ve tasarrufta artışını sağlayabilmek, kısa vadeli dış borç yükünü hafifleterek döviz darboğazını yok etmektir (Karabıçak, 2000: 55).

1980'den önce Türkiye ekonomisinin ana sorunlarından yetersiz ihracat ve döviz darboğazının olması, bu sorunların iyileştirilmesine katkıda bulunacak sektörlerle doğru yatırımların teşvik edilmiş olmasının önünü açmıştır. Hizmet ihracatı olarak turizm değerlendirildiğinde, ödemeler bilançosuna katkısı ve döviz girişi oluşturması, ekonominin içinde bulunduğu darboğazdan kurtulması için gereken tüm kaynakları destekleyecek sektörlerden biri olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu görüşe dayanarak,

Türkiye'deki aktif dış turizm, 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ithal ikameci stratejiden ihracata yönelik politikalara geçilmesi ile beraberinde ciddi ilerlemeler kat etmiştir (Ülker, 2016: 28).

Turizm 1980'den beri, Türkiye ekonomisinin en önemli alt alanlarından biri haline gelmiş; yalnızca iktisadi etkiler değil, turizme bağlı sosyal ve kültürel tesiri de ciddi bir boyuta gelmiştir (Çoban ve Özcan, 2013: 246).

Bu sektör her dönemde büyümemiştir. Son 20 yılda oluşan en büyük küçülme 17 Ağustos'ta meydana gelen depremin yılı 1999'dadır (Ülker, 2016: 33).

Ziyaret edilen turizm alanındaki doğrudan turizm gelirleri, yalnızca ziyaret eden kişinin otel dışında yapmış olduğu restoran ya da hediyelik eşya harcamaları ile sahip olunur. Ziyaretçilerin yaptığı toplam harcamaların yalnızca az bir kısmı ziyaret ettikleri bölgelerin ödemeler bilançosuna katkıda bulunur. Bunun haricinde, ziyaretçilerin tur operatörüne yapmış oldukları ödemelerin bir kısmı, konakladıkları yerlerin aracılığı ile milletlerin turizm gelirlerine katkı sağlarlar. Sonuç olarak, turizm harcamalarının ekonomilerin turizm alanından elde etmiş oldukları gelirleri tam olarak yansıtamadıkları neticesine varılabilir (Ülker, 2016: 66-67).

Turizm gelirlerinde meydana gelen yükseliş, kısa ve uzun dönemde GSYH'n artırıcı bir potansiyele sahiptir. Aynı şekilde, turizm gelirlerinde meydana gelen bir eksilme durumu, GSYİH değerlerinin azalması ile neticelenmektedir. Buna göre, turizm gelirlerindeki konjonktürel dalgalanmalar, Türkiye ekonomisinin büyümesi üzerinde doğrudan bir paya sahiptir (Ülker, 2016: 133).

Uluslararası turizm gelirlerinin yön değiştirmesine neden olan ana etken Türkiye ekonomisinin statüsü değil, ziyaretçilerin yaşadıkları ülkelerin ekonomik konumlarıdır (Ülker, 2016: 133-134).

Ödemeler dengesinin önemli bir hesabını içeren cari işlemlerden kaynaklanmış olan açığı kapatmada turizme dayalı döviz girdisi önemli bir kaynaktır (Eban, 2017: 60).

Gelir sağlayıcı faktörlerin başındadır turizm. Türkiye’de turizm gelirleri genellikle artış trendinde olmaktadır, ancak 2005 yılında artan terör olayları ve Rusya ile gerçekleşen uçak krizinden sonra gelen turist sayısı ile ülkeye giren döviz miktarında önemli bir düşüş meydana gelmiştir. Turizm alanının kırılgan bir yapısının olması ve bu sebeple ekonomik ve siyasi stabilizasyondan önemli derecede etkilenmesine yol açmıştır (Eban, 2017: 1-2).

Turizm gelirleri, Türkiye’de ciddi problemlerden biri olan cari açık ve buna sebep olan dış ticaret açığını telafi etmede ciddi bir role sahiptir (Uğuz, 2014: 18).

Turizm; kişilerin devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve günlük ihtiyaçlarını karşılayabildikleri yerlerin haricinde, geçici süre ile maddi bir kazanç elde etmemekle, merak, eğlenme, dinlenme, kültür, sağlık, spor, deneyim sahibi olma, seminer-kongre katılımı akraba ziyareti, dini ibadetleri gerçekleştirebilme sebepleriyle şahsi sebeplerle, bireysel veya grup şeklinde yapmış oldukları gezilerdir (Özgüç, 2003: 15).

Bir aktivitenin turizm olarak değerlendirilebilmesi için gidilen yerde en az tek gece konaklanması ve turizm işletmelerinde üretilmiş olan mal ve hizmetlerden yararlanması zorunludur (Özgen, 2012: 253).

Turizm ekonomisinde, turizm endüstrisi olarak yer alan bu sektör, konaklama – ulaştırma – pazarlama – perakende satış mağazaları – yiyecek, içecek – farklı animasyon etkinliklerinin hizmetleri gibi pek çok farklı eylemleri bir arada bulunduran uyarıcı, koruyucu, sürükleyici bir alandır (Kara vd., 2012: 76).

Turizmi öteki ekonomik eylemlerden ayıran spesiyalitesi bulunmaktadır; örneğin turist, yaşamış olduğu yerde kazandığı likidi gezmiş görmüş olduğu yerlerde tüketim amacı ile sarf etmektedir. Bunun neticesinde bölgeler arası döviz akışı meydana gelmektedir (Eban, 2017: 6).

Turizm eyleminde herhangi bir ürün veya hizmetin ihracat durumu yoktur. Turist, işletmeler tarafından üretilmiş olan mal ya da hizmetlerden faydalanmak için oradadır. Bu niteliği sebebiyle turizm ödemeler dengesindeki milletlerarası hizmet ve

gelirler bölümünde yer almakla birlikte görünmez ticaret kalemine katılır (Eban, 2017: 6).

Dış turizm ise, belli bir ülkedeki yerleşik olanların kendi ülkeleri haricinde farklı milletlere seyahat etmeleri ve konaklamalarından doğmuş olan eylemleri içerir (Növresli, 2010: 17).

Dış turizm ile iç turizm arasındaki en önemli nüans; döviz-pasaport-bigâne dil gibi çeşitli engelleri oluşturmalarıdır. Dış aktif turizm, ülkeye döviz kazandırıcı olduğu için ödemeler dengesinde pozitif yönde tesir ederken, dış pasif turizm ise ülkeden döviz çıkmasına sebep olduğundan ödemeler dengesine negatif yönde etkilemektedir (Növresli, 2010: 17).

Turizm taşımış olduğu soyut özellikleri sayesinde farklı pazarlama tekniklerine sahiptir. Ve bu sektör sayesinde tarihi ve kültürel değerlerden döviz kazancı olur. Ayrıca taşımaya konu olabilecek bir nesne bulunmamakla birlikte içerdiği ihracat özelliklerin de de diğer gelir kalemlerden ayrı olarak navlun çıktısı bulunmamaktadır (Eban, 2017: 17).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI SONRASI CARİ İŞLEMLER HESABI İLE NET HATA VE NOKSAN HESABI İLİŞKİSİ

3.1. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Öncesi Cari İşlemler Hesabı

Osmanlı Devleti'nin endüstriyel malların ithalatını yapıp tarımsal malların ihracatını yapan, uzun süren savaşlar nedeniyle de üretimde önemli gerilemeye sebep olmuş bir çevre iktisadi mirasını devralmıştı genç Türkiye Cumhuriyeti. 1923-1929 arasında uygulanmış olan ekonomi politikaları bazı yönden Lozan Antlaşmasının hükümlerinin altında, bazı yönlerden de ekonomiyi yeniden yapılandırma çabası altında oluşturulmuştu. İlgili dönemin ekonomi politikaları liberal yönlüydü, özel kesimin ilerlemesini destekleyen ve yabancı sermayeye muhtaçtı (Özer, 2004: 8).

Cumhuriyetin 1923 yılında kurulması ile iktisadi alanda belli başlı devletleştirmeler dışında, serbest bir politika uygulandı. Devamında gelen on yıllık dönemde ise bu politikayı devletçilik politikası ile sürdürdü (Kayra, 2015: 332).

1923-1929 yılları arasında milli gelirin yıllık bazda ortalama artışı %9 olmuştu. Yatırım miktarlarının milli hasılaya ortalama oranı %9 düzeyinde kalmıştı. Sanayiye GSMH'deki marjı %11'di. 1927'de deri, gıda ve dokuma sanayilerinin imalat sanayisi içerisindeki payı %87'di. 1923-1929 yılları arasında savaşlar ile birlikte tükenen bir ekonominin Lozan'ın kısıtlamaları içinde sorunlarını çözmeye çalıştığı zamanlardı. İlgili dönemde ekonomik yapının tarımsal ve hammadde ihracatçısı ve endüstriyel mamul ithalatçısı durumu, yani endüstriyel mamullerde dışa bağılılığını devam ettirmiştir (Çekim, 2009: 68).

Derin bir kriz ve daralma dönemi 1929 yılında dünya düzeninin merkez şehirlerinde yaşanmıştı. Bu ilgili merkezlerin 1929 yılında ithalat rakamları azalınca öteki ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de ihraç etmiş olduğu ürünlerin fiyatlarında azalma yaşamış ve ithalat kapasitesini daraltmıştı. Milletlerarası sermaye hesaplarının daralması da borçlanmayı güçleştirmiştir. Bu olaydan Latin Amerika ülkeleri gibi Türkiye'de bu krizin ekonomisi üstündeki yansımalarını indirmek için ithalata yönelik kontrol uygulamaları ve ithal ikameci sanayileşmeyi hedef aldı. 1929-1931

döneminde dış ticarete denetlemeye başvuruldu. 1930 yılında Merkez Bankası'nın kuruluşu gerçekleşti ve kambiyo işlemlerini denetlemeye aldı. Bu yıllarda Osmanlı zamanından kalmış olan belli başlı yabancı yatırımların ulusallaştırılması eğilimine girildi (Çekim, 2009: 69).

Cumhuriyetin ilanı ile Büyük Buhrana kadar olan dönemde Türkiye ekonomisi bir liberal ekonomi modeli olmuştur. Ancak ilgili dönemde yapılmış olan büyük devlet yatırımları, millileştirmeler devletçilik karakteri taşımıştır (Kayra, 2015: 17).

I. Dünya Savaşının sonrasında, 1930'lu dönemlerde uygulanmış olan serbest döviz kuru ile global ekonomi zarara uğratılmıştır. Bu rejim ile birlikte kontrolsüz dış ticaret serbestliği ve sermaye hareketlerinin kısıtlanması ülke ekonomilerinin finansman darboğazına girmesine sebep olmuştur. Ayrıca 1940'larda meydana gelen II. İkinci Dünya Savaşının ardından gelişmekte olan ekonomilerin, iktisadi kalkınmalarını tamamlayabilmeleri daha fazla finansman sağlama ihtiyacını doğurmuştur (Ay vd., 2007: 602).

İkinci Dünya Savaşından yıkılmış olarak çıkan Avrupa ülkeleri karşısında, savaşı en az zararla atlaman ve ekonomisi güçlü olan ABD'nin öncülüğünde Bretton Woods kasabasında 29 ülkenin katıldığı bir konferansta 1929 ekonomik krizinin ve İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu negatif durumun üstesinden gelmek, yok etmek ve ülke ekonomilerinin gereksinim duymuş olduğu finansman ile karşılaşmış oldukları ödemeler bilançosu dengesizliklerini girmek için 1944'te IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) kurulması kararlaştırıldı. Bu toplantıda aslında, uluslararası kullanılan sistemde altın standartlı paradan vazgeçilerek katılan tüm ülkelerin para birimlerinin (1 ons altının değerinin 35 ABD doları olarak belirlendiği ve talep durumunda bu bedel üzerinden değiştirilebileceği kararı ile) ABD doları cinsinden değerlendirilmesi ve endekslenmesi sistemini geçilmesi kararlaştırılmıştır. Adı geçen kuruluşların ana amacı, üyesi olan ekonomilerin iktisadi sorunlarına çözüm bulmaktır (Ay vd., 2007: 602).

Dünya ekonomilerinde iktisadi stabilizasyonun sağlanması ve finansal krizlerin çözümlenmesi adına 1947 yılında faaliyete geçen IMF'ye ve 1946 yılında faaliyete geçen Dünya Bankası'na Türkiye de 1947 de üye olmuştur. Türkiye, ilk kredilerini Dünya Bankasından 1950 yılında, IMF'den ise 1960 yılında almıştır. Ve sonraki yıllarda da içinde olduğu iktisadi krizlerden çıkabilmek için IMF destekli istikrar tasarılarını en çok kredi kullanan ülkelerden biri olarak 2008 Dünya İktisadi Krizi öncesine kadar uygulamıştır (Ay vd., 2007: 602).

1950'den sonraki dönemde ise küresel çapta ve Türkiye ekonomisinde toparlanma dönemi gerçekleşti. Ancak Türkiye ekonomisinde gerek beşerî gerekse maddi açıdan kıtlık söz konusuydu. İlgili dönemin karakterize edilen portresi ise dağınık ve plansız, fakat hızlı tempoda seyreden bir sanayileşmedir (Kayra, 2015: 333).

1956'dan sonra dış ticaret açığının finansmanında ve dış kredi bulunmasında zorluklar yaşanmıştır. Türkiye bu dönem içerisinde yurtiçi kaynakların dışında kaynak kullanımı gerektirmiş olan büyümenin oluşması, cari işlemler açığına sebep olması, dış kaynak kullanımı gibi problemlerle yüzleşmiştir. İktisadi oluşumda iç-dış istikrarın meydana getirilmesi maksadıyla istikrar programları uygulanmıştır. En başta geniş istikrar önlemleri alınmıştır (4 Ağustos 1958) (Ardıç ve Yılmaz, 2002: 207). Ancak alınmış olan iktisadi önlemlere karşın dış ticarete açık 1958'de 67 milyon dolar, cari işlemler açığı ise 64 milyon dolar olarak meydana gelmiştir (Bayrak, 2011: 39).

Dış istikrar, dış alem ile girilmiş olan iktisadi ilişkilerin, iç ekonomiye negatif etkiler oluşturmayacak biçimde sürdürülmesidir (Paetzold, 1993: 56).

1950'li yıllarda devlet karma ekonomi modeli ile liberal sistem ve devlet yatırımları ile geçiş sürecindedir ve bu yıllarda geleceğin ekonomisi için sanayileşme adına atılmış adımlar bulunmaktadır (Kayra, 2015: 17).

1973 senesinde Arap-İsrail savaşı sırasında Arap milletleri, Batı Avrupa devletlerine ve ABD'ye yapılmakta olan petrol aktarımını durdurmuştur. Kısıtlı bir zamandan sonra petrol ihracı yapan devletler birliği (OPEC) varil başına düşmüş olan petrol bedelini dört katına yükseltmişlerdir (Bayrak, 2011: 40). Bu senenin sonunda

sabit kurların sistemi bozulmuş, petrol fiyatlarındaki artıştan dolayı gelişmiş olan devletler büyüme süreçlerini devlet müdahalesiyle devam ettirmeye çalışmışlardır (Onursal, 1991: 5).

1974 yılında OPEC'in petrol fiyatlarındaki yaptığı artışlar ödemeler dengesinde önemli ölçüde dengeyi bozarak, enflasyonist baskı oluşturmuş, kriz durumunda dış kaynakların kısılması da Türkiye ekonomisini negatif yönde etkilemiştir. Ham petrol ücretlerindeki artış ile ham petrolün toplam ithalat oranları içindeki payını istikrarlı bir biçimde yükseltmiştir. 1980 senesinde ham petrol ithalatı 2,9 milyar dolar iken, o yılın toplam ihracatının tutarı da 2,9 milyar dolar olduğu incelendiğinde ham petrol ithalatının derinliği daha net anlaşılmaktadır. Öte yandan ihracat; 1960-1970 döneminde yaklaşık %1,6 oranında, 1970-1977 döneminde ise yılda binde sekiz oranında büyüme eğilimindedir. İthalatta ilgili dönemde ise %5,5 ve %13,1 oranlarında artış meydana gelmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1950'de %91,9 olarak meydana gelirken, 1975 yılında ise %29,5' düşmüştür, 1980 yılında ise %38 olarak gerçekleşmiştir. Bunların ana üç sebebi vardır; uygulamadaki sanayileşme modelinin istikrarlı artan bir ithalat sistemi gerektirmiş olması, ithal edilen yatırım ve ara malları fiyatlarının artması ve ihracatın oluşturulmasında bir farklılık meydana getirmeyerek, tarımsal ürünlerin baskınlığının 1970'li dönemde de devam etmesi sayılabilir (Çekim, 2009: 76).

1974 senesinin ardından ödemeler dengesinde oluşan kırılmalar 1977'de kritik bir duruma gelmiştir. 1977 yılında ithalat 5,8 milyar dolar iken, ihracat 1,7 milyar dolar olurken işçi döviz girişi 1 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve döviz dengesi 3,1 milyar dolar açıkla yüzleşmiştir. İlgili sorunlara çözüm bulunması maksadıyla 1977-1980 yılları arasında ekonominin dengelerini yoluna koymak için pek çok tedbir alınmıştır. Uygulanan iktisat politikalarının amaçları, ihracatta artış sağlanması, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının bütçedeki yükünün yok edilmesidir. Fakat, uluslararası petrol krizi, ABD ekonomik ambargosu ile Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz-istikrarsız siyasi ortamlar ve dış ülkelere borç alınmasının zor olduğu (1978 yılında Lüksemburg'dan dahi borç istenmiş olması durumun vahametini göstermekte olup) dış borçların ödenememesi durumları olabileceği sebepleri ve o

dönemde ülkeyi yönetenlerin ifadeleri ile 70 cent ile muhtaç olduğu söylenen hazinenin para bulamaması, borç alınan paralarla da ancak ülkenin petrol ihtiyacının karşılandığı, Başbakanlıkta bile kaloriferlerin yanmadığı palto ile oturulduğu bir dönemde alınmış olan tedbirler ekonomideki negatif gidişata engel olamamış, ancak 24 Ocak 1980’de hükümetin aldığı İstikrar Kararları ile Türkiye ekonomisi yepyeni bir geleceğe yönelmiştir (Çekim, 2009: 76).

1970’lerin son dönemlerinde oluşan petrol krizi sebebi ile kötüleşen iktisadi dalgadan fazlası ile etkilenen Türkiye’nin, içinde bulunduğu darboğazdan kurtulabilmesi için 24 Ocak 1980 yılında farklı iktisadi önlemler ve yapısal dönüşümler içeren bir istikrar programı uygulamaya konmuştur (Telatar, 2007: 42).

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirlerini devamındaki zaman diliminde, sabit kur sisteminden serbest kur sistemine geçiş sağlanmıştır. Faiz hadleri üstündeki kontrol mekanizması kaldırılıp, milli mali piyasaların gelişimi ve milletlerarası pazarlara entegrasyonunun oluşturulması açısından sermaye piyasaları üstündeki engellemeler kaldırılmıştır. İlgili uygulamaları desteklemek maksadı ile vergi avantajları oluşturulmuştur (S. Taş, 2001: 91).

24 Ocak İstikrar Programı’nın uygulanmasının ana sebebi, 1970’lerin sonlarına doğru ağırlaşan dış borç sorunu ve bu sorunun üretim adına gerekli ithalatının yapılmasını kısıtlayarak, iktisadi büyüme ve istihdam üzerindeki oluşturduğu negatif etkidir. Bu yüzden uygulanan politikalarla, döviz darboğazının aşılması ve iktisadi yapıda döviz kazançlarını artırıcı bir değişim oluşturulmasına ayrı bir hassasiyet gösterilmiştir. Bu durumda 1980’lerde, ihracatı teşvik maksadıyla pek çok politika yönetime eğilim olmuştur. 1980-1988 aralığında ihracatı teşvik etmek amacıyla uygulanan belirli politikalar; döviz kuru politikası, ihracatta vergi iadesi politikası, ihracat alanlarına yönelik prim uygulaması, sübvansiyonlu ihracat kredileridir (Çekim, 2009: 77).

Türkiye ekonomisi, 1980’de 24 Ocak Kararları ile yapısal uyum/dışa açılma/ihracata dayalı büyüme kavramları ile nitelenen yeni liberal politika sürecine girdi. Yeni liberal politikanın öncelikli tedbirleri sık devalüasyonlar aracılığı ile

ihracatı desteklemek, fiyat kontrollerini ve ana ürünlere yapılmış olan sübvansiyonları kaldırmak şeklinde gerçekleşti. Bu önlemlerin ihracatı artırıp dış ödemeleri dengelemesinin maksadını içermekteydi. Devletin uygulamış olduğu teşvik programları ile ihracat çok kazançlı bir duruma getirildiğinden 1980’de mal ihracatı 2,9 milyar dolardan 1985’te 8,0 milyar dolara geldi. 1970’lerde %5’in alt düzeyinde ilerleyen ihracat/GSMH oranınının 1983-1989 ortalaması %14 oldu. 1982’de sanayi ürünlerinin ihracattaki marjı yarısını geçmişti (Çekim, 2009: 69).

1980 sonrası Türkiye ekonomisi piyasa ekonomisi uygulamasına giriş yapmıştır (Kayra, 2015: 17).

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları iktisadi politikada tüm koruma araçlarının kaldırılmasının yanında keskin bir değişimi içermektedir. İktisadi oluşum farklılaşacaktır ve sanayileşme durağanlaşacaktır (Kayra, 2015: 33).

1981’ de İzmir 2. İktisat Kongresi ile Türkiye ekonomisinin bu tarihten sonra “Serbestleşme” dönemi tam olarak etkisini göstermeye başladı. Bu kongrede genel olarak; özelleştirmeler, sanayinin dış rekabete uygun hale getirilmesi, geçici kur sistemi ile Türk Lirasının serbestleştirilmesi konuları yer alıyordu (Kayra, 2015: 41-42).

1981 yılında Amerika’da R. Reagan’ın seçilmesi ile birlikte ekonomi karakteri, enflasyon ve dış politikada farklı farklı yerel savaşlar dönemi olmuştur. Bununla birlikte gelişmekte olan ekonomiler enflasyonla ve durgunluk sorunları ile mücadele ettiler (Kayra, 2015: 43).

Global krizin sona ermesi ile 1983 yılında Türkiye ekonomisinde de kendini oldukça hissettirdi (Kayra, 2015: 53).

Dövizle Çevrilebilir Mevduat Rejimi (DÇM), dış ödemelere karşılık olması için 1983 yılında tekrardan başlatıldı. Ancak ana para ve faiz toplamı oldukça yüksek bir yük olarak bütçe hesaplarında yerini aldı (Kayra, 2015: 57).

Diğer taraftan, dışa açılmanın mantığından ötürü, ithalat da 1984’ten beri aşamalı olarak serbest bırakıldı. Bu oluşumlarla ekonomiyi dünya düzenindeki iş

bölümüne uygun karşılaştırmalı üstünlükleriyle ve yabancı ürünlerin rekabetine hali hazırdaki durumda dayanamayan iş alanlarının sevki ya da bu vasıftaki iş alanlarının hiç kurulmamasını fiili olarak kabul eden bir yol izlenmiş oldu. Serbestleşme ile birlikte, mal ithalatının oranı da %10'un alt seviyesinde gerçekleşirken, 1983-1989 ortalaması %20 olmuştur. İthalatta tüketim ürünlerinin marjı %5'in alt dolaylarındaiken 1985'ten sonra %10'un üzerinde gerçekleşmişti (Çekim, 2009: 77).

1980'den itibaren dış ticaretteki serbestleşme ile ihracat üzerindeki baskı ve denetimler kaldırılmış olup ayrıca ithalat da giderek serbest bırakılmıştır. İthalatın serbest bırakılması yolundaki kotaların kaldırılmış olması, nominal gümrük vergisi oranının azaltılması ve ithali yasaklanmış olan ürünlerin geniş ölçüde azaltılması gibi farklılıklar oluşturularak 1980'lerin son zamanında ithalatta serbestleşme oranının %94'e çıkmıştır (H. Şahin, 2007: 379-381).

Dış ticarete meydana gelen açıklar, cari işlemler dengesinde de aksaklıklara sebep olmuştur. Türkiye ekonomisi 1987 yılına dek istikrarlı bir şekilde cari işlemlerde açık vermiştir. 1988 yılında da cari işlemlerde olan "Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri ile Net Karşılıksız Transferler" alt hesaplarındaki yükselişler, dış ticaret açıklarından daha büyük gerçekleşerek cari işlemler hesabının fazla bakiye vermesini sağlamışlardır (Telatar, 2007: 43).

Türkiye ekonomisinde 1980-1988 yılları arasında dış dengelerde, kamu maliyesinde ve para piyasalarındaki dengeler yönünden ciddi adımların gerçekleştiği, önemli ve kalıcı değişikliklerin yaşandığı seneler olarak görülmektedir. Fakat bu yıllara daha dikkatle bakıldığında alınmış olan tedbirlerin ekonomide tekrar bir kısım dengesizliklere sebep olacak niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 513).

1980'e kadar çoğunlukla kendine yetecek miktarda olan bir ekonomi portresi çizen Türkiye ekonomisi, 1980'den sonra derin bir farklılaşmaya bürünmüştür. Resmî gazetede 11 Ağustos 1989 günü yayınlanan 32 Sayılı Kararname sonrası sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla dış alem ile hızlı bir uyum süreci başlamış olup, ancak bu çabuk bütünleşme Türkiye ekonomisi açısından çok faydalı olamamıştır.

1990’larda baş gösteren dış borç helezonu katlanarak zamanımıza kadar ulaşmıştır (Çekim, 2009: 66).

1988 senesinde dış alemden gereken finansman bulunamadığı için MB kaynaklarına başvuruldu ancak bütçe açığı bu sebepten bir önceki döneme kıyasla iki kat artmış oldu (Kayra, 2015: 103).

1988 Ağustos ayında IMF’nin yapmış olduğu açıklama ile birlikte dolar tırmanmaya devam etti. Yapılan açıklamada enflasyonun kontrol altına alınması gerektiği, alınmadığı takdirde Avrupa Birliği’ne üye olmasının güç olduğu yer alıyordu. Bu da ticarete etkisini gösterdi (Kayra, 2015: 104).

1980-1989 yılları arasında dış ticarete sağlanmış olan serbestliklerden sonra ithalat ve ihracat rakamlarında kayda değer artmalar olmuştur. 1980 senesinde yapılmış olan devalüasyon ile ihracat gelirlerinin yükselmesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranının artmasına sebep olmuştur (Telatar, 2007: 42).

1980-1989 döneminde oluşan kaynak yetersizliği sorunsalı borçlanma ile kapatılmıştır. İhracat, cari açık ve ithalat olumlu bir tablo sergilemektedir. Ancak Türkiye ekonomisinde bu dönemde milli gelir artarken, kişi başına gelir artmamıştır. Bunun sebebi ise toplum ürettiğinden fazlasını tüketir durumdadır (Kayra, 2015: 116-117).

“11 Ağustos 1989 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanuna dayalı olarak çıkarılan 32 Sayılı Kararname ile yabancı sermaye üzerindeki miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve yabancıların Türkiye’deki menkul kıymet piyasasından alım yapabilmelerine izin verilmiştir. 32 Sayılı Kararname ile serbestleşme sürecine giren Türkiye’de reel faiz hadlerinin etkisiyle yabancı sermaye girişlerinde önemli artışlar olmuştur. Ayrıca, 32 Sayılı Kararname ile getirilen diğer bir yenilik, gayrimenkuller ve ayni haklar üzerindeki blokaj hükmünün kaldırılmasıdır. Buna göre; yabancıların döviz bozdurmaksızın yurt içinde elde ettikleri gayrimenkullere ve ayni haklara ait gelirlerin, yurt içinde kullanımı veya yurt dışına transferi serbest bırakılmıştır. 32 Sayılı Kararname ile sadece kısa vadeli

sermaye girişi teşvik edilmemiş, aynı zamanda özel sektöre ara girdi ithalatında da kolaylıklar sağlanmıştır” (Ağaslan, 2008: 63).

Türkiye ekonomisi 1989 senesine kadar uygulamış olduğu kur politikasıyla ithal ettiği ürünlerin ucuz olması ve Türkiye ekonomisinin dışa açılma doğrultusundaki yapılanması ile milletlerarası ticaret ve ihracat yararına dönmüş olan nispi fiyatlarda gereken rekabetçi regüasyonları yapmıştır. 1989 senesinde uygulanmış olan kur politikasıyla ihracata dayalı yapısal bir farklılaşmaya varılmıştır (Boratav ve Türkcan, 1993: 18).

1989 senesinde hükümet yapısal regüasyon ve dışa eğilim programında ciddi bir aşama oluşturdu, yurt dışına ve yurt dışından ülkeye sermaye transferini serbestleştirdi. Bu adımın ciddi sonuçları nedeniyle, Türkiye ekonomisinin 1980 yılından sonra periyotlandırmada 1989 senesi bir kırılmadır (Çekim, 2009: 79).

1980-1989 yılları arasında devalüasyon % 3285 olmuş ve doların değeri TL’ye karşı 33 kat artmıştır (Ayan, 2015).

“Türkiye’de cari ağığın yapısına baktığımızda sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılı öncesini ve sonrasını farklı olarak ele almak gerekmektedir. 1989 yılı öncesine baktığımızda, talep genişlemesiyle birlikte cari ağığın büyüdüğü ve artan ağığın finansman gereksiniminin, yabancı sermaye girişlerini gerekli kıldığı görölmüştür. Bu dönemde Türkiye ekonomisinin kısa dönemli uyum mekanizması “talep genişlemesi (büyüme) – cari açık – sermaye girişleri” şeklinde özetlenebilir. Uluslararası finansal işlemlerde yaşanan serbestleşmeyle birlikte dışa açık bir ekonomi şeklini alan Türkiye artık dış ekonomik gelişmelere daha duyarlı hale gelmiştir. Böylece, yabancı sermaye girişleri Merkez Bankası’nın tepki biçimine göre değişen, ancak her koşulda talep genişlemesine yol açan bir süreç başlatarak dış ticaret dengesiyle birlikte cari açık etkilemiştir. Bu yeni koşullarda meydana gelen kısa dönemli (genişleme doğrultusundaki) uyum süreci önceki seyrinden farklı olarak “sermaye girişleri – talep genişlemesi (büyüme) – cari açık” şeklini almıştır” (Boratav, 2006: 193-194).

1989’da Serbest Piyasa uygulamasına geçilmesi ile birlikte ithalattan alınmakta olan gümrük vergisi ve fonlar azaltılarak ilk kez gümrüklerin dış aleme malların açılması uygulaması etkin olmuş oldu. Altın ve değerli mallar ticareti serbestleştirildi. Ayrıca kambiyo rejimi de serbestleştirildi (Kayra, 2015: 110).

1980-2002 arası dönem, küresel ekonomide var olan Washington Consensus’un başlattığı ‘gelişmeyi yavaşlatma’ rejiminin Türkiye ekonomisine yansıtıldığı dönem olmuştur (Kayra, 2015: 334).

Türkiye ekonomisinde ilk defa 1926 senesinde ödemeler dengesi tabloları düzenlenmiş olmasına karşın, ilgili tablolarda sadece ihracat ile ithalat değerlerindeki değişimler detaylandırılmıştı, diğer hesaplardaki meydana gelen farklılıklar ise teferruatlı belirtilmediğinden ödemeler dengesi açıklarının hangi kalemlerden kaynaklı olduğunu anlamak güçtü. Bu yararlı olmayan durum 1950’lerde ödemeler dengesi tablolarının kesin ve açık bir düzende sunulması ile giderilmeye çalışılmıştır (Polat, 2008: 59).

Türkiye ekonomisinin 1980’de dışa açılması ile başlayan ve cari açığın oluşmasında etken olan üretilenden daha fazlasının tüketilmesi problemi 2000’lerden sonra artarak artan eğilimine girmiştir ve sonuç olarak da günümüz ekonomisinde kronikleşmiştir. Türkiye ekonomisinde cari açığın en ciddi sebebi dış ticaret açığıdır. Türkiye ekonomisinde ihracat ve üretim, ithalata bağlı olduğundan dolayı dış ticaret açığı mutlak bir sorundur (B. Şahin, 2011: 51-53).

1989 senesinde ihracat önceki döneme kıyasla aynı düzeyini korumuş, ithalat da artma eğilimini devam ettirmiştir. Bu durum dış ticaret açığında artmaya sebep olmuştur. Dış ticaret açığındaki ciddi artmaya karşılık, görünmeyen işlem gelirlerinde sağlanmış olan pozitif ilerlemeler neticesinde cari işlemler dengesi, 1988 senesindeki gibi 1989’da fazla vermiştir. Görünmeyen işlemlerdeki fazlanın sebebi, mevduatlara uygulanan yüksek faizin sonucunda Türkiye’ye gelen dövizdir. Girişi olan dövizin büyük bir kısmı Türk Lirası’na dönüştürülerek döviz rezerv hareketlerine yazılması gerekirken, cari işlemlerde olan diğer görünmeyen gelirler bölümüne ilave edilmesiyle cari işlemler dengesi açığı oluşmuştur (Ekşi, 2010: 52).

1984-1989 döneminde Türkiye ekonomisi bir genişleme evresi geçirmiştir. Bu dönemde Batı ekonomilerinde oluşan hareketlenme, Türkiye'nin izlemiş olduğu ihracata dayalı büyüme stratejisi ile birleşerek ihracatta artışa sebep olmuş ve Türkiye ekonomisi bir genişleme dönemine geçmiştir. Ancak 1990 senesine gelindiğinde dış alemde iki ciddi gelişme Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemiştir. İran-Irak savaşının sonlanması ile 1990 Körfez Krizidir. Sözü geçen bu iki önemli olay Türkiye ekonomisi için önemli iki piyasanın kaybına ek olarak küresel ekonomide de bir daralmaya sebep olmuştur. Elbette ki, bu unsurların hepsi Türkiye ekonomisindeki ihracat üzerinde de oldukça negatif bir etki meydana getirmiştir. Ülke içerisinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yaratmış olduğu baskı ve izlenen kur politikası ile öteki ekonomik olumsuz gidişat 1994-Nisan ayında krizine götüren ortamı hazırlamış olup, Nisan ayında iktisadi tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur (Eroğlu, 2007).

Türkiye'nin 1990 senesinde toplam ihracatı %11,5 oranında artarak 12.959 milyar dolar, toplam ithalatı %41,7 oranında artarak 22.407 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde toplam ithalatın artmasının sebeplerinden biri 1990 senesinde Körfez savaşının olmasıdır. 1990 senesinde Körfez Savaşı'nın neticesinde Türkiye'nin ilgili saha ile dış ekonomik temasları zayıflamış, Irak-Türkiye petrol boru hattı ham petrol sevkiyatı durdurulmuştur. Bununla beraber varil başına petrolün ücreti bir önceki dönem 17.9\$ iken, 1990 senesinde %33,5 oranında artarak 23.9\$'a yükselmişti. Bunun sonucunda Orta Doğu ülkelerinin satın alma gücündeki artışla Türkiye ekonomisinin ihracat mallarına çevre ülkelerin talebi yükselmiştir. Ancak ithalat miktarı ihracattan daha fazla olmuştur. Bunun sonucunda dış ticaret açığı bir önceki döneme göre %125,4 artarak 9.448 milyar dolar olmuştur. Bu dönem içerisinde önceki döneme göre, turizm kazançlarının artması sebebiyle hizmetler dengesi artmıştır, faiz giderleri faiz gelirlerinden daha fazla oluşarak diğer yatırımlar hesabı azalmıştır, işçi gelirleri artarak cari transferler yükselmiştir. Dış ticaret dengesinin ve faiz giderlerinin artmış olmasından dolayı cari işlemler hesabı 2.625 milyar dolar açığa ulaşmıştır (Bozok, 2008: 51).

1991 senesinde devam eden Körfez Savaşı'nın etkisi devam etmiştir. Dış ticaret açığı önceki döneme göre %22,8 azalarak 7.290 milyar dolar olmuştur. Cari işlemler

hesabı alt hesaplarından cari transferler ve hizmetler dengesi önceki döneme göre artarken, faiz giderlerinin önceki yılına göre artmasından dolayı gelir dengesi alt hesabı ve Körfez Savaşı'nın etkisi ile turizm gelirleri azalmıştır. 1991'de dış ticaret açığının önceki döneme göre azalışta olmasından dolayı cari işlemler hesabı 250 milyon dolar fazla olmuştur (Bozok, 2008: 51).

1992 senesinde cari işlemlerin alt hesaplarından finansal hizmetler önceki döneme göre azalırken, turizm ve inşaat hizmetleri artmıştır. Bundan dolayı hizmet dengesi kalemi önceki döneme göre artmıştır. Faiz giderleri azalarak diğer yatırımlar bir önceki döneme göre artarak, işçi gelirlerinin artmasıyla cari transferler bir önceki döneme göre artmıştır. Bu dönemde cari işlemler 974 milyon dolar açıkla karşı karşıya kalmıştır (Bozok, 2008: 5). Ülkenin parasının çok fazla değer kazanması sebebi ile oluşan fazlalık ve gerekli düzeltme ne kadar gecikirse ülke parasının değer kaybı o denli olacaktır. 1994 yılında yapılmış olan yüksek devalüasyon ile Türk Lirası'nın çok fazla değer kaybetmesi durumunu tersine çevirmiştir. İthalatta yaşanan daralma ve ihracatın rekor sayılabilecek seviyeye gelerek 18 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle dış ticaret açığı döneminin en az tutarına inerek, cari işlemlerde 2,6 milyar dolar fazlayla sonuçlanmıştır (Timur, 2005: 91).

1989 senesinde fazla veren cari işlemler sonraki yılda 2,6 milyar dolarlık bir açıkla sonlanmıştır. 1990-1993 arasında Türkiye ekonomisi devamlı olarak dış ticaret açığı vermiş olup, 1993 senesinde dış ticaret açığı tarihinin en büyük değeri olan 14,1 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde cari işlemler dengesinde oluşan değişimler ile dış ticaret dengesinde oluşan gelişmeler son derece yakından ilişkilidir. 1991 senesinde artış yaşanan cari işlemler açığı, 1993'te çok fazla bir yükselişle 6,4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır ve bu da 1994 krizinin belirtisi niteliğindedir (Telatar, 2007: 46).

“Sermaye hareketlerinin serbest olduğu 1990'larda yabancı sermaye girişi artmış ve ekonomi hem kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı hem de dış şoklara karşı duyarlı hale gelmiştir. Türkiye ekonomisinde dış ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması ve uygulanan kur politikaları sonucunda cari işlemler dengesinde büyük dalgalanmalar ortaya çıkmış ve Clinton dönemi ABD ekonomi politikaları döviz fiyatlarını etkilemiştir. Cari işlemler hesabı 1991-1992'de dengede, 1993'te açık

vermiştir. 1993 yılında kamu açıkları artarken iç borçlanma senetleri üzerindeki nominal faiz oranları azaltılmaya, cari açık artarken ise döviz kurları rezerv satışları ile baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu yılın ardından 1994 krizi patlak vermiştir. Enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan Kararları alınmıştır” (Ekşi, 2010: 53).

1993 yılında GATT önemli bir karar aldı. Anlaşmaya dahil olan 117 üye, tüm dünyada ithal kotalarının belli bir zaman diliminde kaldırılmasını ve tarifelerin düşürülmesini kabul ettiler. Bu karar ve Cumhurbaşkanı (T. Özal’ın vefatı ile S. Demirel) değişikliği ekonomide TL’nin değerlendirilmesine ve ithalat artışı ile kısa süreli spekülasyon borçlanmalara dönüşmüş oldu (Kayra, 2015: 150-151).

1994 senesinde fazlalık olan cari işlemler, 1995 senesinde tam tersi istikamette olmuştur. Yüksek reel faiz politikasının beraberinde Türkiye’ye yönelik kısa vadeli sermayenin gelmesi ile değer kazanmış olan TL ve iç talepteki hareketlenme ithalatta artışa sebep olmuştur. Milletlerarası ticaretin serbestleşmesinin oluşturulması amacıyla 1995 senesinde, GATT prosesinin tamamlanması ile oluşturulacak olan Dünya Ticaret Örgütü’ne üyeliğiyle, ülkede ihracata doğru devlet destekleri programları yürütülmüştür. Bu hareketlenmeler sonucunda ihracat hacmi artmış 21.636 milyon dolara gelmiştir. Fakat ihracat hacminde artışın devam etmesiyle birlikte ithalattaki artma dış ticaret açığını negatif yönde tetikleyerek cari işlemler dengesinde ciddi şekilde bozulmaya sebep olmuştur ve böylelikle cari işlemlerde 2,3 milyar dolar açık olmuştur (Ümit, 2007: 146).

1994 yılında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları ile farklı yatırımlarda yardım olabilmesi anlaşması yapıldı (Kayra, 2015: 163).

1996’da AB ile oluşturulan Gümrük Birliği’nden sonra dış ticaretteki korumacılığın azaltılmasıyla yıl boyunca iç talebin dinamikliğini koruması ve ihracat pazarlarında gözlemlenen durgunluk 1996’da ithalat artışını hızlandırmış ve dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. Fakat bu durum görünmeyen hizmetler ile karşılıksız transferlerden sağlanan gelir ile kısmen karşılanabilmiştir. Ek olarak 1996’dan beri Merkez Bankası, Ödemeler Dengesi istatistiklerini bavul ticareti tahminlerini de içine

olarak aktarmıştır. İthalatın artış hızı 1997’de yavaşlaması ile bavul ticaretinin öngörülenin alt seviyesinde meydana gelmesi sebebiyle artan dış ticaret açığı görünmez kalemlerden kazanılan gelirlerle büyük ölçüde karşılanırken, cari işlemler açığının finansmanını sermaye girişi ile temin etmiştir (Polat, 2008: 80).

1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Gümrük Birliği yürürlüğe girdi (Kayra, 2015: 178). Bu anlaşma ile birlikte Türkiye ekonomisi ve Avrupa Birliği arasında belli başlı istisnalar haricinde gümrük vergileri kaldırılmış oldu. Ayrıca Türkiye ekonomisi Avrupa Birliğinin dünya ekonomilerine uygulamış olduğu Ortak Tarifeyi uygulayacaktır (Kayra, 2015: 181).

1997 yılına gelindiğinde Gümrük Birliği’ne girilmesi ile birlikte dış ticaret açığı oldukça şiddetlendi. İthalat artışı oldu (Kayra, 2015: 188-189).

1997 senesinde Asya’da olan ekonomik kriz diğer gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını da etkisi altına almıştı. Özellikle kriz sonrası bölge ülkelerinde yaşanan yüksek devalüasyonlar Türkiye ekonomisinin Avrupa Birliği ve ABD’ye olan ihracatın artma hızının yavaşlamasına sebep olmuştur (Özer, 1999: 137).

Avrupa Birliği ile Türkiye arasında ‘Gümrük Birliği’ anlaşması imzalandıktan sonra, Türkiye gümrükleri sadece Avrupa Birliği’ne değil, tüm dünyaya açılmış oldu. Bu durumda Türkiye’nin gelişmekte olan sanayisi, korumasız duruma gelmiş oldu (Kayra, 2015: 335).

1 Ocak 1996’da Türkiye ekonomisinin Avrupa Birliği ile yaptığı Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe konması, 1999 senesinde İzmit depreminin olması, 1 Ocak 2000 yılında enflasyonu düşürme planının yürürlüğe girmesi sebebiyle ciddi bir dönemdir. Küresel ekonomide gerçekleşmiş olan 1994 Meksika Krizi, 1997-1999 Uzak Doğu ve Asya Krizleri, 1999 Rusya Krizi de Türkiye ekonomisini negatif yönde etkilemiştir (Bozok, 2008: 66).

Dış ticaret dengesi 1990-1998 aralığında 5 Nisan Kararlarının alındığı 1994 senesi hariç açıkların büyümekte olduğu bir süreçtedir. Görünmeyen hizmet kazançlarındaki artış ile birlikte cari işlemler dengesinde büyük oranda açıklar

olmamıştır. 1996 senesinden sonra Gümrük Birliği'nin işlevinin olması ile AB ülkelerinden yapılmış olan endüstriyel ürünlerin ithalatında korumalar tam olarak kaldırılmış olup, yurt içi talepteki hareketlenmenin etkisi ile ithalatta artış yaşanarak 42.331 milyon dolar olarak belirlenmiştir. 1998 senesinin başlarında uygulanması istenen daraltıcı maliye politikası ve gelirler politikasının tesiriyle yılın ikinci yarısına doğru özel tüketim harcamaları gerilemiş ve yaşanan Rusya krizi gecikmeli olsa da talebi daraltarak ülkeyi tesir altına alıp Tük ekonomisinden sermaye çıkışlarına sebep olmuştur (Uludağ ve Arıcan, 2003: 268).

Sözü geçen dönemlerde çevre ülkelerle Türkiye arasında oluşan bavul ticareti ve net hizmet ihracatındaki yükselişler, ithalat da meydana gelen çok büyük artışa rağmen cari açığın belirli düzeyde kalmasına, hatta 1988 senesinde fazla vermesine sebep olmuştur (Celasun, 2002: 9).

Sıcak parayı getirebilmek için uygulanmış olan yüksek faiz politikaları, TL'ye değer kazandırmış ve dış dengeleri derinden sarsmıştır. Bu durumda IMF desteği ile 9 Aralık 1999 İstikrar Kararları uygulanmasına geçilmiştir. Enflasyonu Düşürme Programı olarak adlandırılan bu program, makro içeriğiyle döviz kuru hedeflemesine dayanmaktaydı. Bu program ile TCMB, döviz kurlarını, öngörülen enflasyonla uyumlu bir biçimde belirleyerek açıklamış, bu döviz kurları üzerinden alım-satım taahhüdünde bulunmuştur. Ancak, az bir zamanda gerçekleşen enflasyon, öngörülmuş olan seviyeyi geçerek, aslında aşırı değerli TL'nin daha da değerli olmasına ve artan cari açıklara sebep olmuştur (Paya, 2013: 538).

3.2. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Cari İşlemler Hesabı İle Net Hata Ve Noksan Hesabı

Yıl 2000 olduğunda büyüme de gerçekleşen hız yine artmıştır. Cari işlemler açığına sebep olan ithalat artışı rekor seviyeye ulaşmıştır. Öncesinden belirlenmiş olan kur sistemi geçerli olduğundan kurlar belirlenmiş olan seviye de kalırken, endişelerin yükseldiği zamanlarda Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin kullanılmasıyla bu rezervlerde azalış meydana gelmiştir. 2001'de Cumhurbaşkanı ile Hükümet arasında meydana gelen kriz M.B.'nin rezervlerinin erimesini kolaylaştırdı. Bu durumda rezervlerin tamamen bitmesi kaygısı ile kur sistemi terk edilerek Türk lirasının yabancı

paralar karşısında değer kaybetmesine müsaade edildi. Kısacası piyasa endeksli bir devalüasyon yapılmış oldu. Ekonomi daralma dönemine girdi. 2001 yılında ekonomi de %9,4 daralma meydana geldi. Ancak ithalat rakamları inerken ihracat rakamları artma sürecine girmiş oldu. Cari işlemlerde meydana gelen üst düzeydeki miktar yılında yerini cari fazlaya bırakmış oldu (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 258).

2000’li yıllarda Türkiye’de yaşanan problemler devam etmekle birlikte dış alemde yaşanan sıkıntılarla sürdürülemez bir borç yükü ile mali düzendeki istikrarsız yapının ve Türkiye’nin kronik meselelerinin çözülmemiş olması ortamında ekonomide yeniden kriz ortamı oluşmuştur. Bu durumda çare olarak enflasyonu düşürmek ve ekonomi alanında büyümeyi tekrardan oluşturmak için şümüllü bir iktisadi programa geçilmiştir. 2000 senesinin başlarında uygulanmaya başlanan Enflasyonu Düşürme Programı ile döviz kurunun günlük değerinin öncesinden belirtilmesi kur riskini yok ederek, nominal faiz oranlarının hızlı düşüşü sağlanmıştır (Ataç, 2007: 195).

2000-2001 senelerinde yapılmış olan devalüasyonlar ilgili kurun çok fazla artmasına sebep olarak kurdaki bu artma ile birlikte ithalatta azaltma meydana getirerek ihracatı artırarak cari işlemlerde olumlu gelişmelere sebep olmuşlardır. Fakat, 2001 senesinden sonra bu durum ters istikamette gerçekleşmiş, iç borç stokundaki yükselişle birlikte cari işlemler dengesinde çok büyük oranda artışlara gebe kalmıştır (Telatar, 2007: 52).

Bu gelişmelerle birlikte kırılgan bir dönemin peşine, Türkiye 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile IMF ile yeni bir anlaşmaya imza attı. Bu IMF ile yapılmış olan 18. Anlaşma ile IMF’ye iktisadi istikrar ve yapısal reformlar bağlamında çok geniş düzenlemeler içeren niyet mektubu vermiş olup, karşılığında ise çok güçlü bir mali destek almıştır (Paya, 2013: 538).

Türkiye’nin ekonomisini ve bankacılık sektörünü 2001 krizinin etkilerinden kurtarmak adına 14 Nisan - 15 Mayıs 2001’de yeni bir ekonomik program ortaya çıkmıştır. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” olarak adlandırılan bu programın amacı, kur rejiminin bırakılması sebebiyle ortaya çıkan güven buhranı ve istikrarsızlığı en hızlı şekilde ortadan kaldırmakla birlikte bu durumun tekrarlanmayacağı şeklinde

kamu idaresinin ve ülke ekonomisinin yenilenmesine yönelik altyapıyı oluşturmaktır (Acar, 2012).

“GEGP”nin ayırt edici özelliği; Türkiye’nin ekonomik ve siyasal geleceğinde, orta ve uzun vadede köklü değişim ve dönüşümleri hedeflemesidir. Sağlıklı bir serbest piyasa ekonomisine geçişin önündeki engellerin kaldırılması, devletin ekonomideki yerinin sosyal destek ve yasal denetleme görevini içerecek bir şekilde düzenlenmesi, hedeflenen reformun esas unsurlarını oluşturmaktadır.” (Taşar, 2010: 95).

2001 yılında gerçekleşen krizin öncesinde ekonomi de cari işlemlerin açık vermesinin altında kamu kesiminin negatif tasarrufları bulunurken, krizin gerçekleştiği 2001 yılından sonra ise artan konjonktürde açığın sebebi özel kesimin borçlanma eğiliminde olmasıdır (Yılmaz ve Karataş, 2009: 79).

Cari işlemlerde meydana gelen açık durumu 2001 krizinin ardından sık sık karşılaşılan bir durumdur. 2002 senesinin Mayısından sonra belirsiz siyasi ortam ile olası Irak operasyonunun yaratmış olduğu mali piyasalarda meydana gelen problemlerden minimum etkilenmek adına TL türünden kısa vadeli ve döviz cinsinden uzun vadeli iç borçlanma tercih edilmiştir. Uygulanmış olan bu borç stratejisi ile borçlanma maliyetleri düşürülmüş olup, iç borç vadeleri uzatılmıştır. Sözü edilen açıklık durumu, 2002 senesinde Türkiye ekonomisi adına en stratejik kırılma noktası olmuştur (Sezer, 2007: 106).

2002 sonrasında; oluşan iktisadi değişiklikler ve sonuçları, Türkiye’nin 100. kuruluş yılına denk gelen 2023 yılında ulaşılması arzulanan iktisadi ve sosyal ilerleme amacına varıp varmayacağını doğrudan etkileyebilecek derecede esaslı ve derindir (Buluş, 2009: 121).

3.2.2. 2003-2008 Periyodu

“Türkiye ekonomisinde gerçekleşen 2000-2001 krizinin etkisi bu dönemden sonra da etkisini uzun süre devam ettirmiştir. Bu süreçte Türkiye ekonomisinin cari işlemler hesabı ile ilgili hedeflediği noktaya ulaşamadığı gözlenmiştir. Krizden sonraki dönemde Türkiye’nin 20 Şubat 2001 tarihinde dalgalı kura geçtiğini

açıklaması, 2003 yılında TCMB'nin fiyat istikrarına odaklı para politikası uygulaması ve hükümetin mali disiplini sayesinde enflasyonun kontrol altına alınması, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, yükselen petrol fiyatları ve Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin yaşanması ekonominin olumlu ve olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştur” (Bayrak, 2011: 58).

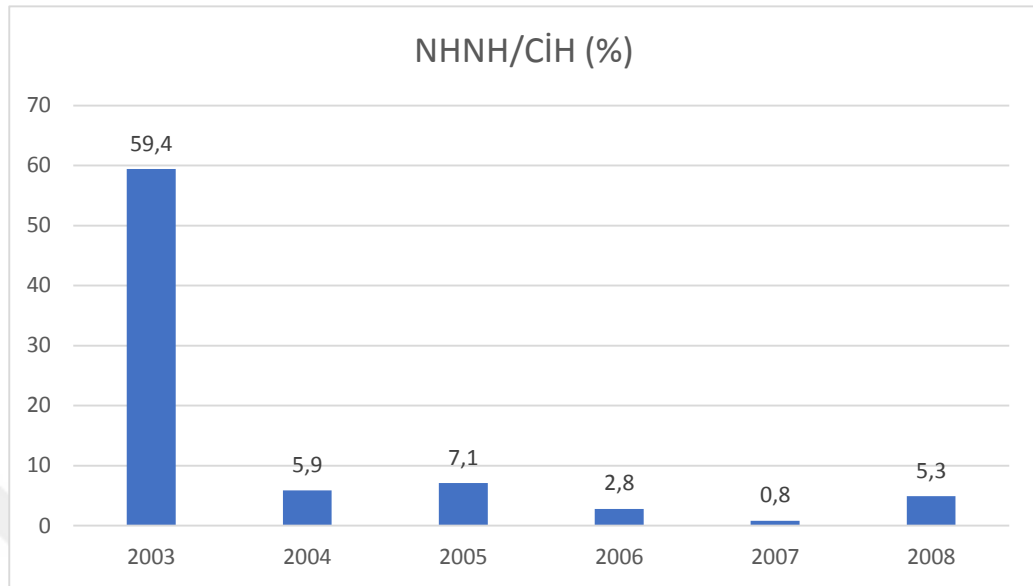
Türkiye 2002 senesine IMF ile yapılmış olan anlaşma ile birlikte Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını 2002-2004 dönemini içeren şekilde revize etmiştir. 2003 yılında Türkiye'nin yakın komşusu Iraktaki gelişmeler ülkede belirsizlik ortamı meydana getirmiş, kaynaklar finansal sistemin dışına çıkmıştır. Savaşın süresinin kısa olması finansal sistem dışına çıkan sermayenin dönmesi ile döviz arzı > döviz talebi durumu söz konusu olmuştur. Bu durumla beraber TL'nin değeri artmıştır. İlgili dönemde sermaye girişleri, 626 milyon dolar iken 7,5 milyar dolara yükselen cari açığın finansmanı olarak yararlanılmıştır (Yaşar, 2013: 71).

Tablo 1: 2003-2008 Yılları Arasında Ödemeler Bilançosu *

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
CARİ İŞLEMLER HESABI	-7.554	-14.198	-20.980	-31.168	-36.949	-39.425
İhracat	52.472	68.833	78.509	93.778	115.379	140.906
İthalat	65.883	91.271	111.445	134.672	162.210	193.823
Mal Dengesi	-13.411	-22.438	-32.936	-40.894	-46.831	-52.917
Hizmet Gelirleri	17.969	23.066	27.814	26.030	29.907	36.937
Hizmet Giderleri	7.575	10.334	11.942	12.133	15.818	18.029
Mal ve Hizmet Dengesi	-3.017	-9.706	-17.064	-26.997	-32.742	-34.009
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	2.246	2.651	4.125	5.105	7.271	7.670
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	7.803	8.260	9.495	11.090	13.549	15.272
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-8.574	-15.315	-22.434	-32.982	-39.020	-41.611
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	1.020	1.117	1.454	1.814	2.071	2.186
SERMAYE HESABI	0	0	0	0	-8	-61
FİNANS HESABI	-7.162	-17.702	-42.685	-42.689	-49.287	-34.761
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	480	780	1.064	924	2.106	2.549
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	1.702	2.785	10.031	20.185	22.047	19.851
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	1.353	1.363	1.213	3.987	1.947	1.244
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	3.851	9.411	14.670	11.402	2.780	-3.770
Hisse Senetleri	905	1.427	5.669	1.939	5.138	716
Borç Senetleri	2.946	7.984	9.001	9.463	-2.358	-4.486

Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	1.019	7.008	573	13.479	4.969	12.056
Merkez Bankası	28	24	16	0	-2	-2
Genel Hükümet	33	25	20	42	116	32
Bankalar	-348	5.324	149	11.018	3.389	10.253
Diğer Sektörler	1.306	1.635	388	2.419	1.466	1.773
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	4.461	14.657	20.834	29.492	33.482	34.529
Merkez Bankası	497	-209	-787	-986	-1.096	-1.371
Genel Hükümet	-2.194	-1.163	-2.165	-712	82	1.742
Bankalar	2.846	6.564	10.524	11.704	3.736	9.457
Diğer Sektörler	3.312	9.465	13.262	19.486	30.760	24.701
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	-392	3.504	21.705	11.521	12.330	-4.725
NET HATA VE NOKSAN	4.489	838	1.495	-896	-315	1.966
GENEL DENGE	-4.097	-4.342	-23.200	-10.625	-12.015	2.759
REZERV VARLIKLAR	4.097	4.342	23.200	10.625	12.015	-2.759
Resmi Rezervler	4.047	824	17.847	6.114	8.032	-1.058
Uluslararası Para Fonu Kredileri	50	3.518	5.353	4.511	3.983	-1.701
Ödemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0	0	0	0

*TCMB Veri Tabanından milyon dolar cinsinden elde edilmiştir.

Grafik 1: 2003-2008 Yılları Arası NHHH'nın CİH'ini Karşılama Oranları

Grafik-1'de görüldüğü üzere, 2003 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 4,489 milyar \$'lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 7,554 milyar \$'lık açığın % 59,4'lük kısmını finanse etmiştir.

2003 yılında tasarruf oranının düşmesi ithalata, dolayısıyla iç üretimdeki belli bir bölümün yerine geçmesine ve bu da cari işlemler açığının artmasına neden oluyor. Bu dönemde global dünyada finansman olanağı oldukça boldur. Ve Türkiye ekonomisi de yüksek faiz vererek bu finansmanı kendine çekmede cazip konumunun rahatlığını yaşamaktadır (Kayra, 2015: 247).

Cari işlemlerde meydana gelen açığın büyümesindeki en büyük sebep, mal dengesinde meydana gelen açığın artmasıdır. Aynı şekilde bavul ticaretinin de içinde bulunduğu mal ticareti açığı %65 oranında artarak 13,4 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Altın ithalatı ise artma eğilimine girerek %84 oranındaki artışıyla 2,6 milyar dolardır (Çekim, 2009: 91).

2003'de Irak'ta meydana gelen olaylar ile belirsizlik ortamı meydana gelmiş olup kaynaklar finansal sistem dışına çıkarılmıştır. Kısa süren savaşta, finansal sistemin dışındaki sermaye tekrardan sisteme dâhil edilerek, döviz arzı döviz talebini aşmıştır. Ve TL değerlenmiştir. Bu dönemde sermaye girişleri de 626 milyon dolar

iken 7,5 milyar dolar olarak gerçekleşen cari açığın finansmanını oluşturmuştur (Yaşar, 2013: 88).

“2002-2005 döneminde, dış ticaret açığının ve dolayısıyla cari işlemler açığının büyümesinde etkili olabilecek çeşitli faktörler vardır. TL'nin reel olarak değerlendirilmesi, hızlı ekonomik büyüme, Türkiye’de finans sisteminin uzun vadeli krediye başlaması, 2001 krizinden sonra ertelenmiş olan talebin canlanması bu faktörlerden bazılarıdır. Cari işlemler açığındaki hızlı büyüme sermaye girişindeki artış ve NHN kalemi sayesinde kolaylıkla finanse edilmiştir. 2002 yıl sonu itibarıyla 1,2 milyar dolar olan sermaye girişi 2003 yılında 5,6 milyar dolara yükselmiştir. NHN kalemi ise 2002 sonundaki 149 milyon dolardan 2003 sonunda 4,4 milyar dolara yükselmiştir.” (Çekim, 2009: 89-90-104).

2002 senesinde enflasyon %45 ve %60'ı geçen faiz oranları, 2005’de sırası ile %8 ve %15 oranlarına gerilemiştir. Ancak 2003 senesinden itibaren cari açık artma eğilimine girmiştir. Ekonomi aşırı dış kaynak girişine bağımlı hale gelmiştir (Paya, 2013: 539).

Cari işlemler açığının nedenleri olarak; yurtiçi yatırımlardaki yüksek artışlar, ulusal tasarruflardaki azalma, ihracat gelirlerinin azalması, ithal edilen malların talep esnekliğinin büyük olması, dış borç stokundaki artma, sermaye hareketleri olarak sıralayabiliriz. Türkiye’de 2003’den beri cari açığın artış periyodu ile senkronlu artan yabancı sermaye girişleri dikkat konusudur. Artan yabancı sermayenin girişi cari açığın sürdürülebilirliğine katkı sağlamasına karşın sermaye akımlarının yönlendirilmesi önem kazanır. Cari açıkların sadece %10’unun doğrudan yabancı sermaye girişleri ile karşılanması beraberinde tasarruf-yatırım eşitsizliğinin devam etmesi cari açıkların sürdürülebilirliğine dikkati kaydırmıştır (Karatay, 2008).

Grafik-1’de görüldüğü üzere, 2004 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 838 milyon \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 14,198 milyar \$’lık açığın % 5,9’luk kısmı finanse edilmiştir.

2003 yılı ödemeler bilançosunun resmi bize 2000 senesine göre daha büyük bir cari işlemler açığını çizmektedir. Hizmet gelirlerinde meydana gelen artış olmasına

rağmen 2003-2004 senelerinde yüksek oranlı dış ticaret açığı cari işlemlerin belirleyicisi olmuştur. Ve 2003 senesinde 7.5 milyar dolar olan cari işlemlerin açığı 2004 senesinde geçmişin rekorunu parçalayarak 14,1 milyar dolar olarak karşımıza çıkmıştır. 2004'ün Kasım'ın da döviz kuru olması gerekenden daha değerli bir hal almıştır ve artan ithalatla dış ticaret açığı 22 milyar dolar olmuştur. Meydana gelen bu portre cari işlemlerdeki açığın gittikçe ciddileşen bir sorun haline geldiğini gözler önüne sermiştir (Ekşi, 2010: 59).

Grafik-1'de görüldüğü üzere, 2005 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 1,495 milyar \$'lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 20,980 milyar \$'lık açığın % 7'lik kısmı finanse edilmiştir.

2005 yılında iktisadi canlılık devam ederken, küresel konjonktürün seyrinin iyi olmasından ötürü ithalatı da artırıyor (Kayra, 2015: 261-262).

2005 senesinde cari işlemlerin açığı 2004 senesine kıyasla %50'ye yakın artış ile 14,1 milyar dolar iken 20,9 milyar dolara yükselmiştir. Cari işlemlerin açığı oluşan bu durumlarla hizmetler dengesindeki olumlu gidişata rağmen dış ticaret açığındaki yüksek oranlı artışın habercisi olmuştur. Etkili sermaye girişleri cari açığın finansmanına yüksek oranda katkısı olmuştur. TL'nin etkisini sürdürmesi, ara malı ithalatındaki artışlar ile ham petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle ithalat artışının ihracat artışından daha fazla oluşması, 2005 senesinde de dış ticaret açığını aleyhte etkisini sürdürmüştür (Ekşi, 2010: 60).

2005'te Türkiye'de özel sektörden kaynaklı (özellikle reel sektör) dış borç stoku artmıştır. Bunun altındaki sebep Merkez Bankası'nın izlemiş olduğu yüksek faiz politikasıdır. Gelişen ekonomilerde dolar ve Euro'ya verilen faiz %1 olurken Türkiye'de ise bu faiz oranı %7'dir. Bu dönemde cari açık 20 milyarın üzerinde gerçekleşmiştir (Yaşar, 2013: 71-72).

2002'nin sonlarında iktidara yeni gelen Hükümet, iktisadi programı devam ettirmiştir. T.C. Hükümeti, 2005 yılı Nisan ayında IMF'ye 19. düzenleme için niyet mektubu yazarak üç yıllık yeni bir destek anlaşması yaparak bu programın devamını sürdürmüştür (Paya, 2013: 539).

Grafik-1’de görüldüğü üzere, 2006 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 896 milyon \$’lık çıkışı ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 31,168 milyar \$’lık açığın % 2,8’lik kısmını finanse edebilmiştir.

2006’da dış ticaret açığı 40,8 milyar dolar, cari işlemler açığı 31,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Sene içerisinde, turizm gelirlerinin azalmasından dolayı hizmet gelirlerinde yaşanan azalma ve yatırım geliri açığının artması cari işlemler açığına negatif katkı sağlamıştır (Çekim, 2009: 96).

2006 yılında cari işlemlerin açığı 2005 senesine kıyasla % 40 artış ile 20.9 milyar dolardan 31,1 milyar dolar olmuştur. Bu artış ile, dış ticaret açığında ve gelirler dengesi açığında genişleme ve hizmetler dengesindeki fazlalıkla küçülme yaşanmıştır. 2006 senesinin ikinci yarısında etkili dış talep ve petrol fiyatlarının gerilemesi ile dış ticaret açığının azalması gerçekleşse de kabataslak bir değerlendirme ile hizmet gelirlerinin azalmış olması ve yatırım geliri açığının genişlemesi cari işlemlerin açığının yükselmesine sebep olmuştur. Cari işlemlerin açığındaki artışla, yükselen özel yatırımların özellikle ithal girdi payı yüksek olan otomotiv, makine-teçhizat, elektronik gibi alanlarda yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ham petrol, doğalgaz gibi enerji ithalatı ücretlerinin hızlı oranda artış göstermesi de cari açığın artmasını sebep olmuştur (Ekşi, 2010: 60).

2006’da yılında oluşan nedenlerin altında yatan sebep ise, yabancılara yapılmış olan özelleştirme ve İMKB’de yabancıların ağırlığının %70’lere ulaşması cari açığa finansman olmuştur (Yaşar, 2013: 89).

Grafik-1’de görüldüğü üzere, 2007 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 315 milyon \$’lık çıkış ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 36,949 milyar \$’lık açığın ancak % 0,8’lik kısmı finanse edilebilmiştir.

2007’de cari açık enerji fiyatlarındaki hızla artıştan payına düşenini alarak 38 milyar doların üzerinde oluşmuştur (Yaşar, 2013: 71-72).

2007 yılı cari işlemler açığının finansmanında portföy yatırımları ile kısa vadeli borçlanmanın dikkat çeken oranda azaldığı görülmüştür. Bu durum, kısa vadeli sıcak

paranın ekonomiden ayrılmasının gelecek bir krizin uyarıcı olduğunun habercisi idi (Kayra, 2015: 284).

2007’de ABD eşik altı ipotekli konut finansmanı piyasasında meydana gelen problemler finansal piyasalar üzerinde negatif etki oluşturmuştur. Bütün dünyada büyüme hızları yavaşlamıştır. Emtia, gıda ve petrol fiyatlarındaki oluşan artma ile gelişmekte olan ve gelişmeyen ülkelerde enflasyonda artma yaşanmıştır. Türkiye’de GSMH %5’lik beklenenin altında kalarak % 4,5 olarak seyretmiştir. Cari açık enerji fiyatlarındaki hızla artıştan olan payını alarak 36 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Cari açık büyük oranda uzun vadeli sermaye girişleriyle finansmanı sağlanmıştır (Yaşar, 2013: 89).

Grafik-1’de görüldüğü üzere, 2008 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 1,966 milyar \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 36,425 milyar \$’lık açığın % 5,3’lük kısmı finanse edilmiştir.

Dış ticarete meydana gelen açık, TL’nin reel olarak değerlendirilmesi, ihracatın ithalata bağımlı artmasına paralel bir şekilde ithalattaki ve 2008 senesinin ilk yarısında petrolün ücretinde oluşan yükselmeye ilerlemesini devam ettirmiştir. 2008 senesinde cari işlemler açığı 2007 yılına kıyasla yükselerek 39,4 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açıkta oluşan artışta dış ticaret açığı ve gelir hesabı açığının payı çoktur. Global krizin yoğunluk kazandığı 2008’de Ekim’e kadar ihracatta meydana gelen olumlu ilerleme ve turizm gelirlerindeki olumlu gidişat cari işlemler açığını finanse etmede yardımcı olamamıştır (Ekşi, 2010: 60).

İktisadi büyümede ki hızımız cari işlemler hesabı ile ilişkilidir. İktisadi büyüme ve cari açık arasındaki bağ üretimdeki ara mala olan ithalattaki artışa sebep olmasıyla görülmektedir. İthalattaki oluşan karışıklıklar, büyümede meydana gelen farklılıklara oranla daha fark edilir olsa da ekonominin hızla geliştiği zamanlarda ithalatta hızlı bir yükselişle sonuçlanmakta. Türkiye ekonomisinin küçüldüğü veya büyüme hızının çok ciddi seviyelerde düştüğü aralıklarda da cari işlemlerin fazla veya cari açığın düştüğü görülmektedir; 1994,1998-1999,2001 yılları gibi. Sonuç olarak 2008 senesinde

meydana gelen global finans krizinin etkisiyle büyümede meydana gelen düşüşle cari açıkta düşerek tepkisini böyle göstermiştir (Ekşi, 2010: 38).

2008-2009 döneminde 2007'nin ikinci yarısından sonra ABD'de başlayan krizin finansal piyasalar üzerindeki etkileri iyice oturmuş, likidite ve kredi kanallarının küçülmesine sebep olmuştur. 2008'de dünya çapında Global Krizin de etkisiyle büyümenin yavaşlamasıyla emtia ve enerji fiyatlarının düşmesi, gelişmiş ülkelerde enflasyon endişesinin yerini deflasyona bırakmıştır (Yaşar, 2013: 89).

2002 senesinde cari işlemler dengesinde 625 milyon dolar açık verirken 2003 senesinde cari dengede bir bozulma olduğu görülmektedir. Cari işlemler hesabının 7,5 milyar dolar açık verdiği görülmektedir. 2004 senesinde cari işlemler hesabı 14,1 milyar dolar açık verirken, cari açıktaki hızlı artışın devam ettiği göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisinde 2005 yılında cari açık 20,9 milyar dolardır. 2006 senesinde cari açık tekrardan artarak 31,1 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açığın artış oranında bir tutam azalış göstererek 2008 senesinde 39,4 milyar dolar açığa ulaşmıştır. Geçen dönem içerisinde cari açığın yükselmesinin en belirgin faktörü ithalatın ihracata oranla daha çabuk artmasıdır. İthalatın bu denli yüksek olmasının sebebi ise enerji fiyatlarına bağlanmaktadır (Buluş, 2009: 133). İthalatın ihracata göre artışının daha hızlı olmasının nedeni ise döviz kurunda oluşan farklılıklardır. İlgili senelerde değerli TL politikası ihracatı yavaşlatmış, ithal malları daha uygun duruma gelmiştir (Küçüksucu, 2012: 96).

3.2.3. 2009-2018 Periyodu

Türkiye “doğunun en batı ucu” olarak anılarak, Türkiye ekonomisi üzerinde umutların, heveslerin, gerçek ile gerçeküstünün, muhafazakâr ile liberalliğin daima canlı olduğu bir köprü durumundadır (Alkin ve Alpay, 2014: 93).

2008 Küresel Krizi ile dış kaynak girişi azalmış ve 2009'da kaynak girişi 15 milyar seviyesinde bir dış açığı finanse edecek oranda kalmasıyla Türkiye ekonomisi % 5'e yakın ani bir daralma yaşamıştır (Paya, 2013: 539).

2009 yılına gelindiğinde bu senenin ilk çeyreğinde genel olarak ihracatın bütün alt bölümlerinde gerileme meydana gelirken en çok bu durumdan zararlı çıkan % 55,2 küçülme ile kara taşıtları kısmıdır. Global kriz ile birlikte küresel çapta deflasyonist eğilim yaşanmış ve fiyatlar düşmüştür. Global durgunluğa bağlı olarak ithalat fiyatlarındaki düşüşte bu duruma yardımcı olmuştur ve ithalat Ocak-Mart arasında %41,8 oranında düşmüştür. Enerji fiyatlarının alt seviyede yer almasıyla 2008'de Ocak-Ağustos arası 34,9 milyar dolar cari açık, 2009'un aynı döneminde 6,6 milyar dolara inmiştir (Ekşi, 2010: 61-62).

Petrol ve diğer emtia değerlerinde oluşan azalışlar, enerji ithalatından kaynaklı maliyet enflasyonu faktörünü yok ederken, öteki taraftan ciddi oranda küçülen iç talebin de etkisi ile enflasyonun 2009 ve sonrasında düşüş eğilimine devam edeceği ve Türkiye ekonomisini yakın zamanda daha çok uğraştırmayacağı düşünülmüştür. Ve öngörüldüğü gibi 2008 yılının sonunda 42 milyar dolar cari işlemler açığı gerçekleşirken, petrol ve diğer emtia fiyatlarında meydana gelen düşüş ile cari işlemler açığı küçülme gösterip 2009'da 14 milyar dolar civarına gerilemiştir (Ekşi, 2010: 62-63).

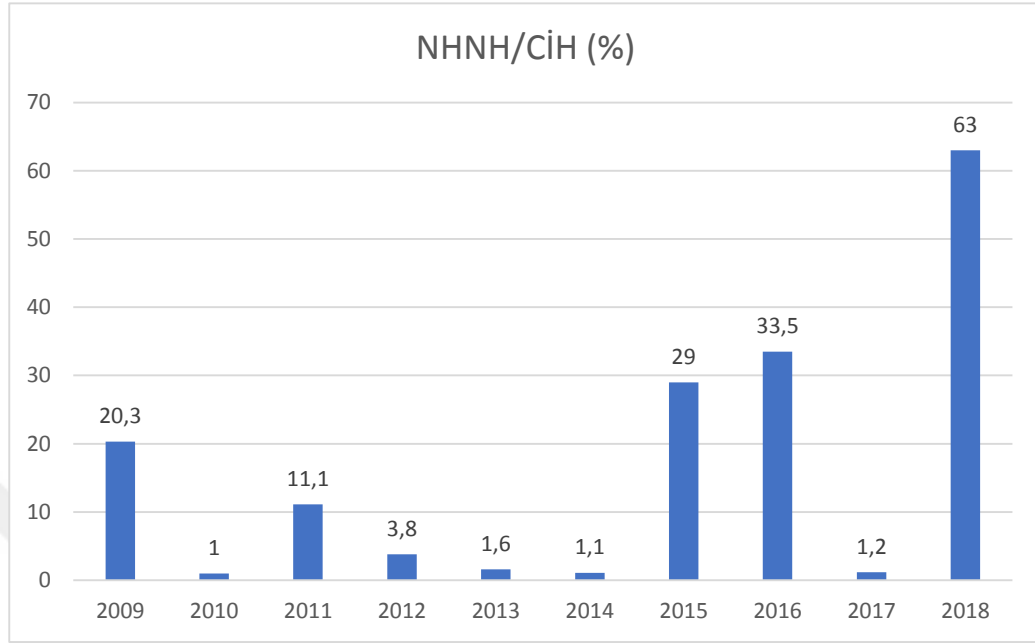
Tablo 2: 2009-2018 Yılları Arasında Ödemeler Bilançosu *

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
CARİ İŞLEMLER HESABI	-11.358	-44.616	-74.402	-47.963	-63.642	-43.610	-32.145	-33.139	-47.347	-27.125
İhracat	109.732	120.992	142.392	161.948	161.789	168.926	151.970	150.161	166.159	174.601
İthalat	134.494	177.317	231.552	227.315	241.706	232.519	200.098	191.053	225.114	216.412
Mal Dengesi	-24.762	-56.325	-89.160	-65.367	-79.917	-63.593	-48.128	-40.892	-58.955	-41.811
Hizmet Gelirleri	35.626	36.192	40.851	43.225	47.673	51.746	46.632	37.391	43.667	48.627
Hizmet Giderleri	16.898	19.443	20.563	20.684	24.055	25.071	22.404	22.128	23.729	23.066
Mal ve Hizmet Dengesi	-6.034	-39.576	-68.872	-42.826	-56.299	-36.918	-23.900	-25.629	-39.017	-16.250
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	5.833	5.197	4.625	5.762	5.289	4.910	4.508	5.362	4.959	6.132
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	13.490	11.712	11.874	12.350	13.909	13.115	14.195	14.545	16.003	17.862
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-13.691	-46.091	-76.121	-49.414	-64.919	-45.123	-33.587	-34.812	-50.061	-27.980
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	2.333	1.475	1.719	1.451	1.277	1.513	1.442	1.673	2.714	855
SERMAYE HESABI	-43	-51	-25	-58	-96	-70	-21	23	17	58
FİNANS HESABI	-9.879	-60.099	-67.146	-72.666	-73.460	-42.693	-10.842	-22.825	-38.509	513

Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	1.553	1.482	2.370	4.106	3.636	7.050	5.096	3.138	2.701	3.648
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	8.585	9.099	16.182	13.744	13.563	13.337	19.274	13.950	11.546	12.978
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	2.711	3.534	-2.688	-2.657	-2.601	746	6.129	1.511	-394	3.147
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	2.938	19.617	19.516	38.372	21.419	20.962	-9.329	7.850	24.082	255
Hisse Senetleri	2.827	3.468	-985	6.276	842	2.559	-2.395	823	3.192	-908
Borç Senetleri	111	16.149	20.501	32.096	20.577	18.403	-6.934	7.027	20.890	1.163
Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	-10.963	-7.020	-11.197	560	-2.318	1.684	14.989	6.144	8.095	7.740
Merkez Bankası	-2	-4	-2	-2	-1	0	0	0	0	0
Genel Hükümet	31	39	292	366	757	213	-238	-236	-322	110
Bankalar	-6.393	-13.179	339	-2.039	269	1.055	15.181	7.646	6.663	7.306
Diğer Sektörler	-4.599	6.124	-11.826	2.235	-3.343	416	46	-1.266	1.754	324
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	-8.343	29.379	19.933	22.559	37.195	17.874	27.111	11.818	13.283	789
Merkez Bankası	-381	-38	-1.409	-1.779	-1.457	-1.905	-674	-122	550	4.366
Genel Hükümet	3.099	3.657	2.073	-89	-22	-886	-1.189	-925	-1.367	-821

Bankalar	514	27.240	10.118	16.682	32.842	14.804	18.912	810	4.092	-12.455
Diğer Sektörler	-11.575	-1.480	9.151	7.745	5.832	5.861	10.062	12.055	10.008	9.699
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	-1.522	15.432	-7.281	24.645	9.722	-987	-21.324	-10.291	-8.821	-27.580
NET HATA VE NOKSAN	2.314	-464	8.295	-1.824	1.041	519	9.493	11.104	614	17.203
GENEL DENGE	-792	-14.968	-1.014	-22.821	-10.763	468	11.831	-813	8.207	10.377
REZERV VARLIKLAR	792	14.968	1.014	22.821	10.763	-468	-11.831	813	-8.207	-10.377
Resmi Rezervler	112	12.809	-1.813	20.814	9.911	-468	-11.831	813	-8.207	-10.377
Uluslararası Para Fonu Kredileri	680	2.159	2.827	2.007	852	0	0	0	0	0
Ödemeler Dengesi Finansmanı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

*TCMB Veri Tabanından milyon dolar cinsinden elde edilmiştir.

Grafik 2: 2009-2018 Yılları Arasında NHHH'nın CİH'ini Karşılama Oranları

Grafik-2'de görüldüğü üzere, 2009 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 2,314 milyar \$'lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 11,358 milyar \$'lık açığın % 20,3'lük kısmı finanse edilmiştir.

2008-Eylül'ünde negatif etkilerini hissettiren global krizin özellikle 2009'da şiddetlendiği görülmüştür. 2010'da ise buhran etkenli iktisadi etkileri ortadan kalkmaya başlamıştır (Küçüksucu, 2012: 98).

Merkez Bankası bağımsızlığını 25.04.2001'de yayımlayarak ilan etmiştir. Temel amacı; fiyat istikrarını sağlamak ve fiyat istikrarını sağlamaya yönelik para politikası ve kullanacağı para politikası araçlarını bizzat kendisi oluşturmaktır. 2002-2005 döneminde fiyat istikrarını sağlamaya yönelik örtük enflasyon hedeflemesi rejimi yürürlüğe konmuştur. Bu enflasyon hedeflemesi ile önceden döviz kuru olarak nominal çıpa tercihinin yerine enflasyon geçmiştir. Örtük enflasyon hedeflemesinin tercih edilmesinin sebebi, açık hedeflemeye kamuoyunun buna inanmayacak olmasından duyulan kaygıdır. Uygun ortamın oluşmasının ardından 2006 senesinde açık enflasyon hedeflemesinin düzenine geçiş yapılmıştır. Para politikasının fiyat istikrarını sağlamaya ve sürdürmeye doğru kurumsallaştığı enflasyon hedeflemesi düzeninde belirlenen ve ilan edilmiş olan enflasyon hedefine belli bir zamanın

ardından varılacağını taahhüt eden Merkez Bankası, bu hedefe yönelik para politikasını bağımsız olarak yönetmektedir (Buluş, 2009: 124-126).

Türkiye’de 2001 senesinde yaşanmış olan kriz sonrası sürdürülebilir büyüme ile fiyat istikrarının oluşması amacı ile uygulamaya konan makro iktisadi program, yapısal reformlar ve milletlerarası ortamın desteği ile yakalanmış olan performans, 2006 yılının ilk yarısında da sürmüştür. İstikrar programının sürecinde 2002-2004 senesinde enflasyon oranlarında ani bir azalma görülmüştür. 2005 senesinde enflasyondaki iyi gidişat süreci ivme kaybetmeye başlamış, 2006 senesinde ise yükselişe geçmiştir. Mayıs 2006’da global finans piyasalarında başlayan ve haziran ayında süren dalgalanma, gelişmekte olan ülke piyasalarında daha çok hissedilmiştir. Bu dalgalanmadan en çok etkilenmiş olan ekonomilerden birisi de Türkiye’dir. 2002-2005 döneminde Türkiye para politikası olarak örtük enflasyon uygulanmıştır. 2006 yılına gelindiğinde gereken şartların sağlanması ile açık enflasyon rejimine geçilmiştir. 2006’da para ve maliye politikaları ile uyumlu, sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikası uygulanması ve borçlanmanın makul risk seviyesinde en az maliyetle karşılanması amaçlanmıştır. Uygulanan dalgalı kurda döviz kuru bir para politikası aracı olarak kullanılmayıp Merkez Bankası’nın herhangi bir kur hedefi bulunmamakta döviz kurları ise piyasada arz ve talep koşulları tarafından belirlenmektedir (Ekşi, 2010: 58).

Ekonomiye döviz kazandıran işlem olan mal ihracatı dış ticaret hesabının aktifine, yabancılar lehine alacak hakkı doğuran bir işlem olan ithalat ise dış ticaret hesabının pasifine kayıt edilir. Halk arasında –bavul ticareti- diye adlandırılan ve gümrüklerde kayda alınmamış olan mal ihraçları da dış ticaret dengesi içerisinde bulunmaktadır. Genel mal ticareti bir ekonominin ihracatı ile ithalatını kapsamaktadır. Pek çok defa ödemeler dengesi ile karıştırılan dış ticaret dengesi temel manada ihracat ve ithalat arasındaki farkı gösterirken, ödemeler dengesi ülkenin dış alemle olan gelir gider ilişkilerini göstermektedir (Dinler, 2005: 515).

Cari Denge: Mal Dengesi + Hizmetler Dengesi + Karşılıksız Transferler

Bu denklemin neticesinde (+) ise cari denge fazlası,

Bu denklemin neticesinde (-) ise cari denge açığı bulunmaktadır.

Dış ticaret açığı; yani ihracat-ithalat dengesi, Türkiye ekonomisinde 2010 sonuna dek sürdürülen “Yüksek faiz-Düşük kur” politikası sebebiyle, özellikle TL’nin değer kazandığı süreçlerde açık vermiştir. TL’nin göreceli olarak değerli tutulma çabası, enflasyonu düşürme ve toplam borç yükünü azaltma açısından olumlu bir karar olarak benimsense bile, uzun vadede yurtiçi üretimin milletlerarası rekabet gücünü azaltıcı ve cari açığı artırıcı bir rolü olmuştur (Yaşar, 2013: 65).

2008-2009 döneminde oluşan Global krizin Türkiye’yi de etkilemesi ile birlikte büyüme hızı yavaşlamış, Türkiye’de enerji fiyatlarında oluşan azalışla birlikte iç talepteki ve dış talepteki hız düşüşüne bağlı olarak ithalatın ihracattan daha hızlı azalmasına 2009 senesinde cari açığın net olarak küçülmesine sebep olmuştur. 2009’da cari açık 11 milyar dolardır. 2010’da global risk isteğindeki artış ile sermaye girişi hızlanarak piyasa faizleri düşmüş ve varlık fiyatlarında meydana gelen artma ile TL güçlenmiştir. İlgili ilerlemeler tüketim talebi ve yatırım talebini dinamikleştirerek ekonominin yurt içi talebe bağlı olarak büyümesine sebep olmuştur. Kriz sonrasında dış talebin cansız olması iç talebe dayalı büyüme, TL’nin değerlenmesi, üretimde ki canlanma ile ithal ara malı ve enerji ihtiyacı, dış ticaret dengesini negatif etkileyerek cari işlemler açığının çoğalmasına neden olmuştur (Yaşar, 2013: 72).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2010 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 464 milyon \$’lık çıkış ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 44,616 milyar \$’lık açığın % 1’lik kısmını finanse edebilmiştir.

2010’da ekonomik faaliyetteki toparlanmanın hızlı olması Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının pozitif değerlendirmeleri ve benzeri gelişmeler iktisadi açıdan görünümü olumlu kılmıştır (Yaşar, 2013: 90).

Mevcut piyasa yapısının kırılganlığını ve reel kurun çok fazla değerlendiğini fark eden yabancı yatırımcı ülke ekonomisinin belirsiz bir ortama girdiğini gördüğünde, daha önceki dönemlerde ekonomiye gelen sermaye süratle ülke ekonomisini terk eder. Bu durum ise hedeflenmiş olan büyüklüklerin değişmesini

gösterir. Böylelikle programın çöküşü gerçekleşir ve ülke ekonomisi krize doğru sürüklenmiş olur (Güvenek vd., 2013: 290).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2011 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 8,295 milyar \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 74,402 milyon \$’lık ciddi boyuttaki açığın % 11’lik kısmı finanse edilmiştir.

2009 ile 2011 döneminde net hata ve noksan hesabında oluşan sermaye girişlerini, TCMB; Varlık Barışı ve Körfez ülkelerinde yaşanan siyasi gelişmelere bağlamaktadırlar. 2009 senesinde I. Varlık Barışının etkisi, 2011’de; II. Varlık Barışı ve Körfez ülkelerinde yaşanan krizler yurtiçi yerleşiklerin yurtdışı mevduatlarının azalmasında etkisi varken, bu mevduatın ülkeye girişinde net hata ve noksan hesabında gösterildiği anlatılmaktadır (Karaçayır, 2014: 118).

2011 yılının cari açığı, parasal değerinde 1980-2000 döneminin cari açığının iki katı değerindedir (Paya, 2013: 544).

NHN kaleminde ithalat ve ihracat kalemlerinde %5’i geçen bir durum mevcutsa, bilançonun esas olan verilerinin toparlanmasında bir problem var demektir ve bu araştırılması gereken bir husustur (Karluk, 2002a: 423).

2011’de Türkiye krizden çıkma yolunda iç talepte ve dış talepte yeniden düzene girme hızlarındaki ayrışma ile ihracatın artışındaki hız ithalatın artışının hızının ardında kalmıştır. Ve bu yıl cari açık 74 milyar dolardır (Yaşar, 2013: 72).

2011 yılının ilk çeyreğinde iç talepteki artma sürerken dış talep göreceli olarak zayıf bir hale gelmiştir. Yılın ikinci çeyreğinden sonra alınan makroekonomik önlemlerle iç talepteki yavaşlamaya bağlı olarak mevsimsellikten arındırılmış üçüncü çeyrekte ciddi ölçüde yavaşlamıştır. Büyüme hızı da yavaşlamıştır. Global ekonomiye dair belirsizlikler ekonomiden sermaye çıkışına sebep olmuştur. TL değer kaybetmiştir. Cari işlemler açığı ise taban yaparak 74 milyar dolar olmuştur (Yaşar, 2013: 90).

Türkiye’de özellikle 2011 yılında ihracat canlanamazken, iç talebe dayalı oluşan hızlı büyüme ile kısa vadeli sermaye girişleri ülke ekonomisinde kırılmalık meydana getirmektedir. Türkiye ekonomisinin ihracat piyasalarında yaşadığı mali sıkıntılar cari açığın kapanmasını engelleyen bir madde olarak ortaya çıkmaktadır (Tepav, 2011).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2012 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 1,824 milyon \$’lık çıkış ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 47,963 milyon \$’lık açığın % 3,8’lik kısmı finanse edilmiştir.

Altın fiyatlarında son zamanlarda oluşan artış ile, 2011 yılında net altın ihracatçısı iken cari işlemler açığını genişletici, net altın ihracatçısı olunan 2012’de ise cari işlemler dengesini daraltıcı yapısının olduğu gözlenmiştir (Z. Aktaş vd., 2012: 1).

Ekonomisi büyüme trendinde olan, tasarrufları harcamalarına yetişemeyen ya da döviz gelirinden daha çok döviz giderine sahip olan ekonomilerde cari açık olmaması mümkün değildir (Çamurdan, 2013: 97).

Öncesinde bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı durumlar makro bazda devlet, mikro bazda ise firmaları önemli seviyede etkiler (Aktan, 2004).

“IMF eski başkanlarından Stanley Fischer’e göre “Bir ülkede yaklaşmakta olan krizin temel göstergesi cari işlem açığıdır. Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyük veya ağır dış borç geri ödemesi yapan bir ülke yeterli cari işlem fazlası veremiyor ise, devalüasyona ve bunalıma davetiye çıkmış demektir” (Çamurdan, 2013: 99).

Özel uzun vadeli portföy sermaye akışları ile kısa vadeli sermaye hareketlerini yakalayabilmekte oldukça güçtür. Ve bu tarz sermaye işlemi gerçekleştirenlerden bilgi almak imkânsız gibidir. Ek olarak, yabancı sermaye yatırımlarından elde edilmiş olan ya da dışarıya transfer edilmiş olan faiz ve temettülerin değerini tam olarak tahmin etmekte zordur. Bu yüzden NHN, belirlenemeyen sermaye hareketleri için bilançoda yerini almıştır (Karlık, 2002a: 433).

2012 senesinde genel olarak Orta Doğu ekonomilerinin talebinden kaynaklı olarak altın ihracatının, 2013’de ise altın ithalatının net bir yükseliş göstermesi, altın

ticaretini cari işlemlerin dengesi ile ilgili olarak tartışmalara sürüklemiştir (Çamurdan, 2013:

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2013 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 1,041 milyar \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 63,642 milyar \$’lık açığın % 1,6’lık kısmı finanse edilmiştir.

NHN, ödemeler bilançosunda genel olarak sermaye hesabından kaynaklanmaktadır. Çünkü milletlerarası sermaye hareketlerinde pek çok ölçme ve kayıt hataları mevcuttur. Resmi rezervler hesabında bulunan istatistikler güvenilir olduğundan, bu hesapta hata ve noksan olması güçtür (Karluk, 2002a: 433).

Ancak Türkiye ekonomisinin ihracatı krizden etkilenmiyor ve TL’nin değerlerinde meydana gelen artış ya da azalış ise ihracatta pek de bir değişme meydana getirmiyor (Ertuna, 2005: 228). İthalat TL’nin değerinden etkilenip, zaman içerisinde artış temposu yakalamaktadır. TL’nin aşırı değerlenmesi ile Türkiye ekonomisinde ithalat/ihracat artma trendindedir. İhracatın TL’nin değerinden etkilenmiyor olmasına rağmen, ithalat TL’nin değeri arttıkça ciddi artışlar sergilemektedir. Bir ekonominin parasının fazla değerlenmiş olması neticesinde, ithalatta artma ve ihracatta azalma beklenir. Ve bunun sonucunda da dış ticaret açıklarının artma beklentisi oluşur. Bu durumun sebebi ise ithal mallarının fiyatlarının nispi olarak düşmesi ve ihracat ürünlerinin fiyatlarının bağıntılı olarak artmasıdır (Ertuna, 2005: 231-233).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2014 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 519 milyon \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 43,610 milyon \$’lık açığın % 1’lik kısmı finanse edilmiştir.

Genel itibariyle net hata ve noksan hesabı, bilançoda kayıtlı olması gereken bilgilerin eksik kayıt edilmesinden kaynaklı aslında olmayan sermaye akımlarını niteler. Bu yüzden NHN’daki pozitif bir sonuç, ülkeye kaydedilmemiş sermaye girişi olduğunu gösterir, yani bu durum ülke ekonomisinin menkul değerlerinin dış aleme satışlarıdır (Karluk, 2002a: 432).

Doğrudan yabancı yatırım, ekonomi için faiz gideri oluşturmadan getirilmesi istenen yabancı tasarrufun kıymetlisidir. Bu yöntem ile çekilecek olan yabancı tasarrufun Türkiye ekonomisine üretim, ihracat, vergi, döviz, istihdam alanları sunacak olması da önemlidir (Alkin ve Alpay, 2014: 98).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2015 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 9,493 milyar \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 32,145 milyar \$’lık açığın % 29’luk kısmı finanse edilmiştir.

“2015 dünya ekonomisi için pek çok sürprizin ve belirsizliğin yaşandığı bir yıl oldu. Petrol fiyatındaki sert düşüş, diğer hammadde fiyatlarının zayıf seyri, Yunanistan krizi, Rusya ve Ukrayna ekonomik krizleri, Brezilya ve Çin ekonomilerindeki olumsuz seyir, büyüyen Suriye krizi... Türkiye bunlardan izole bir ülke değil. Hatta tam tersine, her şeyin etrafında yaşandığı, tüm bu gelişmelerin dolaylı ya da doğrudan etkilediği bir ülke. Petrol fiyatı düşüyor... İlk bakışta lehimize bir gelişme çünkü 50 milyar dolara yakın enerji ithalatımız var. Ama ihracatımızın yüzde 30’unu enerji ihracatçısı ülkelere yapıyoruz, turistlerin dörtte biri bu ülkelerden geliyor, bavul ticaretinin neredeyse tamamı bu ülkelere yapılıyor. Yabancı yatırımlarımızın da büyük kısmı bu ülkelerde. Sadece dış gelişmeler değil, içerideki belirsizlik de Türkiye için bir riskti. 6 aya yakın bir süre aktif bir hükümet iktidarda olmadığı gibi, peş peşe gelen seçimler de önemli risklerden biriydi. Nitekim bunun yansımasını tüketici güveni, reel sektör güveni ve genel ekonomik güvenin diplere inmesinde gördük. Türkiye teknoloji yoğunluğu düşük, markasız, katma değeri düşük ürün ihracatı yapan bir ülke. En büyük avantajlarından biri maliyetlerin ve de fiyatların düşük olması. Hal böyle iken işgücü maliyetlerinin arttırılmasının, ekonominin teknoloji yoğun katma değerli üretim yapar hale gelmesini sağlayacak adımlara vesile olmadıkça cari açık, enflasyon gibi parametreler üzerinden yeniden çalışmaların maliyetini yükleneceği sonuçlar doğurması kaçınılmaz olabilir.” (‘Sanal’, 2016).

“Genellikle ülkeler, finansman ihtiyaçlarını karşılamak ve içinde buldukları ödemeler bilançosu dengesizliklerini gidermek için IMF’ye başvururlar. Ülkemizde 1947 yılında resmen katılmış olduğu IMF’nin desteğine son 45 yıl içerisinde tam 19 kez başvurmuştur. IMF ile yapılan bu anlaşmaların içeriğinde genelde, dış ödemeler

bilançosundaki açıktan ve döviz sıkıntısından kaynaklanan durum ön plana çıkmıştır. Bu nedenle IMF ile yapılan anlaşmalardan sağlanan kredilerle bu sıkıntıların giderilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. IMF ile yapılan anlaşmaların içeriğine baktığımızda, önceki dönemlerde yapılan anlaşmaların genellikle yurtiçi paranın değerinin düşürülmesi, kamu harcamalarının azaltılması ve gelirlerinin artırılması, yurtiçi fiyat düzeylerinin yeniden belirlenmesi ve bazı KİT ürünlerine zam yapılması gibi önlemlerin alınması şeklinde olmuştur. Ama son dönemlerde yapılan anlaşmaların içeriğinde ise, bu önlemlerin yanı sıra ekonominin sürekli bir büyüme hızına sahip olması için bazı yapısal reformların alınması, özelleştirmenin hızlı bir şekilde yapılması, bankacılık ve finans sektörünün kuvvetlendirilmesi, sosyal güvenlik yapısının yeniden ele alınması ve sağlık harcamalarının yeniden düzenlenmesi gibi ek önlemler içermektedir.

Bu gibi önlemler hala IMF'nin ülkelere uyguladığı klasik reçeteler olarak ifade edilmektedir. Örneğin, IMF'nin son dönemlerde Türkiye'ye yönelik uyguladığı politikalar da "şartlılık ilkesi" kapsamında toplam harcamaları daraltmaya, para arzını kısımaya, faiz oranlarını yükseltmeye ve vergileri arttırmaya yönelik uygulamalar öngörmektedir. Bu uygulamalar ise ekonomide mevcut durgunluğu daha da artırarak üretim ve satışların düşmesine, firmaların borçlarını ödeyememelerine, işsizliğe ve enflasyona neden olmaktadır. Dolayısıyla kriz döneminde IMF politikaları ülkedeki yoksulluğun daha da artması sonucunu doğurmuştur (Schafer, 2006).

IMF'nin kredi politikalarının olumsuz olan bütün sakıncalarından arındırılmış olsa bile, bu kredilerin ortaya çıkmasından sonra verilmiş olması durumu ülkelerin içinde buldukları sorunları önceden tahmin edememe veya öngörememe şeklinde ifade edilmektedir. Oysa IMF'ye üye ülkelerin kur politikalarını "gözetlemek" gibi bir görev verilmiştir. IMF bu amaçla erken uyarı sistemi ile birlikte, ülkelere önerilerde bulunması ve kriz yaşayacak ülkeleri önceden uyararak onların kredi olanaklarını krizden önce ve daha geniş biçimde yararlandırılmasını sağlamak olmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 151)." (Ay vd., 2007: 609).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2016 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 11,104 milyar \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 33,139 milyar \$’lık açığın % 33,5’luk kısmı finanse edilmiştir.

Ticaret açıklarının olası sebebi yüksek oranda emtia ve enerji fiyatlarındaki artıştır (İ. Öztürk vd., 2012: 84).

Bir ekonominin dış açıklarını başarı ile finanse edilebiliyor olması durumu da aslında bir başarıdır. Fakat bu finansmanın kalitesi ve sürdürülebilirliğinin sorgulanması gerekir (İ. Öztürk vd., 2012: 108).

2016 yılında Kredi derecelendirme kuruluşlarının not vermesi sırasında kırılmış oldukları puanların en büyük sebepleri arasında Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye ihtiyacına olan duyarlılığı yer alıyor. Yani sahip olunan yüksek cari açığı kapatma potansiyeli olan yabancı sermaye riskini göz önünde tutuyor. Cari açığa sebep olan en büyük kalem enerji ithalatıdır. Enerji ithalatında ise dikkat çeken doğalgaz ithalatının faturasıdır (Kahveci, 2016).

Bilançonun kayıtlarına giren her türlü verinin uygulamada farklı farklı kaynaklardan toplanabilen +/- iki tarafı olmasından ötürü, bu girişler aynı fiyatlandırma ile kıymetlendirilemediği zaman ödemeler bilançosu dengesi sağlanamayacak ve NHN oluşacaktır. Başka ülkeler bir mala aynı fiyatı biçmedikçe, ekonomilerin bilançoları karşılaştırılmaz ve yorumlanamaz. Aynı ve değişmeyen fiyatlandırma oluşturulmazsa, farklı hesaplar arasında bir karşılaştırma gerçekleşemeyecek. Bu nedenlerden ötürü, ödemeler bilançosunda değişmeyen bir fiyatlandırma ilkesi doğmuş, bu da piyasa fiyatı adı altında değişmeyen fiyat olarak kabullenilmiştir (Karluk, 2002a: 423).

Mal dengesinde verilmiş olan açığın, hizmetlerin katkısıyla yaklaşık üçte biri oranında kapanmasına karşılık, Türkiye ekonomisinin ciddi miktarda açık verdiği “gelir dengesi” hesabının devreye girmesi ile cari işlemler açığı tekrardan artış temposu yakalamaktadır. Türkiye ekonomisinin gelirler dengesinde oluşturulan açığının kaynağı kar transferlerinden kaynaklanmaktadır (İ. Öztürk vd., 2012: 92).

2016 yılı için Ekonomi Bakanı Türkiye ekonomisini pek çok yerden doğrudan etkileyen etmenlerin yanı sıra, bulunduğu bölgedeki yaşanan olumsuz olayların da dış ticaret değerlerini etkilediğini belirtti (SonDakika, 2016).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2017 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 614 milyon \$’lık giriş ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 47,347 milyon \$’lık açığın % 1,2’lik kısmı finanse edilmiştir.

Köşe yazarı Prof. Dr. Emre Alkin’e göre 2017’in özetini şu şekilde sıralamak mümkün; “2017’in son haftasına giriyoruz. Geriye dönüp baktığımızda, aklımıza gelen en çarpıcı gelişmeleri sıralamak yerine, dalga dalga devamlı gelişen olayları sıralamada fayda görüyorum.

- ABD-Kuzey Kore gerginliği
- Dünyanın her yerindeki terör saldırıları
- İŞİD ile mücadele
- Orta Doğu’daki çatışmalar
- Petrol fiyatlarının düşüşü sebebiyle sıkıntıya giren OPEC ülkeleri
- ABD’nin Birleşmiş Milletler’deki yalnızlığı

Yukarıda bahsedilen gelişmelerin önemli bir kısmında Trump yönetiminin yaptığı hatalar bulunuyor. Dış politikada ABD’nin giderek yalnızlaşması, yanına İsrail’i de alması, Rusya’nın ve İran’ın etkinliğinin artması ve Türkiye’nin bölgede öneminin artması 1 yıl içinde yaşadığımız gelişmeler oldu.

Türkiye’de ise öne çıkan gelişmeler şöyleydi:

- Referandum ile Anayasa’nın değişmesi
- Terörle mücadelede alınan tedbirler
- Rusya ile yakınlaşma
- Kredi Garanti Fonu
- Çift hane büyüme-enflasyon-faiz-işsizlik
- Döviz kurlarının hızlı yükselişi

Başlayacak olan yeni yılın da önemli maddeleri arasında yer alacak olan gelişmeler bunlar. ABD ve AB’de atılan adımlar kadar Türkiye’de atılan adımların hem “gerginlik önleyici” hem de “gerginlik artırıcı” tarzda olduğunu söyleyebilirim. Birçok konuda alınan kararların, değiştirilen yasaların ve atanmış yöneticilerin tedbir niteliğinde olduğu kadar, istenmeyen yan etkiler yaratacak özellikte olduğunu göreceğiz.

Ayrıca dış ticarete korumacılığın giderek artacağını ve birçok ülkenin hedeflediği büyüme hızını “kendi yağında kavrularak” gerçekleştirmek zorunda olduğunu belirtmeliyiz.” (Alkin, 2017).

Türkiye ekonomisinde bazı problemlerin teşhisi geç konulmakta ve bu problem saptandığında ise artık kritik eşiklerin aşıldığı görülmektedir (Paya, 2013: 544).

Türkiye ekonomisinde TL değer kazandıkça dış ticaret açıklarını doğurmakta, artmış olan dış ticaret açıkları ise cari işlem açıklarını etkilemekte. Ödemeler bilançosunda cari işlem açıklarının yükselmesi zaten yüksek seviyelerde olan dış borçlarını daha hızlı arttırmakta, dış borçlarda meydana gelen yükselmeler de Türkiye ekonomisinin iktisadi ve siyasal bedeller ödemesi ile son bulmaktadır (Ertuna, 2005: 232).

Grafik-2’de görüldüğü üzere, 2018 yılında Türkiye ekonomisinin Net hata ve noksan hesabında meydana gelen 17,205 milyar \$’lık Cumhuriyet tarihinin rekor girişi ile Cari İşlemler dengesinde meydana gelen 27,115 milyar \$’lık açığın % 63’lük kısmını finanse etmiştir.

Kaynağı belli olmayan net hata ve noksan kaleminde artış-azalış iktisadi konjonktüre dayalı olarak oluşması, bu kalemin sıcak para türevi gibi algılanması ve cari açığın finansmanında payını artırdığı zamanlarda ise tedirginlik olarak algılanmasına sebep olur (Karaçayır, 2014: 119).

Fazla veya eksik yapılmış olan kayıtlar, yeknesak olmayan fiyatlar, kapsam, kayıt zamanından kaynaklanan uyumsuzluklar, uygulamalardaki oluşan tutarsızlıklar ödemeler bilançosunda hata ve noksanlara sebebiyet verir. Ancak bu özelliğe sahip

olan değerlerin net hata ve noksan hesabında yüksek olması durumunda hata ya da eksiklikten başka kayıt dışı döviz girişinin olması durumu akıllara gelebilmektedir (Çamurdan, 2013: 91).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CARİ İŞLEMLER HESABI İLE NET HATA VE NOKSAN ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMA

Dış ödemeler bilançosunda, cari işlemler açığının finansmanında kullanılan net hata ve noksan hesabı son yıllarda Türkiye ekonomisinde dikkat çekmekte olup, birkaç sınırlı çalışma dışında akademik sahada bilimsel araştırma bulunmamaktadır.

4.1. Literatür Araştırması

Yükseler (1998), cari işlemler dengesine ilişkin kayıtlarda dış ekonomik ilişkileri kapsayacak şekilde tutulamamasından dolayı net hata noksan hesabının oluştuğunu ve cari işlemler dengesinin irdelenmesi gerektiğini söylemiştir.

A. Akat (2004), NHN hesabını; döviz gelir ve giderlerinden biriktiği ancak kökeni belirlenemeyen ve uzun vadede cari açığı finanse etme gücünün yüksek olmasından dolayı da dış borçlanma yükünü hafiflettiğini ifade etmiştir.

Çıplak (2005), Türkiye ekonomisinde, ödemeler dengesi bilançosunda bulunan net hata ve noksan hesabı incelendiğinde, cari işlemler hesabı ve sermaye hesabındaki yabancı para miktarlarında ve yatırım girdilerinde hatanın belirlenemeyen noksan kısımlardan meydana geldiği ortaya çıkmıştır. Bu durum; istatistiksel veri hataları ile birlikte, özel teşebbüsün yurtdışı ve yastık altındaki dövizleri, ülke ekonomisindeki artan güven ve istikrar ortamı sonucunda yurda getirmelerini onaylar nitelikte olduğunu belirterek NHN kaleminin döviz varlıklarındaki değişiklikten meydana geldiği düşünülüp cari işlemler hesabı olarak değil sermaye hesabı içinde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Yeldan (2005), net hata ve noksan hesabını, kayıt dışı döviz giriş ve çıkışlarının net değişimi ve sıcak para olarak izah eden ancak sıcak paranın büyüme sürecini tetikleyerek, ülke ekonomisinde istikrarsızlık riskini artıracakını fakat kısa vadede cari açığı finanse ederek katkı sağlayan kayıt dışı bir sermaye olduğunu niteler. Bu sebeple NHN'in, sermaye-finans hesabı içinde yer alması gerektiğini vurgulamıştır.

Yetkiner (2009), NHN hesabı için kayıt dışı ekonomi adlandırması yapmaktadır. 2007 yılından itibaren artan eğilim ile ekonomi için ağır maliyet doğurabileceğini söylemiştir.

Kula ve Aslan (2010), NHN hesabının 1950-2007 arası dönemde Zivot-Andrews yapısal kırılmalı modeli ile sürdürülebilir olduğu sonucuna varmışlardır. NHN hesabı kısa vadede dalgalanmalara sebep olsa da uzun vadede kendi ortalamasına döndüğü gözlenmiştir.

Alagöz ve Erdoğan (2011), dış ödemeler dengesinde bir kalıntı hesap olarak 2003 yılı ve sonraki yıllarda dikkat çekici boyutlara varan net hata ve noksan hesabının arkasındaki sebepleri kapsam, zamanlama ve ölçüm hataları olarak ortaya çıkmaktadır. İhraç gelirlerinin belirlenen süreler içerisinde ülke içine getirilme mecburiyetinin olmaması ile NHN hesabı bakiyesinin bundan böyle daha önemli artışların olabileceği tahmin edilmektedir. 2002-2010 dönemini kapsayan çalışmalarında, turizm gelirlerinin NHN'nin bir nedeni olduğunu belirlemişlerdir.

Özekicioğlu ve Taştan (2013), NHN hesabı bir hata değil, döviz varlıklarındaki değişim sonucu oluşan noksanlıkları göstermektedir vurgusunu yapmışlardır. 1950-2012 dönemi LM birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada NHN kaleminin sürdürülebilir olduğunu, dengesizlik yaratan işlemler ile denkleştirici işlemlerin eşbütünleşik olduğu ve aralarında uzun dönemli bir ilişki var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çoban ve Özel (2014), 2003 yılından itibaren artmaya başlayan net hata ve noksan hesabının sonuçları bize sermayenin kayıtlarda belirlenemeyen bir yoldan ülke ekonomisine giriş / çıkış yaptığını düşündürmektedir. Genellikle ülkenin krizler sonrası dönemlerinde bakiyenin düşmesi ve pozitif eğilimin artması sermaye çıkışı olarak değerlendirilmelidir. 2008 ve 2009 yıllarında meydana gelen uluslararası ekonomik kriz ve sonucunda Türkiye'nin uyguladığı varlık barışından önemli ölçüde başarı sağlanmıştır. 2005-2012 yılları arasında net hata ve noksan hesabı ile ihracat arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışma sonuçlarında net hata ve noksan hesabı ile ihracat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Buna

göre net hata ve noksan hesabında meydana gelen değişmelerin nedeni, ihracat dışı değişkenler ile zamansal farklılıklardan doğan kayıt hatalarından kaynaklandığı görülmektedir.

Alagöz (2014), 2003 sonrası, hem 2008 küresel krizinde hem de 2009 krizinde ödemeler dengesi tablosunda kaynağı belli olmayan bir sermaye çıkışı görülmemiştir. Bu durum 2003-2012 yılları arasında (2006 hariç) net hata noksan dengesinde ülkeye kaynağı tam belli olmayan sermaye girişlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Kısa süreli sermaye giriőı olarak adlandırabileceğimiz net hata noksan hesabı Türkiye’de, 2002 yılından sonra ekonomik büyümenin artış hızında bir sebep olarak % 10 anlamlılık düzeyinde NHN’den iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

4.2. Metodoloji

“Ekonometrik araştırmaların en önemli aşamalarından birisi, ekonomik modeli meydana getiren değişkenlerin rakamlarla ifade edilebilir hale getirilmesidir. Bu nedenle kurulan bir modelin herhangi bir gerçek iktisadi ilişkiye uygulanabilmesi için modelde yer alan değişkenler ile ilgili verilerin derlenmesi veya toplanması modelin kuruluşu aşamasında düşünölmelidir. Çünkü veri sağlanamayan konularda ampirik çalışmaların yapılması oldukça zor olduğundan, öncelikle verilerin sınırları belirlenmeli ve model ile birlikte ampirik ekonomik çalışmanın fizibilitesi yapılmalıdır.” (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 1).

4.2.1. Zaman Serileri Analizi

Geleneksel ekonomik modellerin yanı sıra zaman serisi modeller günümüzde bilgisayar teknoloji ile birlikte oldukça gelişmiştir. Bu model nedensellik içermek zorunda olmayıp nitekim öngörüye dayanmaktadır. Ve bu modele kuramsız modeller adı verilmektedir. Bu modelde uzun dönemli öngörü sağlanabilmektedir ve analizler haftalık, aylık hatta üç aylık yapılabilmektedir (Tarı, 2011: 373).

Ekonometri de modeller genel itibariyle zaman serisi verilerine göredir. Niteliği ve yapısı ile geleceği tahminde kullanılan bir bilgi kaynağı ve yöntemdir. İlgili serinin geleceği tahminde bir araç ve bir kaynak olmasında sebep-sonuç ilişkisinin

bulunmasından ziyade serinin ileriye yönelik güvenilir ve doğru bir uzantı barındırmasıdır (Tarı, 2011: 374).

Zaman serilerinin dikkat çeken taraflarından birisi bu serilerin durağan (stationary) veya durağan olmama (nonstationary) durumlarıdır. Değişkenlerin ekonometrik anlamlı ilişkilerinin oluşturulabilmesi için analizi yapılmakta olan serinin durağan olması önemlidir. Zaman serilerinin değişkenlerinde trend bulunması durumunda ‘sahte regresyon’ (spurious regression) oluşmaktadır. Bu sebeple, regresyonun gerçek bir ilişkisinin olup olmadığı veya yanıltıcı bir ilişkisinin olup olmadığı zaman serisinin verilerinin durağanlığı ile alakalıdır (Tarı, 2011: 374).

Serilerin değişen varyansı ile kısmen de otokorelasyona karşı korunabilmesi için serilerin logaritmik dönüşümleri alınır (Tarı, 2011: 376).

Zaman serilerinin kullanım sebebi daha çok tahminlerle sonuca rahatça ulaşabilmektir (Kutlar, 2005: 251).

Zaman serisi ekonometrisinde modellerde parametrelerin, durağan olduğu yani varyanslarının ve ortalamalarının zamanla değişiklik göstermediği varsayılır. Bu durum tutarlı ve etkin tahminler açısından oldukça gerekli bir varsayımdır. Ancak iktisadi zaman serileri zamanla artma eğiliminde olup, bu durumda serinin durağanlaşması gerekir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 47).

Bir regresyon modelinde parametreler arasındaki ilişkileri geçmiş periyotlarda etkilemiş olan faktörler gelecek zamanda da etkilemeye devam edebilir. Bu sebeple gözlem değerlerini etkilemiş ve etkileyecek olan faktörlerin irdelenmesi, gelecek dönemlerdeki etkinin tahmini için önemli olmaktadır (Dikmen, 2012: 297).

Zamanla ilişkili olarak tanımlanabilen parametrelere ait gözlem değerleri zaman serisi adını alır. Zaman serisi dataları, değişkenlerin bir dönemden diğer bir döneme ardışık şekilde gözlemlendiği sayısal değerlerdir. Serinin ardışık olması doğru analiz bakımında oldukça önem taşımaktadır (Dikmen, 2012: 297).

Genellikle zaman serisi tahminleri geleceğe yönelik politika ve stratejilerin belirlenmesine yardımcı olacaktır (Dikmen, 2012: 298).

Zaman serisi içerisinde gözlem değerlerinin uzun dönemde, en az 7 yıl olmak koşulu ile, azalma veya artma yönünde göstermiş olduğu genel eğilime trend denir. Yani uzun vadede seride meydana gelen dalgalanmaların genel karakteridir. Bilhassa temel ekonomik göstergeler bir trend kalıbı niteliğine sahiptir. Trendde meydana gelen farklılıklar bir serinin ortalaması gibidir denebilir (Dikmen, 2012: 298).

Pek çok ekonomik olay belli zamanlarda dönemsel olarak mevsimsel faktörlerden etkilenmektedir. Turizm gelirlerinde olduğu gibi. Mevsimsel bu etkiler sene içerisinde belirli dönemlerde daha fazla veya daha yüksek olabilmektedir. Bu sebeple zaman serilerinin mevsimsel dalgalanmalardan etkilenip etkilenmediğini eğer etkileniyor ise etkinin nasıl gerçekleştiğinin belirlenmesi gerekmektedir (Dikmen, 2012: 299).

Ekonomide gerileme, refah, yükseliş ve durgunluk şeklinde meydana gelen dalgalanmalara konjonktürel dalgalanmalar adı verilir. Bu dalgalanmalar periyodik olarak tekrarlanır. Ekonomi konjonktürel etki altında olduğu zaman serilerinde tahmin yapabilmek oldukça güçtür. Çünkü gelecekte bu konjonktürel etkilerin tekrarı oldukça muhtemeldir. Eğer geleceğe yönelik bir öngörü yapılması gerekiyorsa serinin ortalama değerleri ya da serinin azalma ve artma eğilimi ön plana alınarak geçmiş son bir birkaç dönem değerleri dikkate alınarak tahmin yoluna gidilir. Konjonktürel dalgalanmalarda özellikle dönme noktalarında (azalıştan artışa veya artıştan azalışa) değişim aralığı analiz için fazlaca önemlidir (Dikmen, 2012: 300).

Ani olarak ortaya çıkan ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, ihtilal, sel, kuraklık, deprem, savaş gibi doğal afet ya da siyasi istikrarsızlık gibi sebeplerle ne zaman ortaya çıkacağı belirli olmayan etkileri ve şiddetleri önceden tahmin edilemeyen dalgalanmalara düzensiz dalgalanmalar adı verilir. Bu unsurların tam olarak sebebi bilinmemektedir. Zaman serisinde gözlem değerlerinden sapmış olan değerlerin düzeltilmesi önem arz eder (Dikmen, 2012: 301).

4.2.2. Durağanlık Testi

Durağanlık, zaman serisi donelerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve dalgalanmanın varyansının özellikle zaman boyunca sabit kaldığı şeklinde atfedilir.

Belirli bir zaman serisinin durağan olup olmadığı birim kök testi (unit root) ile ortaya konmaktadır (Tarı, 2011: 382).

“Herhangi bir zaman serisi modeli geliştirildiğinde, elde edilen stokastik sürecin zamana bağlı olarak değişip değişmediğinin bilinmesi gerekir. Şayet stokastik sürecin niteliği zaman boyunca değişiyorsa; yani, seri durağan değilse, serinin geçmiş ve gelecek yapısını basit bir cebirsel modelle ifade etmek mümkün değildir. Eğer stokastik süreç zaman boyunca sabit ise, serinin geçmiş değerleri kullanılarak seriye ait sabit katsayılı bir model elde edilebilir. Bu mantık tek denklemler regresyon modellerindeki değişkenler arasındaki değişmeyen ilişki şeklinde anlaşılabilir.

Biraz daha açıklamak gerekirse bir durağan zaman serisinde, bir seride peş peşe gelen iki değer arasındaki fark, zamanın kendisinden kaynaklanmamakta, sadece zaman aralığından kaynaklanmaktadır. Durağan serideki bu ilişkinin pratik sonucu serinin ortalamasının zamanla değişmeyeceğidir. Gerçek dünyadaki zaman serilerinin çoğu durağan değildir ve serinin ortalaması zamanla değişir. Seri genellikle azalan veya artan bir trende sahip olur. Bazen serilerdeki büyük dalgalanmalardan dolayı da durağanlık ortadan kalkar.

Şayet seri durağan değilse, otokorelasyonlar önemli ölçüde sıfırdan sapar veya gecikmeler arttıkça sıfırdan uzaklaşır veya ortaya sahte bir örnek (pattern) çıkar. Zaman serilerini uygun bir modele oturtabilmemiz için bu serilerin önce durağan hale getirilmesi gerekir.” (Kutlar, 2005: 252).

Ö. Göktaş’a göre, belirli bir zaman serisinin istatistiksel analizi yapılmadan durağanlığı araştırılır. Çünkü durağanlığı sağlanamayan bir seri ile analizler gerçekleştirildiğinde geleneksel t ve f testleri ile R^2 karşılığı değeri yanlış sonuçlar ortaya çıkartır (Aktaran: Küçüksucu, 2012: 120).

H. Bozkurt'a göre, durağanlığı sağlanamayan zaman serileri ile elde edilmiş olan regresyon sonuçlarının, parametrelerin stokastik trend içermesi sebebiyle, modelde bulunan açıklayıcı parametrelerin açıklanan parametre üzerindeki oluşturduğu etkisini abartılı olarak yansıtır. Bir serinin durağanlık şartlarını bütün gecikmeler için ortalama, varyans ve kovaryans değerlerinin sabit tutulmasıdır:

- $E(y_t) = \mu \rightarrow$ ortalama
- $Var(y_t) = E(y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \rightarrow$ varyans
- $Y_k = E[(y_t - \mu)(y_{t-k} - \mu)] \rightarrow$ kovaryans

Kaynaklarda bu durağanlığa zayıf, ikinci dereceden durağanlık denir. Bu ilişkideki durağanlıkta serinin ortalama değeri zamandan bağımsız olmaktadır, zaman içerisinde sabittir. Varyansı ise sonlu bir değer ile ifade edilmekte ve zaman içerisinde sistemli bir şekilde değişmediği varsayılır. Güçlü durağanlıkta ise parametrenin koşullu olasılık dağılımının zamanla değişmediği bir süreçtir (Aktaran: Küçükşucu, 2012: 121).

4.2.2.1. Birim Kök Testleri (Unit Root Test)

Bir seride trendin olup olmadığı ACF değerlerinin yavaşça azalmasından anlaşılabilir. Seride trendin varlığı, gerçek bir karakter olduğu ya da serinin trend-durağan seri olup olmadığı bu fonksiyonun değerlerinden anlaşılır. Fakat bir seride birim kök ve birim köke yakınlık arasındaki farkı ACF değerleri ile fark etmek pek kolay değildir. Bundan dolayı geliştirilmiş testler kullanılır (Kutlar, 2005: 307).

Birim kökün var olup olmadığını bulabilmek için kullanılan testlerden, DF ve ADF testlerin en yaygın olanlarıdır (Kutlar, 2005: 307).

Birim kök süreçleri şu şekildedir,

“Durağan serilerde;

- Seri uzun dönemde, dalgalanmalar olsa bile, aynı ortalamayı muhafaza eder.
- Zamana bağlı olarak değişmeyen bir sonlu varyansa sahiptir.
- Gecikme zamanı uzadıkça, korelogram gittikçe sifıra yaklaşır ve sifır olur.

Durağan olmayan serilerde ise;

- Serinin uzun sürede döneceği bir ortalama değer bulunmamaktadır.
- Zaman sonsuza yaklaştığında, varyans zamana bağlı olduğundan, o da sonsuza yaklaşır.
- Teorik korelogram hemen bitmez, yavaş yavaş azalır.” (Kutlar, 2005: 308).

Durağanlık, biçimsel seviyede, zaman serisinin birim kökünün varlığına bakılarak anlaşılabilir. Dickey-Fuller (DF) ve genişletilmiş Dickey-Fuller (GDF) testleri bu amaca hizmet eder (Gujarati ve Porter, 2012: 768).

Durağanlığın varlığını veya yokluğunu literatürde en yaygın olarak araştıran test olan unit root testi için kullanılan otoregresif paradigma şu biçimdedir: (Küçükşucu, 2012: 1201-122).

$$Y_t = \rho Y_{(t-1)} + e_t$$

Bu paradigmadan hareketler, e_t ; ortalaması sıfır, varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimi, Y_t ; Y 'nin t zamanda almış olduğu değeri ve $Y_{(t-1)}$ ise Y 'nin $t-1$ zamanda almış olduğu değeri sembolize eder. Ancak tahmin edilen regresyonda Y 'in katsayısı (ρ) 1'e eşitlenirse seride birim kök sorunuyla karşılaşılır. Bu durumda zaman serileri analizinde rassal yürüyüş (random walk) olarak bilenen ve serinin durağan olmadığı anlaşılır.

Y_t parametrenin bulunduğu dönemde almış olduğu değer ile Y_{t-1} ile olan ilişkisidir. e_t ise stokastik bir hata terimidir. Bu paradigma birinci dereceden otoregresif AR (1) modeli olmaktadır.

Öte taraftan birim kök testi için kullanılmış olan otoregresif modelin her iki tarafından $Y_{(t-1)}$ çıkartıldığında, yani $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ birinci farkı (δ) alındığında, model şu şekli alır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{(t-1)} + e_t$$

Bir zaman serisine ait durağanlığın sınanmasında geçerliliğini koruyan hipotezler:

$H_0 : \rho = 1$ ve $\delta = 0$ (seri durağan değildir, birim kök vardır)

$H_1 : \rho < 1$ ve $\delta < 0$ (seri durağandır, birim kök yoktur)

Durağan serilere gelmiş olan etkiler zaman içerisinde yok olurken, durağan olmayan serilere gelmiş olan etkiler, durağan serilere nazaran daha uzun hafızanın sahibi olmalarından ötürü, serinin yapısında değişiklik meydana getirirler (Yılıgör, 2008: 31).

Sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz, sabit terimli ve trendsiz regresyonlar bulunarak, bunlarla birlikte τ (tau) istatistikleri veya ADF istatistikleri ile MacKinnon kritik değeri elde edilmektedir. ADF test istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Tarı, 2011: 389).

4.2.2.1.1. Dickey-Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi

Uzun dönemde bir serinin sahip olduğu nitelik, değişkenin bir önceki döneminde aldığı değeri, bu dönemi nasıl etkilediğinin belirlenmesi yolu ile ortaya konulabilir. Bu sebeple, serinin ne şekilde bir süreçten geldiğini kavrayabilmek için, serinin her dönemde almış olduğu değerlerin önceki dönemdeki değeri ile regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bundan dolayı farklı yöntemler geliştirilmesi ile birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak adlandırılan bu yöntem ile serinin durağanlığı anlaşılabilir (Tarı, 2011: 387).

Bağımlı parametrenin gecikmeli değerlerinin başlangıçta olan DF denklemlerine ekstra terim olarak ilave edilmeleri bu denklemleri genişletmektedir. Bu yaklaşımın sonucunda kalıntılardaki otokorelasyon ortadan kalkar. Birim kök testini uygulamak için kullanılacak bir denklemde gecikme sayısı p 'nin ne olacağını belirleyebilmek adına genel olarak Schwarz bilgi kriteri (SIC) ile Akaike bilgi kriteri (AIC) kullanılır (Sevüktekin ve Nargeleçkenler, 2010: 323).

Dickey ve Fuller'e göre, "Ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağanlıktan söz etmektedir".

4.2.3. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

VAR modelini C.A. Sims (1980) geliştirmiştir (Dikmen, 2012: 342).

VAR modelleri kriz ekonomilerinde çokça kullanılabilen bir analizdir. Politik etkiler ve parametrelerde oluşan şokların diğer parametrelere etkisi ölçülür. Eşanlı modellerin alternatifleridir VAR modeli (Dikmen, 2012: 343).

Sims'e göre, bir parametre takımında gerçekten eşanlılık var ise hepsi aynı şekilde değerlendirilmeli; dışsal ve içsel parametreler arasında önsel bir ayırım yapmaya gerek yoktur. Bu düşüncesi ile Sims VAR modelini geliştirmiştir (Gujarati ve Porter, 2012: 784).

Bir denklem yerine bir denklem sisteminin ele alınması söz konusudur. Burada içsel ve dışsal değişkenler bulunmamaktadır (Kutlar, 2005: 333).

Çok denklemlili sistem çözümlerinde meydana gelen sorunların çözüldüğü bir yöntemdir (Kutlar, 2005: 333).

"Bir ekonometrik modelde bazı değişkenler modeldeki diğer değişkenler tarafından açıklanırken, bazı değişkenler ise sadece açıklayıcı görevini yapmaktadır. Yani, bu değişkenler daha önceden belirlenmişlerdir. Bir denklem sisteminde açıklanan değişkenlere içsel (endogenous) değişkenler, açıklayıcı değişkenlere ise dışsal veya önceden belirlenen (exogenous) değişkenler denilmektedir. Önceden belirlenen değişkenler de bazen aralarında dışsal ve gecikmiş dışsal değişkenler olarak adlandırılırlar. Modeller gecikmiş dışsal değişkenlere sahip olabilirler de olmayabilirler de. Fakat dışsal değişkenlere sahip olmadığı pek nadirdir. Bir model, oluşturduğu ilişkilerle en az içsel değişkenlerden birinin oluşturulmasında gerekli denklemleri içeriyorsa eş-anlı denklem sisteminden bahsedilir" (Kutlar, 2005: 333).

VAR modeli değişkenlerinin doğrudan yorumu pek anlamlı değildir. Bu sebeple etki-tepki (impulse-response) ve varyans araştırması (variance decomposition) analizleri yaparak belirli neticeler elde edilir (Tarı, 2011: 453).

Sistemde bulunan değişkenlerin kendi ya da başka değişkenlerin şoklarına göstermiş olduğu tepkiler önemlidir. Zaman serisinin örneklerinde, hata terimi genel itibariyle şokları temsil eder. Bununla birlikte, sistemde bulunan her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşı reaksiyonu etki-tepki olarak adlandırılır. Etki-tepkiler benzer büyüklüğün iki farklı görünümünü temsil eder. Şoku (dürtü, buluş) veren değişkendeki etki, şoku veren yönünden tepki durumu bulunmaktadır. Bu iki parametrenin arasında değişkenlerden birinin diğerine neden olduğu yargılamasına dayalı olarak yapılan bu analize -dinamik çarpan analizi veya etki-tepki analizi- denmektedir (Tarı, 2011: 453).

VAR modelinin bir diğer önem arz eden aracı ise varyans ayrıştırmasıdır. Öngörü hatalarının niteliklerinin biliniyor olması, sistemde bulunan parametreler arasındaki karşılıklı ilişkilerin ortaya çıkmasında önemlidir. Varyans ayrıştırması, her bir parametrenin öngörü hata varyansının, sistemde bulunan her bir parametreye yüklenebilecek ayrıştırma oranıdır. Her bir parametrenin öngörü hata varyansını parametrelerin her birine pay ederek şokların parametrelerdeki etkilerini oransal olarak ölçmeye fayda sağlar (Tarı, 2011: 453).

Modelde yer alan tüm parametreler durağan ise bu değişkenler ile VAR modeli analizi yapılabilir. Bu esnada, durağan parametrenin şokunun geçici etkisi söz konusudur. Bu durumda başlangıçta yer alan bir şokun etkisi, belli bir süreden sonra yok olur (Tarı, 2011: 453).

Parametrelerin durağan olmadığı durumlarda ise yapılacak işlemler biraz daha karmaşıktır (Tarı, 2011: 453).

VAR modeli kriz ekonomilerinde fazlaca yararlanılan bir analizdir. Amacı politik analiz yapmaktır. Parametrelerde meydana gelmiş olan şokların diğer parametrelere etkisi ölçülür. Şoklarla ilgilenildiği için parametrelerin durağan derecesinin aynı olup olmadığı önemli değildir. Az gelişen ekonomilerde trende dayalı

değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak seri trendden arındırılmadığı takdirde sahte regresyon sorunsalı ile karşılaşılır (Tarı, 2011: 454).

VAR modelinin uygulama şartları şu şekildedir;

- Modelin durağanlığına bakılması gerekir. Bunun için modele ait karakteristik değerler birim kök çemberin içinde olması gerekir. İçinde ise model durağandır ve istikrarlıdır. İçinde değilse durağan değildir. Ve durağanlaşınca kadar gecikme sayısı artırılır.
- VAR modeli otokorelasyon içermemelidir.
- VAR modeli değişen varyans içermemelidir.

4.2.3.1. Nedensellik Kavramı

Temel düşünce, bir parametrenin geçmiş değerlerinin kullanılmasının diğer parametrenin öngörü performansını arttırması yönündedir. Bu fikir üç özellik etrafında toplanır. Anlık nedensellik yer almaz. Zira, bağımsız hareketler arasında mutlaka zamanla ilgili bir fark mevcuttur. İlgili durumun neticesinde -eşanlı nedensellik-bulunmamaktadır. Gelecek, şu an ki zamanın sebebi değildir. Bu açıklama nedensel ilişkinin varlığını testte ciddi rolü üstlenmektedir. Nedenselliğin en yaygın kullanılan işlemsel açıklaması Granger çalışmasında var olmuştur. Sonradan Sims tarafından geliştirilmiştir (Akyüz, 2018: 185).

Granger'e göre, "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir", bu test yardımı ile bir tahminden ziyade nedensellik çıkarsaması yapıldığı için parametreler önceden durağanlaştırılmalıdır (Granger, 1988: 554).

İstatistiki olarak iki parametre arasındaki bağ, bir birlikteliğin karşılığıdır. İktisat teorisi tarafından parametreler arasındaki nedensellik ilişkisi doğrulanmalıdır. Bağımsız değişken ve bağımlı değişken seçimiyle başlatılmış olan ilişkilerin yönü hakkında ön şart bulunmaktadır. Ancak nedensellik analizinde bu şekilde bir şart bulunmamakta ve ilişkilerin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2011: 436).

Bir değişken diğer değişkeni dört olasılıklı durumda ortaya koyabilir.

$X \rightarrow Y$ (Y, Xi etkilemekte)

$Y \leftarrow X$ (X, Yi etkilemekte)

$X \leftrightarrow Y$ (her ikisi de birbirlerini etkilemekte)

$X \neq Y$ (aralarında bir nedensellik bulunmamakta)

Ekonomik parametreler arasında oluşan bu sebep-sonuç ilişkileri, nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. 1969 senesinde Granger aracılığıyla başlatılmış olan ekonomide nedensellik testleri, farklı yazarlarca kullanılan ayrımlı yaklaşımlarla geliştirilerek sürdürülmektedir. İlgili testler uzun vadeli zaman serilerine tatbik edilir. Seriler durağan olmak zorundadırlar. Ancak aynı aşamada durağan olma gerekliliği bulunmamaktadır. Granger testi örnek çokluğundan, verilerin mevsimlik ya da yıllık olma durumundan etkilenmektedir. Ve ilişkilerde gecikmeli değişken sayısı da önemli olmaktadır (Tarı, 2011: 437).

Regresyon analizi, parametreler arasındaki bağımlılık ilişkisiyle ilgilenmektedir. Fakat, parametreler arasındaki bu bağımlılık, kesin olarak bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermez. Kısaca, mutlaka bağımsız parametre X'in sebep ve bağımlı parametre Y'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki parametrenin arasındaki yakın ilişki, bir birlikteliğin ifadesidir. Parametreler arasındaki nedensellik ilişkisi ise iktisat kuramınca doğrulanmalıdır (Timur, 2005: 111).

4.2.3.2. Etki-Tepki Analizi (Impulse-Response Analyses) (IR)

Var modeli için elverişli gecikme uzunlukları bulunmasının ardından etki-tepki fonksiyonlarına geçiş yapılır. IR fonksiyonu şokların parametreler üzerindeki etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne şekilde olmuş olduğunu grafik ve tablo yardımı ile görmeye yardımcı olur (Tarı, 2011: 465).

“Serilerde meydana gelen 1 birimlik değişim karşısında diğer serilerin verdiği tepkiler grafikler yardımıyla ortaya çıkarılmıştır” (Tarı, 2011: 465).

4.2.3.3. Varyans Ayırıştırması (Variance Decomposition) (VDC)

Parametrelerin birinde bir şok oluşturulduğunda diğer parametrelerin tepkisi etki-tepki analizi olarak karşımıza çıkar. Ancak varyans ayırıştırmasında ise bir parametredeki değişimin % kaçını kendisinden, % kaçını diğer parametreden kaynaklandığı değerlendirilir. Varyansta meydana gelen değişimin %100'e yakın bir değerini kendi başına açıklamaya yetiyor ise dışsal değişken olarak adlandırılır. Varyans ayırıştırmasında parametrelerin sıralaması önemlidir. Sıralama kriteri dışsaldan içsele doğrudur. VDC makro nicelikler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlar (Tarı, 2011: 469).

VDC, VAR modelinde hedeflenmiş olan ikinci fonksiyondur. Değerlendirilen her bir varyansta meydana gelen değişimin % kaçının kendi gecikmeleri ile % kaçının ise diğer parametrelerce açıklandığını ortaya koyar. Parametrelerin dışsal veya içsel olup olmaması ile bir yan değerlendirme yapılabilmektedir (Tarı, 2011: 469).

4.2.3.4. Eşbütünleşme (Cointegration) Testi

Eşbütünleşme kavramı ile ilgili olarak ilk çalışma yürütücüler Engle ve Granger'dir (Tarı, 2011: 348).

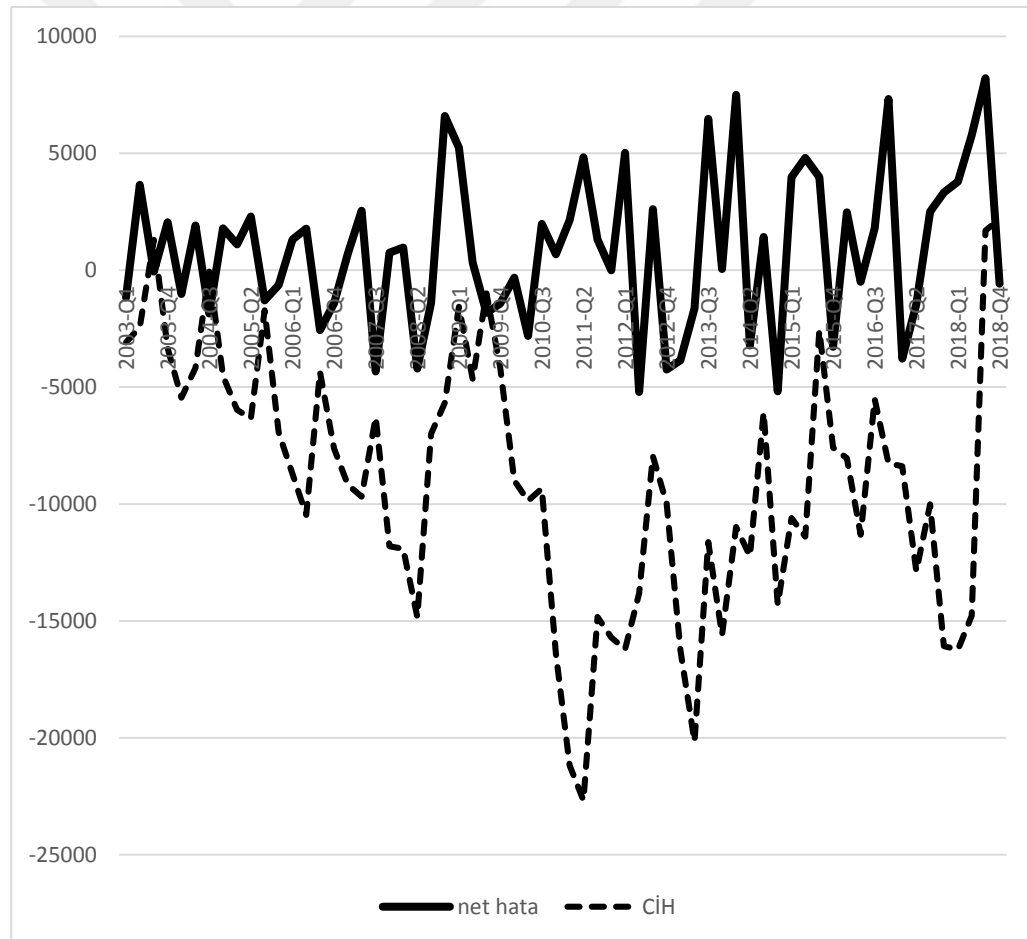
“Koentegrasyon analizi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar dahi, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve bunun da ekonometrik olarak tespit edilebileceğini öne sürmektedir. Bu, değişkenleri etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Değişkenler arasında böyle bir koentegrasyonun olabilmesi ancak dışsal, kalıcı şokların farklı doz ve biçimlerde olsalar dahi tüm değişkenleri ortak bir şekilde etkilemesiyle mümkündür. Bir başka deyişle sistemdeki her değişken, kendilerini ayrı ayrı etkileyen, her biri kendine özgü dışsal ve kalıcı şoklara değil, bunları beraber etkileyen ortak stokastik trendlere sahip olmalıdır. Durağan olmayan iki zaman serisi aynı dereceden entegre iseler bu durumda aralarında koentegrasyon olabilir ve aralarındaki regresyon yanıltıcı olmaz. İki serinin aynı dereceden entegre olması ikisindeki trendin birbirini götürmesi ve trend faktöründen arındırılmış bir ilişkinin bulunmasını sağlamaktadır” (Tarı, 2002: 376)

4.3. Veri Seti ve Analizi

Bu çalışmada Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrasında Türkiye ekonomisi için Cari İşlemler Hesabı (CİH) ile Net Hata Noksan Hesabı (NHNH) arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan CİH ve NHN verileri TCMB veri tabanından temin edilmiş olup, çeyrek dönemler itibari ile 2003-2018 yıllarını kapsamaktadır. Verilerin her ikisi de çeyrek dönem içermiş olması nedeniyle öncelikli olarak mevsimsel etkiden ayrıştırılması sağlanmıştır.

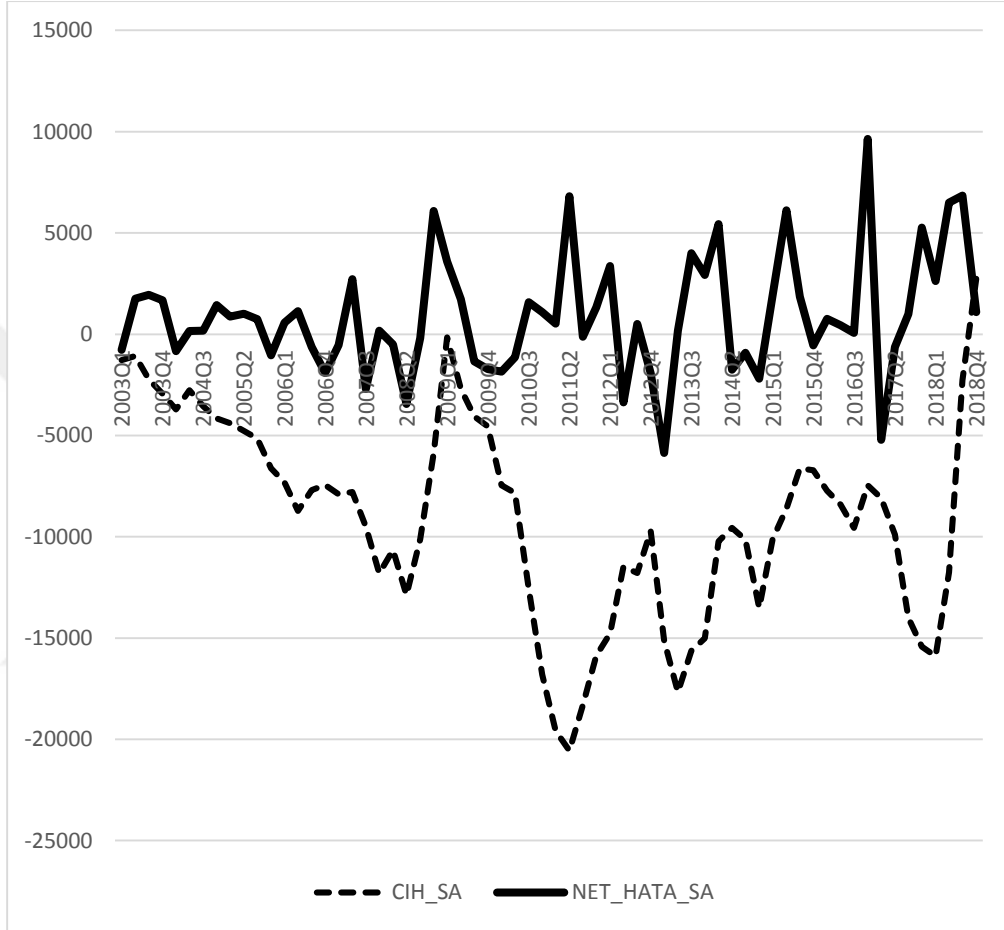
Her iki verinin yalın halde ve mevsimsel etkisinin alınmasından sonraki dönüştürülmüş haldeki grafikleri aşağıda verilmiştir.

Grafik 3: CİH ile NHNH Arasındaki İlişkiye Ait Grafik (2003: 1 - 2018: 4)

Grafik 4: Mevsimsel Etkiden Arındırılmış Hali İle CİH ve NHHH'a Ait İlişki

(2003: 1 – 2018: 4)

4.3. Bulgular

Bu çalışmada Türkiye’de Cari İşlemler Hesabı ile Net Hata Noksan Hesabı arasındaki ilişki incelenmiştir. Zaman serisi analizlerinde, öncelikle verilerin durağan olup olmadığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi yardımı ile analiz edilmiştir. Sonrasında ise değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı ile ilave olarak VAR analizi yardımı ile değişkenler arasındaki etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve aralarındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir.

4.3.1. Birim Kök Testi (Durağanlık)

Ekonometrik analizlerde kullanılan zaman serilerinde genellikle verilerin durağan olmadığı ortaya çıkar. Bu durumda oluşturulan regresyon, beyaz gürültü içerip sahte olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple analizlerden önce verilerin durağanlaştırılması önem arz eder. Bunun için ADF testi kullanılır. Bu teste ait sonuçlar aşağıdaki Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo 3: ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Test İstatistiği	% 1	Kritik Değer % 5	% 10
CİH-SA	-3,055406(1)	-3.540198	-2.909206	-2.592215
NHNH-SA	-6.888045(0)	-3.538362	-2.908420	-2.591799

Her iki değişken yalın halde birim kök içermemekte, yani durağan olmaktadır. Aynı dereceden durağan olan bu değişkenlerin eş-bütünleşik olduğu söylenip uzun dönem ilişkisinin olduğu ortaya konulmaktadır.

4.3.2. VAR Analizi

VAR analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmasına bakılır. Bütün bu yöntemlerin yapılabilmesi için üç koşul söz konusudur.

1. Karakteristik değerlerin birim kök çemberin içinde olması gerekir. Bu durum VAR modelinin istikrarlı olduğuna işaret eder ve durağanlığı gösterir.
2. Değişen varyansın olmaması gerekir.
3. Otokorelasyonun olmaması gerekir.

Bu üç koşulun sağlanabilmesi için öncelikle en uygun gecikme katsayısının belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumu ortaya koyan Tablo-4 aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: VAR Modeline Ait Gecikme Katsayısına İlişkin Sonuçlar

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1120.579	NA	2.22e+14	38.70961	38.78066	38.73728
1	-1070.500	94.97672*	4.53e+13	37.12069	37.33384*	37.20372*
2	-1066.178	7.899596	4.49e+13*	37.10957*	37.46482	37.24795
3	-1063.348	4.975610	4.68e+13	37.14994	37.64729	37.34367
4	-1058.494	8.201714	4.55e+13	37.12049	37.75994	37.36957
5	-1057.722	1.251272	5.11e+13	37.23180	38.01335	37.53623
6	-1055.344	3.690467	5.44e+13	37.28772	38.21137	37.64750

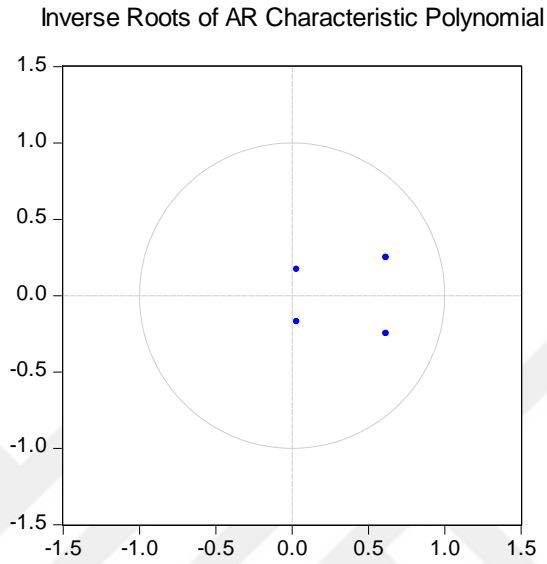
Buna göre, en çok kriterin belirlediği gecikme sayısı 1 olarak karşımıza çıkmaktadır. VAR modelde 1 gecikme ile yapılması durumunda modelin değişen varyans içerdiği ve koşulun sağlanmadığı görülmektedir. Bu durumda kriterlerden ikinci en çok belirlenen gecikme sayısı 2 olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci gecikme ile uygulama yapılan VAR modeline ait olabilirlik koşulu sonuçları ise aşağıda tek tek ele alınmıştır.

Bu koşullara sırası ile bakılacak olursa;

1. Karakteristik değerlerin birim kök çemberin içinde olması gerekir. Bu durum VAR modelinin istikrarlı olduğuna işaret eder ve durağanlığı gösterir. Aşağıda verilen grafikte karakteristik denklemin köklerine ait modül de meydana gelen değerlerin birim kök çemberinin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum VAR modeline ait

denklemin birim kök içermediği dolayısıyla durağan ve istikrarlı olduğu söylenebilmektedir (Grafik-5).

Grafik 5: Birim Kök Değerlendirmesi

2. Değişen varyansın olmaması gerekir. 2 gecikmeli VAR modelinde % 5 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorunu söz konusu değildir. Bu durumu ortaya koyan tablo aşağıda verilmiştir. Buna göre Ki-kare değerine ait olabilirlik değeri % 5 (0,05) düzeyinden büyük olması nedeniyle esas hipotez olan VAR modelinin sabit varyanslı olduğu durumu ortaya koymaktadır (Tablo 5).

Tablo 5: Değişen Varyans (VAR Residual Heteroskedasticity Tests)

Chi-sq	df	Prob.
26.91803	24	0.3083

3. Otokorelasyonun olmaması gerekir. Altı gecikmenin alındığı durumda, bütün gecikmelerde, modelin otokorelasyon içermediğine dair hipotez % 5 anlamlılık seviyesinde ret edilememektedir. Bu sebeple model otokorelasyon içermez (Tablo 6).

Tablo 6: Otokorelasyon Sonuçları (VAR Residual Serial Correlation LM Tests)

Lags	LM-Stat	Prob.
1	5.022457	0.2850
2	3.313854	0.5067
3	2.696431	0.6098
4	4.073123	0.3962
5	1.311998	0.8593
6	4.446748	0.3489

4.3.2.1. Granger Nedensellik Testi

Bu test yardımı ile değişkenler arasındaki sebep-sonuç yani nedenselliğin yönü belirlenir. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloya göre iki değişken arasında kurulacak esas hipotezler ve alternatif hipotezler şu şekildedir:

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi (Dependent Variable: Net Hata Noksan – SA)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
CİH-SA	4.636617	2	0.0984
All	4.636617	2	0.0984

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi (Dependent Variable: CİH – SA)

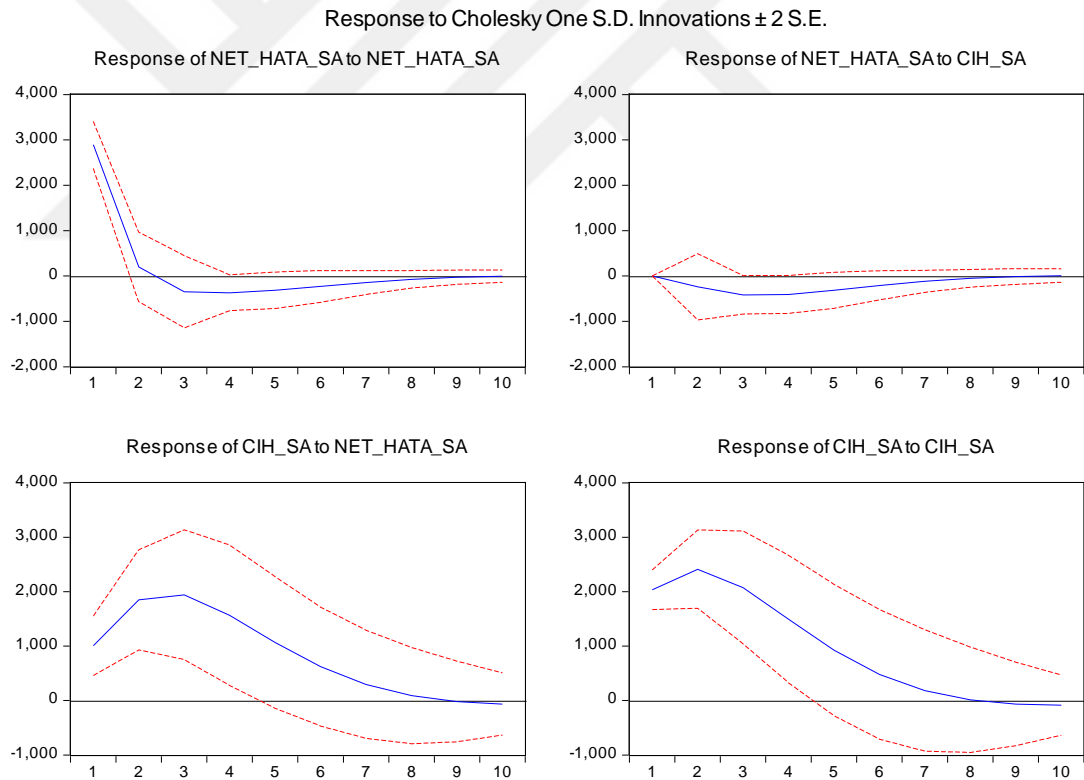
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
Net Hata-SA	3.914832	2	0.1412
All	3.914832	2	0.1412

Tablo 7 ve Tablo 8'e göre % 5 anlamlılık seviyesinde her iki değişkenin birbirini etkilemediği görülmektedir. Buna karşın % 10 anlamlılık seviyesinde ise, Cari İşlemler Hesabının Net Hata ve Noksan Hesabının bir nedeni olduğu görülmektedir.

4.3.2.2. Etki-Tepki Fonksiyonu

Etki-tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart hatalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini gösterir. Ayrıca değişkenler arasındaki en etkili değişkenin hangisi olduğuna varyans ayrıştırması ile karar verilebilmektedir.

Grafik 6: CIH-SA ile NHH-SA Etki-Tepki Analizleri

Yukarıdaki grafiğe göre, cari işlemler hesabındaki bir birimlik şoka karşılık, Net Hata Noksan Hesabının verdiği cevap sıfır etrafında dalgalanmakta olup, yok denecek kadar azdır. Buna karşılık Net Hata Noksan Hesabındaki bir birimlik şoka karşılık Cari İşlemler Hesabının verdiği cevap ilk dönemden itibaren pozitif yönde ve artmakta

iken, üçüncü dönemden itibaren sönmekte ve sekizinci dönemde ise ortadan kalkacaktır.

4.3.2.3. Varyans Ayrıştırması

Bu yöntem yardımıyla değişkenlerden birisi zaman içinde % ne kadarlık kısmının kendisi tarafından ve % ne kadarlık kısmının diğer değişkenler tarafından açıklandığı ortaya koyulur.

Tablo 9: Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition of Net Hata-SA)

Period	S.E.	Net Hata-SA	CİH-SA
1	2892.411	100.0000	0.000000
2	2909.219	99.31425	0.685752
3	2959.803	97.33771	2.662287
4	3011.054	95.57660	4.423402
5	3044.019	94.59266	5.407339
6	3059.801	94.18394	5.816061
7	3065.430	94.05867	5.941332
8	3066.813	94.03464	5.965360
9	3066.983	94.03352	5.966480
10	3066.993	94.03300	5.967000

Tablo 10: Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition of CİH-SA)

Period	S.E.	Net Hata-SA	CİH-SA
1	2270.834	19.65389	80.34611
2	3794.487	30.79625	69.20375
3	4740.845	36.50179	63.49821
4	5211.133	39.21642	60.78358
5	5398.881	40.43105	59.56895
6	5455.825	40.89289	59.10711
7	5466.948	41.02093	58.97907
8	5467.716	41.03687	58.96313
9	5468.126	41.03197	58.96803
10	5469.158	41.03008	58.96992

Tabloya göre, ilk dönemde Net Hata Noksan Hesabını (kısa dönemde) yine açıklayan kendisi olmaktadır. İleriki dönemlerde ise Net Hata Noksan Hesabının yaklaşık % 5'i Cari İşlemler Hesabı tarafından açıklanmaktadır. Buna karşılık kısa dönemde Cari İşlemler Hesabı % 20'ye yakın düzeyde Net Hata Noksan Hesabı tarafından açıklanmaktadır. Uzun dönemde ise bu durum artarak devam etmekte ve % 41 seviyelerine ulaşmaktadır.

4.3.2.4. Koentegrasyon Testi

En çok kullanılan Johansen'dir. Bu test yardımı ile değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı tespit edilir. Bu testin yapılabilmesi için değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerekir.

Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11: Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	İz İstatistik Değeri	Kritik Değer	Max-ÖzDeğer İstatistik Değeri	Kritik Değer
$H_0 : \tau: 0$ $H_1 : \tau: 1$	28.95036	15.49471	20.27622	14.26460
$H_0 : \tau \leq 1$ $H_1 : \tau: 2$	8.674140	3.841466	8.674140	3.841466

İz istatistik değeri ve max. özdeğer istatistiki değeri mutlak değerce kritik değerden büyük olması durumunda alternatif hipotez kabul edilip, esas hipotez reddedilir. Buna göre değişkenler arasında en az tane uzun dönemde eş bütünleşme durumu söz konusudur.

Seriler arasında uzun dönem bir ilişkinin olup olmadığı ise Johansen Eş-Bütünleşme Testi ile araştırılmıştır. Bu testin yapılabilmesi için değişkenlerin her birinin aynı dereceden durağan olması şarttır. Buna göre uygun gecikme ile elde edilen testte iz istatistik (trace) ve maksimum özdeğer değerlerine baktığımızda, sırasıyla her iki değer % 5 anlamlılık seviyesine ait değerden büyük olması koentegrasyon hipotezi olan esas hipotezi reddetmektedir. Yani bu durumda değişkenler arasında en

az bir tane uzun dönem ilişkisi mevcuttur. Fakat sonuca baktığımızda ise en az iki tane uzun dönemde ilişkinin olduğu durum % 5 anlamlılık seviyesinde kabul görmüştür.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin öncülüğünde Bretton Woods kasabasında yapılan ve 29 ülkenin katıldığı konferansta, ülkelerin içinde buldukları olumsuz ekonomik konjonktür sebebiyle uluslararası finans kuruluşlarının (IMF ve Dünya Bankası) kurulmaları kararları alınmıştır. Bu toplantıda ayrıca; uluslararası piyasada rezerv para olarak kullanılan altın "kendiliğinden değeri olan para" yerine katılan tüm ülkelerin para birimlerinin (1 ons altının karşılığı 35 ABD doları olarak belirlenmesi ve talep durumunda bu bedelden değiştirilebileceği kararı ile) ABD doları "üzeri yazılı değeri olan kâğıt para" cinsinden değerlendirilmesi ve endekslenmesi sistemine geçilmiştir. Türkiye'nin de 1947'de üye olduğu bu (IMF ve Dünya Bankası) kuruluşlar talepte bulunan üye ülkelerin ekonomik programlarına yön vererek kalkınmalarını amaçlamıştır.

1980 öncesi; hazinenin 70 cente muhtaç olduğunu hükümet yetkililerinin söylediği ve karma ekonomik sisteminin uygulandığı Türkiye'de, 24 Ocak İstikrar Tedbirleri kararlarıyla yeni bir döneme girilmiş, 1984'te serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. 1985'te İMKB kurularak 1986'da faaliyete başlamıştır. 1987'de Avrupa Birliğine giriş görüşmelerinin başlatılması için yapılan başvurular ile Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununda 1989-1990 yıllarındaki değişiklikler ile yurtiçine yabancı sermayenin ve yatırımların gelmesi teşvik edilmiş, yurtiçinde dövizin serbest dolaşımı sağlanmıştır.

Türkiye'de 1989'dan sonra ithalatın artması sebebiyle cari işlemler hesabında açıklar oluşmaya başlamıştır. 5 Nisan 1994 kararları sonrası yapılan devalüasyonla Türk parasının değeri düşürülünce ithalat rakamları azalmış ve cari açık bir miktar gerilemişse de, 1995 ve sonrasında TL'nin değerlenmesiyle ithalat artarak cari açığa artış meydana gelmiştir. Seyahat (Turizm) gelirleri gibi 1996 ve sonraki yıllarda bavul ticareti de öne çıkmış ancak ticaret hacmi net olarak belirlenemediğinden dolayı dış ödemeler bilançosunda net hata ve noksan hesabında değerlendirilmektedir.

Türkiye'de 23 Şubat 2001'de ekonomik programda sabit kur politikasından dalgalı kur politikasına geçilmiştir.

2008-2009 dönemindeki uluslararası kriz Türkiye’de ithalat ve ihracat rakamları düşmüş ve 2009’da cari açığı azaltmıştır. 2009’da cari açık 11,258 milyar dolardır. 2010’da ülkeye sermaye girişinin artması ile piyasa faizleri düşmüş ve TL güçlenmiştir. Bu durum ekonominin büyümesine sebep olmuştur. Kriz sonrasında ihracatın az olması, TL’nin değerlenmesi ve ithalatın artması dış ödemeler bilançosunda cari işlemler açığını artırmıştır.

2009 ile 2011 yıllarında net hata ve noksan hesabındaki artışı, TCMB; Varlık Barışı ve Körfez ülkeleri ile ilişkilendirmektedir. Bu yıllarda sermayenin Türkiye’ye girişinin net hata ve noksan hesabında olduğu ifade edilmektedir.

2015 ve 2016 yıllarında cari işlemler dengesi açığının yaklaşık yarısını ve 2018 yılında da cari işlemler dengesi açığının da yaklaşık üçte ikisi net hata noksan hesabında kaynağı bilinmeyen paralarla finanse edilerek karşılandığı görülmüştür. Dövizin TL karşısında değer kazanmasıyla, 2018 yılında cari işlemler dengesi açığı son dört yılın en düşük seviyesine inmiş (27,6 milyar \$). İhracat bir önceki yıla göre 9 milyar dolar artmış, ithalat ise 8 milyar dolar azalmıştır. Seyahat (turizm), taşımacılık sektöründen de kayıt dışı paranın gelme ihtimali ve NHN rakamına kaynaklık etme ihtimali de yüksektir. Ayrıca, 2015-2016-2017 ve 2018 yıllarında yurtdışına yapılan yatırımlar ve yurtdışı portföy yatırımları yani yatırım kaynaklı giderlerin yüksekliği cari açığı artırmıştır.

Bir ülkenin ödemeler dengesi bilançosunda, net hata noksan rakamı cari işlemler hesabı açığının üçte biri ya da üçte ikisi seviyelerinde olması o ülke ekonomisinin dış etkenlere-müdahalelere karşı açık olduğu, kayıt dışı giren paranın aynı şekilde kayıt dışı çıkacağı da düşünülerek ülke ekonomisini zor duruma sokabileceği, hangi ülke olursa olsun göz önünde bulundurulmalı ve ekonomisinde kırılmalığa sebep olabileceği düşünülmelidir.

Türkiye ekonomisinde de son yıllarda (2017 hariç) NHN hesabının sürekli artışta ve yüksek miktarda olması bu durumun bir kısım eksiklik ve hatalardan kaynaklanmaktan farklı olarak kayıt dışı bir sermayenin girdiğini düşündürmekle birlikte, NHN rakamları Merkez Bankası kayıtlarından alınmakta olup bu durumda ne olduğunun bilindiği ve ona göre tedbirlerin alındığı düşünülmektedir.

Ayrıca çalışmanın son bölümünde yapılan ampirik uygulamada, Cari İşlemler Hesabı (CİH) ile Net Hata Noksan Hesabı (NHNH) arasındaki ilişki ampirik olarak ele alınmıştır. Her iki değişkene ait veriler çeyrek dönemler itibari ile milyon dolar cinsinden 2003-2018 yılları arasını kapsamakta olup, veriler TCMB veri tabanından temin edilmiştir. Zaman serisi olan verilerde analiz yapılmadan önce, serilerin durağanlığı araştırılmalıdır. Bu bağlamda yapılan Genişletilmiş Dickey Fuller Testi yardımı sonucunda her iki verinin de % 5 anlamlılık seviyesinde yalın halde durağan olduğu görülmüştür. Serilerin aynı dereceden durağan olması durumu, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Yapılan Johansen Koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında en az iki adet koentegrasyon olduğu, dolayısıyla uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca iki değişken arasında VAR modeli kurularak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, etki-tepki fonksiyonları ile, Varyans Ayrıştırması durumuna da bakılmıştır. VAR modelinin yapılabilmesi için üç koşulun sağlanması yanı sıra en uygun gecikme sayısının tespit edilmesi gerekmektedir. VAR modelinde en uygun gecikme 2 olarak elde edilmiştir. Ayrıca VAR modelinin uygunluğunun sınaması için gerekli olan, karakteristik değerlerin birim kök çemberi içinde olması durumu, değişen varyansın olmaması durumu ile otokorelasyon içermemesi durumuna ayrı ayrı bakılmış olup, bütün şartların sağlandığı görülmektedir. VAR modeli için şartların sağlanması sonucu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Testi ile analiz edilmiştir. Buna göre % 5 anlamlılık seviyesinde her iki değişken arasında ilişki olmamasına rağmen, % 10 anlamlılık seviyesinde Cari İşlemler Hesabından Net Hata Noksan Hesabına doğru bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu sonuca baktığımızda CİH değişkeninin neden, NHNH ise sonuç olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yapılan etki-tepki fonksiyonunda CİH’de meydana gelen bir birimlik şoka karşılık NHNH’nın verdiği cevap anlamsız çıkmasına rağmen, NHNH’ında meydana gelen bir birimlik şoka karşılık CİH’in verdiği cevap ise ilk dönemlerde pozitif ve artmakta iken, ikinci dönem sonrasında azalmakta ve 8. dönemde ise sönmektedir. Varyans Ayrıştırmaya baktığımızda kısa dönemde NHNH’nın % 100’ü kendisi tarafından açıklanmakta iken, uzun dönemde ise % 94’ü kendisi tarafından yaklaşık % 6’sı ise CİH tarafından açıklanmaktadır. Buna karşılık ilk dönemde (kısa dönem) CİH’nın yaklaşık % 80’i kendisi tarafından açıklanmakta iken, geriye kalan % 20’lik kısmı ise NHNH

tarafından açıklanmaktadır. Uzun dönemde ise bu oran sırasıyla % 59 ve % 41 olarak gerçekleşmiştir.

Kaynakça

- Acar, O. (2012). *Türkiye Ekonomisi'nde 2001 Yılı Sonrası Ekonomik Gelişmeler*. Dr. Okan Acar'ın İnternet Sitesi: <http://www.okanacar.com/2012/12/turkiye-ekonomisinde-2001-yl-sonras.html> adresinden alındı
- Ağaslan, E. (2008). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari Açıkların Boyutları ve Sürdürülebilirliği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akat, A. S. (2004). *Ödemeler Dengesi Yazıları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi: <https://akat.bilgi.edu.tr/others/0408-disacik-2.pdf> adresinden alındı
- Aktan, C. C. (2004). Ekonomik Kriz. *Yeni Türkiye Dergisi*, 7 (Ekonomik Kriz Sayısı-41).
- Aktaş, A. (2011). *Kaynağı Belirsiz Döviz Girdi, Aylık Bazda Üçüncü En Yüksek Net Hata Noksan*. Dünya: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kaynagi-belirsiz-doviz-girdi-aylik-bazda-ucuncu-en-yukse-net-hata-noks/9317> adresinden alındı
- Aktaş, A. (2014). *Net Hata Noksan, Bavullarla Para Gelmesi Ya Da Gitmesi Değildir*. Dünya: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/net-hata-noksan-bavullarla-para-gelmesi-ya-da-gitmesi-degildir/19495> adresinden alındı
- Aktaş, A. (2015). *Net Hata Noksanın Nedeni Nihayet Anlaşıyor*. Dünya: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/net-hata-noksanin-nedeni-nihayet-anlasiliyor-usulsuz-altin-ihracati/24723> adresinden alındı
- Aktaş, Z., Aldan, A., Aydın, F., Bozok, İ., & Kanlı, B. (2012). *Ekonomi Notları*. TCMB: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/78b10482-2758-4478-bbd0-015700af8589/EN1229.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-78b10482-2758-4478-bbd0-015700af8589-m3fB7Yr> adresinden alındı
- Akyüz, H. E. (2018). Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli İle İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10 (2), 183-192.
- Alagöz, M., & Erdoğan, S. (2008). İhracat İle Turizm Gelirlerindeki Değişimin Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkisi: 1985-2005. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10 (14), 214-227.
- Alagöz, M., & Erdoğan, S. (2011). Net Hata Noksan Hesabının Anlamı Ve Cari İşlemler İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *İktisat İşletme Ve Finans*, 26 (306), 69-94.
- Alagöz, M. (2014). *Ekonomik Büyüme ve Net Hata Noksan İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama*. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (4), 881-888.
- Alkin, E. (2017). *Kendi Yağında Kavrulma Sanatı*. <https://www.emrealkin.com/tr/haber/1927/kendi-yaginda-kavrulma-sanati/> adresinden alındı

- Alkin, E., & Alpay, Y. (2014). *Herşey Ekonomi Değil*. İstanbul: GOA Basım Yayın ve Tanıtım.
- Arslan, R. (2015). *Rusya'yla Gerginlik Sonrası Laleli'de Bavul Ticareti Krizde*. BBC NEWS: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151209_laleli_rengin adresinden alındı
- Aslan, N. (2013). *Ödemeler Dengesi ve Denkleştirme Mekanizmaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Ataç, B. (2007). *Maliye Politikası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ay, A., Erdoğan, S., & Uysal, D. (2007). İstikrar Politikaları ve Türkiye Uluslararası Para Fonu (Imf) İlişkileri. *Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri - Ed.: Ahmet Ay* (s. 579-613). içinde Çizgi Kitabevi.
- Ayan, N. (2015). *Türkiye'de Doların Serüveni*. Medya Günlüğü: <http://medyagunlugu.com/haber/turkiyede-dolarin-seruveni-tamami-40446> adresinden alındı
- Aydoğmuş, İ., & Öztürkler, H. (2006). *Türkiye'de Cari İşlemler Sorununun Analizi*. Gazi Kitabevi.
- Balkan, E. (2014). *Dünyada Ve Türkiye'de Turizm*. İstemi Parman Dış Ticaret Portalı: <http://www.istemiparman.com.tr/dunyada-ve-turkiyede-turizm/> adresinden alındı
- Bayrak, G. (2011). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , 2002Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K., & Türkcan, E. (1993). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, İktisat Politikası Seçenekleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boratav, K., & Türkcan, E. (1993). *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, İktisat Politikası Seçenekleri*. İstanbul: Terih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bozgeyik, Y., & Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye'de Turizm Gelirleri İle GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (40), 627-640.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Bozok, S. (2008). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'nin Cari açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Buluş, A. (2009). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. Konya: Tablet kitabevi.
- Celasun, M. (2002). *2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme*. <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbat/erc2002/pdf/i053.pdf> adresinden alındı
- Çamurdan, B. (2013). Türkiye'de Cari Açık Sorunu Ve Sürdürülebilirliği. *Türkiye Ekonomisinde Güncel Ekonomik Ve Mali Konular - Ed.: Cansel Oskay, Cihan Yüksel* (s. 73-100). içinde Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Çekim, E. (2009). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari Açık Sorunu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, K. (2009). *Makro İktisada Giriş*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Çıplak, U. (2005). *Ödemeler Dengesinde "Net Hata Ve Noksan" Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme*. T.C.M.B. Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Yapısal Analiz Müdürlüğü.
- Çoban, O., & Özcan, C. C. (2013). Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (1), 243-262.
- Çoban, O., & Özel, B. (2014). Net Hata Ve Noksan Hesabı Ve İhracat İlişkisi: 1984-2012 Türkiye Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Dr. Mehmet Yıldız Özel Serisi)*, 135-143.
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Dinçer, M. Z. (1993). *Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dinler, Z. (2005). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğan, E. (2014). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri Ve Ekonomik Etkileri*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğukanlı, H. (2008). *Uluslararası Finans*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Dündar, D., & Bakova, R. (2014). *Türkiye Ekonomisinde Net Hata Ve Noksan*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Eban, F. (2017). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: 2000-2015 Dönemi Üzerine Bir Araştırma*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eğilmez, M. (2016). *Net Hata ve Noksanın Kaynakları*. Kendime Yazılar:
<http://www.mahfiegilmez.com/2016/01/net-hata-ve-noksann-kaynaklar.html>
 adresinden alındı
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2005). *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekşi, F. (2010). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari Açık ve Finansmanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, S., & Acet, H. (2016). Cari İşlemler Dengesi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2003-2015). *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 51 (3), 539-548.
- Eroğlu, N. (2007). *Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi 1923-2003*.
<http://ahmetisler.blogspot.com/2007/07/trkiyede-iktisat-politikalarinn-geliimi.html>
 adresinden alındı
- Ertuna, İ. Ö. (2005). *Türkiye Ekonomisinin Kayıp Yılları (1989-2005)*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Ertürk, E. (2001). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Alfa.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye'de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (1), 213-242.
- Göktaş, Ö. (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Gölçek, E. (2011). Yüksek Lisans Tezi. *Ekonomik Kriz, Göç ve Bavul Ticareti: Laleli Piyasası Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Granger, C. (1988). Some Recent Developments in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, 39 (1), 199-211.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri - Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen*. İstanbul : Literatür Yayıncılık.
- Gülççek, Ö. (2007). Yüksek Lisans Tezi. *Cari İşlemler Dengesinin Nedenleri Ve Ülke Ekonomileri Üzerindeki Etkileri (AB Sürecinde Bir Değerlendirme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvenek, B., Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2013). Finansal Kriz Olgusu ve İşsizlik Sorununun Krizlere Olan Duyarlılığı: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Analiz. *Türkiye Ekonomisinde Güncel Ekonomik Ve Mali Konular - Ed.: Cansel Oskay, Cihan Yüksel* (s. 285-313). içinde Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Heakel, R. (2019). *What is the Balance of Payments?*
<http://www.investopedia.com/articles/03/060403.asp> adresinden alındı
- Holman, J. A. (2001). *Is The Large U.S. Current Account Deficit Sustainable?* Federal Reserve Bank of Kansas City:
<http://www.kc.frb.org/Publicat/econrev/PDF/1q01holm.pdf> adresinden alındı
- Hürriyet. (2001). *Laleli Artık Üretiyor*. http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/laleli-artik-uretiyor_ID348365/ adresinden alındı
- İçöz, O. (1998). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İnandım, Ş. (2005). *Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İle Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü.
- İnternethaber. (2003). *Bavul Ticaretinin Yeni Rotası Akdeniz*.
<https://www.internethaber.com/bavul-ticaretinin-yeni-rotasi-akdeniz-1001827h.htm> adresinden alındı
- Kahveci, İ. (2016). *37,5 Milyar Doların Hesabı*. <https://www.karar.com/yazarlar/ibrahim-kahveci/37-5-milyar-dolarin-hesabi-2318> adresinden alındı
- Kara, O., Çömlekçi, İ., & Kaya, V. (2012). *Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011)*. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 75-100.
- Karabıçak, M. (2000). *Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 49-65.
- Karaca, M. (2013). *Yüksek Lisans Tezi. Türkiye'nin 2000-2012 Dönemi Cari İşlemler Açığı Sorunu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaçayır, E. (2014). *Yüksek Lisans Tezi. Cari İşlemler Hesabının Finansmanı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karatay, P. (2008). *Cari Açıklar Ve Sürdürülebilirliği*. *Mevzuat Dergisi*, 11 (124).
- Kargı, G. (2014). *Yüksek Lisans Tezi. Türkiye'de İhracatın Yapısı, Sürdürülebilirliği ve Çeşitlendirilmesi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karluk, R. (2002a). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*. İstanbul: Beta yayınları.
- Karluk, R. (2002b). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika Temel Bilgiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karluk, R. (2009). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*. İstanbul: Beta.

- Kayra, C. (2015). *1980-2013 Tüketim Ekonomisi Küreselleşme III. Cilt*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, N. (2001). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de İhracatın Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kireşçi, S. Y. (2003). *Laleli'de Keyifler Yerinde*. Radikal: <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/lalelide-keyifler-yerinde-678927/> adresinden alındı
- KTU. (2017). *Ödemeler Bilançosu*. http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/bmyo_7904b.pdf adresinden alındı
- Kula, F., & Aslan, A. (2010). Net Hata Ve Noksan Kaleminin Sürdürülebilirliği: 1950-2007 Dönemi Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Analiz. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (1), 158-162.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı ekonometri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Küçüksucu, M. (2012). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: 1998-2011 Dönemine Ait Ampirik Bir Uygulama*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mangır, F. (2006). Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 Ve Şubat 2001 Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 459-472.
- Mucuk, M. (2008). Doktora Tezi. *Bütçe Ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1989-2004)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mütevelli, D. (2018). Yüksek Lisans Tezi. *1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Cari Açık Sorunu Ve Sürdürülebilirliği*. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Növresli, T. (2010). Doktora Tezi. *Azerbaycan Turizm Potansiyelinin Kalkınma Amaçlı Değerlendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onursal, E. (1991). *1980 – 1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamaları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü.
- Ordu, M. (2008). Yüksek Lisans Tezi. *Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özekicioğlu, H., & Taştan, S. (2013). Türkiye'de Net Hata Noksan Kaleminin Finansmanı Ve Sürdürülebilirliği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (2), 132-140.
- Özer, M. (1999). *Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1096.
- Özer, M. (2004). *Türkiye Ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özgen, N. (2012). Siirt'in İnanç Turizmi Mekanları: Ziyaret (Veysel Karani) Ve Tillo (Aydınlr) Örneklri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17 (27), 251-272.
- Özgencil, G. (2016). Yüksek Lisans Tezi. *Turizm Gelirleri Ve Çeşitli Makro Ekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişkiler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgüç, N. (2003). *Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Çankaya Kitabevi.
- Öztürk, G. (2013). Yüksek Lisans Tezi. *2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Cari Açık Sorunu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, İ., Alayoğlu, N., Çırpan, H., & Fındıkçı, İ. (2012). *Büyük Dönüşüm (Ekonomi-şirketler-Girişimci)*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Paetzold, J. (1993). *Stabilisierungspolitik: Grundlagen der nachfrage-und angebotsorientierten Wirtschaftspolitik (5)*. Stuttgart: Haupt.
- Paya, M. M. (2001). *Makro İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Paya, M. M. (2013). *Küresel Ortamda İktisat Politikaları*. Türkmen Kitabevi.
- Peterson, W. C. (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme (Çev.: Talat Güllap)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 763.
- Polat, G. (2008). Yüksek Lisans Tezi. *Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği Ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pugel, T. A. (2007). *International Economics*. New York: McGrawHill International Edition.
- Saatçioğlu, C. (t.y.). *Ödemeler Dengesi Ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*. https://www.google.com/search?ei=cLv_XP3bE-KFk74P7PiQ-AU&q=cem+saat%C3%A7io%C4%9Flu+%E2%80%9C%C3%96demeler+Dengesi+ve+T%C3%BCrkiye+A%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan+Bir+De%C4%9Ferlendirme%E2%80%9D+&oq=cem+saat%C3%A7io%C4%9Flu+%E2%80%9C%C3%96demeler+Dengesi+ve+T%C3 adresinden alındı
- Sanal. (2016). *Ekonomiye Genel Bakış - 6*. <https://www.amfiweb.net/ekonomiye-genel-bakis-6/> adresinden alındı

- Sanal. (2019). *Ödemeler Dengesi*.
<http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/kibritci/OdemelerDengesi.pdf> adresinden alındı
- Sawyer, W. C., & Sprinkle, R. (2005). *International Economy*. Prentence Hall.
- Sevüktekin, M., & Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (4), 141-156.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat: Teori-Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Finans*. Ankara: Güzem Can Yayınevi.
- Sezen, S. (2008). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de İhracat Performansını Etkileyen Makro Değişkenlerin Ekonometrik Analizi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, E. A. (2007). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Etkileri (1995-2005)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shafer, B. D. (2006). *Turkish Crises Creates Oppurtunity For Needed Economic Reform*. Policy, Reaserch and Analıysis: <http://heritage.org/Research/MiddleEast/EM723.cfm> adresinden alındı
- Sloman, J. (2004). *Makro İktisat (Çev.: Ahmet Çakmak)*. İstanbul: Bilim ve Teknik Yayınevi.
- Smith, E. J. (2001). *Is The Export- Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study of Costa Rica*. New York, Cenevre: United Nations Policy Issues in International Trade and Commodities: Study Series No: 7.
- Sondakika. (2014). *Ruslar Bavul Ticaretinde Türkiye'yi Gözden Çıkardı, Çin'e Yöneliyor*. <https://www.sondakika.com/haber/haber-ruslar-bavul-ticaretinde-turkiye-yi-gozden-6759293/> adresinden alındı
- Sondakika. (2016). *Zeybekci'den Dış Ticaret Değerlendirmesi*. <https://www.sondakika.com/haber/haber-zeybekci-den-dis-ticaret-degerlendirmesi-8575104/> adresinden alındı
- Sondakika. (2017). *Deri İhracatçılarından Rusya Atağı*. <https://www.sondakika.com/haber/haber-deri-ihracatcilarindan-rusya-atagi-9876388/> adresinden alındı

- Soyyigit, S. (2010). Türkiye'de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Uygulamaları Ve İmalat Sanayii Üzerinde Etkinliği: Nedensellik Analizi (1990-2008). *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60 (2), 135-156.
- Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 47-56.
- Şahin, H. (1998). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- T.C.KültürveTurizmBakanlığı. (2019a). *Turizm Gelir, Gider ve Ortalama Harcama*. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-72942/turizm-gelir-gider-ve-ortalama-harcama.html> adresinden alındı
- T.C.KültürveTurizmBakanlığı. (2019b). *Turizm Çeşitleri*. <http://www.kultur.gov.tr/TR,96269/turizm-cesitleri.html> adresinden alındı
- T.C.M.B. (2000). *Yıllık Rapor*. Ankara.
- Tarı, R. (2002). *Ekonometri*. Ankara: Alfa Yayınevi.
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Taş, İ. (2011). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de İhracat Çeşitlendirmesi ve Büyüme İlişkisi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, S. (2001). Doktora Tezi. *Finansal Liberalizasyon, Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşar, M. O. (2010). "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 76-97.
- TCMB (2014). *Ödemeler Dengesi Raporu- III*. Ankara
- TCMB. (2019a). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-mcFYR7h> adresinden alındı
- TCMB. (2019b). *Terimler Sözlüğü*. <https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/banka+hakkinda/egitim-akademik/terimler+sozlugu> adresinden alındı
- Telatar, O. M. (2007). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Belirleyicileri: 1980-2005*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- TEPAV. (2011). *Cari Açık Sorunu Artık Daha Tehlikeli*.
<https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/1942> adresinden alındı
- Thano, R. (2015). The Impact of Tourism on the Balance of Payments. *American Journal of Economics, Finance and Management*, 1 (5), 529-536.
- Timur, Y. (2005). Yüksek Lisans Tezi. *Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türker, O. (2012). Dış Ödemeler Bilançosu ve Dış Denge. Ed.: K. Özdemir, G. Delice.
 içinde İstanbul: Lisans.
- Uğuz, S. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi Sosyal ve ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (26), 18-22.
- Uludağ, İ., & Arıcan, E. (2003). *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika Uygulama)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uras, G. (2016). *Bavul Ticareti Canlanıyor*. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/bavul-ticareti-canlaniyor-2296789/> adresinden alındı
- Uysal, D., Erdoğan, S., & Mucuk, M. (2004). Türkiye'de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4 (8), 162-170.
- Ülker, B. (2016). Yüksek Lisans Tezi. *1980-2014 Dönemi Turizm Gelirleri İle Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ümit, A. Ö. (2007). Doktora Tezi. *Türkiye'de Bütçe Açığı İle Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, E. (2004). *Makro İktisada Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ünsal, E. (2005). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yaşar, L. (2013). Yüksek Lisans Tezi. *Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Etkileri: 1980-2011 Dönemi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, A. (2010). Yüksek Lisans Tezi. *1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Gelişimi: Almanya İle Karşılaştırılması*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeldan, E. (2005). Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu Ve Yapısal Nedenleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 47-60.
- Yetkiner, İ. H. (2009). *Ödemeler Dengesi Hesaplarında Ne Oluyor? 30 Temmuz 2009*.
http://homes.ieu.edu.tr/~iyetkiner/comments/30_Temmuz_2009.pdf adresinden alındı

- Yıldırım, S. (2017). *Milyonlarca Dolarlık Hatanın Nedeni...* Milliyet: <http://m.milliyet.com.tr/yazarlar/servet-yildirim/milyarlarca-dolarlik-hatanin-2414418/> adresinden alındı
- Yıldız, Z. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 54-71.
- Yılgör, M. (OECD Ülkelerinde İkiz Açık Teorisinin Panel Veri Modelleri İle İncelenmesi). *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A., & Karataş, T. (2009). Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 27 (2), 69-96.
- Yokuş, T. (2017). Yüksek Lisans Tezi. *Enerji Kaynaklı Cari Açık: Güneş Enerjisi Yatırım Modeli İle Çözümü (2017-2030)*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, F., & Yanar, R. (2005). Türkiye'de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 483-492.
- Yükseler, Z. (1998). *Makro Ekonomik Hesaplar Ve Ödemeler Dengesi*. http://www.researchgate.net/profile/Zafer_Yuekseler/publication/259081625_MAKROEKONOMIK_HESAPLAR_VE_DEMELER_DENGES/links/0c960529efe7959ab2000000.pdf adresinden alındı

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Melek Sermin EFEOĞLU
Doğum Yeri:	Giresun
Doğum Tarihi:	1992
Medeni Durumu:	Bekar
Öğrenim Durumu	
Derece:	Okulun Adı:
İlköğretim:	
Ortaöğretim:	
Lise:	
Lisans.	Selçuk Üniversitesi / İktisat Anadolu Üniversitesi / İşletme
Yüksek Lisans.	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat
Becerileri:	
İlgi Alanları:	
Halen Yaptığı İş:	
İş Deneyimi: (Doldurulması isteğe bağlı)	
Aldığı Ödüller: (Doldurulması isteğe bağlı)	
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar: (Doldurulması isteğe bağlı)	
Tel:	
E-mail:	
Adres:	

İmza: